

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 24 грудень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 22.12.22 р.
Підписано до друку 22.12.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 19.5.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2212/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список літератури;
- список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
 - 4.2. Анкета (скачати на сайті).
 - 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).
- Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 24 грудень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З., Халецька В. В.

Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва в кризових умовах 5

Шамборовський Г. О., Грабинський І. М., Приходько І. В.

Міжнародний туризм як чинник зростання світової економіки 12

Пришляк Н. В., Паламаренко Я. В.

Огляд напрямів вторинного використання відходів 19

Синюра-Ростун Н. Р., Кривень О. В., Байда Б. Ф.

Управлінські компетентності менеджерів як напрям інвестування в освіту молодих фахівців і розвиток бізнесу 25

Биба В. А., Утеченко Д. М., Шупик С. М.

Формування системи стратегічного управління витратами в сільськогосподарських підприємствах з виробництва молока 30

Наумова М. О.

Державна підтримка соціального підприємництва: світові тенденції та стратегічні напрями 36

Яременко А. М., Макафчук І. М., Малшико В. В., Грановська І. В., Калмиков О. В.

Особливості подання електронної звітності в Україні 41

Колоша В. П.

Теоретичні підходи до інтенсифікації виробництва продукції скотарства в Україні 47

Ібрагімов Н. К.

Питання впливу цифрової економіки на економічний розвиток країни 53

Лук'янихін В. О., Лук'янихіна О. А., Андрєєв А. Ю., Діденко М. І.

Міграційні виклики на європейському ринку праці в умовах війни 58

Подмешальська Ю. В., Антоненко А. В.

Бухгалтерський облік та контроль касових операцій в управлінні підприємством 65

Державне управління

Цимбаленко Я. Ю., Карпенко О. В.

Роль керівника в антикорупційній політиці закладів освіти 72

Стадник М. М., Ігнатенко Н. В., Редзюк В. В.

Громадська думка в публічно-управлінському вимірі 79

Супрунова І. В., Назаренко Т. П., Данюк В. М.

Протидія корупції в публічних закупівлях під час воєнного стану 85

Кошова С. П.

Інноваційні тенденції створення ракетно-космічної техніки 90

Пшенична А. В., Сюркало Б. І.

Модель адитивної освітньої технології в управлінській діяльності закладу загальної середньої освіти 97

Гринько Ю. М.

Механізми реалізації державної молодіжної політики в сфері патріотичного виховання 102

Боровська А. В.

Адаптація механізмів добору персоналу на державну службу у воєнний час 107

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 24 / 2022

CONTENTS:

Economy

Grynko T., Hviniashvili T., Khaletska V.

CURRENT STATE AND PROBLEMS OF DOMESTIC BUSINESS ENTITIES INNOVATIVE DEVELOPMENT
IN CRISIS CONDITIONS 5

Shamborovskyi G., Hrabynskyi I., Prykhodko I.

INTERNATIONAL TOURISM AS A FACTOR OF THE WORLD ECONOMY GROWTH 12

Pryshliak N., Palamarenko Y.

OVERVIEW OF A SECONDARY USE OF WASTE 19

Synyura-Rostun N., Kryven O., Baida B.

MANAGEMENT COMPETENCIES OF MANAGERS AS A DIRECTION OF INVESTMENT IN THE EDUCATION
OF YOUNG SPECIALISTS AND BUSINESS DEVELOPMENT 25

Byba V., Utechenko D., Shupyk S.

FORMATION OF A SYSTEM OF STRATEGIC COST MANAGEMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES
FOR MILK PRODUCTION 30

Naumova M.

GOVERNMENT SUPPORT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: WORLD TRENDS AND STRATEGIC
DIRECTIONS 36

Yaremenko L., Makarchuk I., Malyshko V., Hranovska I., Kalmykov O.

PECULIARITIES OF ELECTRONIC REPORTING IN UKRAINE 41

Kolosha V.

THEORETICAL APPROACHES TO THE INTENSIFICATION OF LIVESTOCK PRODUCTION
IN UKRAINE 47

Ibrahimov N.

ISSUES OF THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE COUNTRY 53

Lukianykhin V., Lukianykhina O., Andrieiev A., Didenko M.

MIGRATION CHALLENGES IN THE EUROPEAN LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF WAR 58

Podmeshalska Yu., Antonenko L.

ACCOUNTING AND CONTROL OF CASH OPERATIONS IN ENTERPRISE MANAGEMENT 65

Public administration

Tsybalenko Y., Karpenko O.

THE ROLE OF THE MANAGER IN THE ANTI-CORRUPTION POLICY OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS 72

Stadnyk M., Ihnatenko N., Redziuk V.

PUBLIC OPINION IN THE PUBLIC-ADMINISTRATIVE DIMENSION 79

Suprunova I., Nazarenko T., Danyuk V.

ANTI-CORRUPTION IN PUBLIC PROCUREMENT DURING MARITAL STATE 85

Koshova S.

INNOVATIVE TRENDS IN THE CREATION OF ROCKET AND SPACECRAFT EQUIPMENT 90

Pshenychna L., Siurkalo B.

A MODEL OF ADDITIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGY IS IN THE MANAGEMENT
OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION 97

Hrynko Y.

MECHANISMS FOR THE STATE YOUTH POLICY IMPLEMENTATION IN THE FIELD OF PATRIOTIC
EDUCATION 102

Borovska A.

ADAPTATION OF RECRUITMENT MECHANISMS FOR CIVIL SERVICE IN WARTIME 107

УДК 330.3

Т. В. Гринько,
д. е. н., професор, декан факультету економіки,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7882-4523>

Т. З. Гвініашвілі,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7961-2549>

В. В. Халецька,
магістрант, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8561-6271>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.5

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КРИЗОВИХ УМОВАХ

T. Grynko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Economics,
Oles Honchar Dnipro National University,
T. Hviniaashvili,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and
Enterprise Management,
Oles Honchar Dnipro National University,
V. Khaletka,
Master's student, Oles Honchar Dnipro national university

CURRENT STATE AND PROBLEMS OF DOMESTIC BUSINESS ENTITIES INNOVATIVE DEVELOPMENT IN CRISIS CONDITIONS

У статті проаналізовано тенденції інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва України та проведено аналіз закордонного досвіду щодо інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва. Обґрунтовано, що в сучасних умовах саме інноваційний розвиток виступає запорукою підвищення ефективності діяльності суб'єктів підприємництва та необхідною умовою забезпечення стійкості й успішності їх функціонування у довгостроковій перспективі. Визначено сутність системного підходу до управління інноваційною діяльністю суб'єктів підприємництва, обґрунтовано доцільність застосування саме системного підходу до управління інноваційною діяльністю підприємства. Побудовано модель управління інноваційною діяльністю, представлену у вигляді комплексу взаємопов'язаних компонентів: зовнішнє та внутрішнє середовище, вхід у систему, вихід системи. Визначено актуальні проблеми забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва та особливості інноваційного розвитку в кризових умовах функціонування.

The article analyzes the trends of innovative development of Ukrainian business entities and analyzes foreign experience regarding the activation of innovative development of business entities. It is substantiated that in modern conditions it is innovative development that acts as a guarantee of increasing the enterprise's efficiency and a necessary condition for ensuring the stability and success of its operation in the long term. The main approaches to defining the essence of "innovative development" the concept were analyzed and it was substantiated that in modern conditions it is innovative development that acts as a guarantee of increasing the enterprise's efficiency and a necessary condition for ensuring the stability and success of its operation in the long term. The work identified the problems of Ukrainian business entities innovative development, its current state and pace. Based on the study of the current state and trends of Ukrainian business entities innovative development, the prospects for increasing their innovative activity were determined. Prospective directions of Ukrainian business entities innovative development are given, each of which was considered separately and in detail. The role of the system approach to the management of the innovative activity of the enterprise is substantiated, and the essence of the innovative activity management system is defined, as a combination of process, functional and integration subsystems based on direct and feedback links, as well as relationships with the external environment during the innovative activity of the enterprise. A model of the innovative activity management system was built, presented in the form of a complex of interconnected components: external and internal environment, input into the system, output from the system. A set of external and internal factors that should be taken into account when performing the functions of managing innovative activities is given. Current problems of ensuring innovative development of domestic business entities and features of innovative development in crisis conditions of operation are determined.

Ключові слова: інноваційний розвиток, підприємство, суб'єкт підприємництва, інноваційна стратегія, управління інноваційною діяльністю.

Key words: innovative development, enterprise, business entity, innovative strategy, management of innovative activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах сьогодення інноваційні процеси стають важливим фактором, що має пряий вплив на стратегічний успіх підприємства на ринку товарів і послуг, та на його стабільність і стійкість у турбулентних умовах зовнішнього середовища. Розвиток підприємства та збільшення масштабів його діяльності передбачає розробку і впровадження інноваційних заходів, що забезпечать інноваційний розвиток.

В основі управління інноваційним розвитком лежить розробка стратегії, її адаптація до специфіки суб'єкта підприємництва та її реалізація.

Розробка інноваційної стратегії підприємства — це безперервний процес, у якому постійно відбуваються зміни, що, в свою чергу, обумовлено змінами зовнішнього середовища суб'єкта підприємництва. Завданням стратегічного управління є передбачення та адаптація до цих змін.

Забезпечення сталого економічного розвитку підприємства передбачає створення оптимально функціонуючої системи економічної стійкості, що є фундаментом для стабільного інноваційного розвитку суб'єкта підприємництва.

В умовах, коли країна перебуває у воєнному стані, проблеми інноваційного розвитку постають особливо гостро. Адже коли більша частина ресурсів економіки

країни витрачається на військові дії, фокус на допомогу та розвиток бізнесу зникає. Тому українські підприємці сьогодні повинні не лише підтримувати одне одного для підтримання економіки, але в конкурувати один з одним вже на іншому рівні. Адже зараз платоспроможність населення України значно нижча, ніж була до початку бойових дій на території держави. Тому кожного існуючого споживача потрібно втримати, а потенційного — знайти. Через це, перед кожним бізнесом постало головне завдання — стати краще, стати оригінальніше, стати інноваційніше.

Сьогодні, коли економіка країни виснажена через наслідки всесвітньої пандемії COVID-19 та триваючої війни, процес вирішення проблем та пошук перспектив інноваційного розвитку вітчизняних підприємств є особливо актуальними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва було досліджено та проаналізовано у наукових працях таких авторів як: Баланович А. М., Пугач А. М., Тертичка В. В., Черевко О. Л., Довгань О. В., Крючко Л. С., Тягло Н. В. та ін. Незважаючи на те, що у наукових працях цих авторів було точно та якісно викладено матеріал, деякі області знань про інноваційний розвиток суб'єктів підприємництва є не досить дослідженими та вивченими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є поглиблення теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо формування ефективної системи інноваційного розвитку суб'єкта підприємництва в умовах мінливого зовнішнього середовища та визначення інструментів, які допоможуть підвищити рівень інноваційності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для того, щоб детально розкрити проблеми та перспективи інноваційного розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва, потрібно, перш за все, розібратися в тому, звідки походить поняття "інновація" та що таке "інноваційний розвиток".

Поняття "інновація" зародилося ще у дев'ятнадцятому столітті, у розпал другої науково-технічної революції. Після винаходу парового двигуна багато талановитих людей усвідомили, що наука та створення чогось нового може приносити істотні ресурси та капітал. Тому цей напрямок від тоді і до сьогодні привертає до себе все більше і більше уваги. Всього за кілька десятиліть були винайдені пароплав і залізниця, електрогенератор і бензиновий двигун, фонограф і фотографія. Сьогодні у всьому світі та в Україні інноваційний розвиток не зупиняється, а навпаки — набирає більше і більше обертів [12].

Тобто можна зазначити, що у світі інноваціям відводиться провідна роль у розвитку суспільства та держави. Саме вони лежать в основі економічного зростання і є фундаментом забезпечення зростання конкурентоспроможності бізнесу на ринку. Будучи джерелом продуктивності, прибутковості та конкурентоспроможності, інновації дають змогу радикально покращити стан бізнесу та вивести його на новий рівень.

Інноваційний розвиток полягає у веденні інноваційної діяльності підприємства та розвитку його інноваційного потенціалу. Інноваційна діяльність полягає у трансформації результатів наукової діяльності у новий чи вдосконалений продукт; або у механізм дій, що впроваджені у виробництво; або процес надання послуг [1]. Інноваційний потенціал характеризує ресурсні можливості суб'єкта господарювання, що дозволяють йому здійснювати інноваційну діяльність. Інноваційний розвиток підприємства виступає запорукою підвищення ефективності діяльності підприємства та необхідною умовою забезпечення стійкості та успішності його функціонування у довгостроковій перспективі.

У сучасному світі основними напрямками інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва вважаються [3]:

- освоєння нових технологій;
 - електронізація і роботизація виробництва та процесу надання послуг;
 - хімізація та електрифікація;
 - використання нових видів матеріалів та сировини, включаючи результати вторинної переробки продуктів;
 - комплексну механізацію та автоматизацію тощо.
- Освоєння нових технологій сприяє вирішенню безлічі виробничих та соціально-економічних проблем.

Їх впровадження у процеси виробництва здатне збільшувати обсяг готової продукції без залучення додаткових факторів виробництва. Як приклад можна навести розвиток біотехнологій, завдяки яким забезпечується вирішення сировинних та продовольчих проблем країн.

Електронізація виробництва та процесу надання послуг в умовах сьогодення реалізується за допомогою забезпечення суб'єкта підприємства якісною електронікою та програмним забезпеченням, починаючи від персональних комп'ютерів і закінчуючи супутниковою системою зв'язку та інформації [11]. Сьогодні інформація — це один з найважливіших ресурсів, який має організація. Щоб використовувати цей ресурс ефективно, інформацію потрібно правильно аналізувати, влучно використовувати результати проведеного аналізу та формуючи дієву стратегію інноваційного розвитку суб'єкта підприємства. Тому зараз значного поширення набувають інформаційні технології та глобальний розвиток мережі Інтернет, які є ключовими складовими будь-якого інноваційного процесу.

Хімізація виробництва сьогодні досягається за рахунок удосконалення виробничих процесів. Це досягається за допомогою використання нових технологій, видів сировини, матеріалів та виробів. У результаті зазначених процесів відбувається або отримання нових видів продукції, або вдосконалення вже існуючих. Оскільки використання нових видів корисних копалин сьогодні вже мало ймовірне, та запаси наявних видів дуже швидко зменшується через виснаження родовищ, то хімізація виходить на зовсім новий рівень [14].

Електрифікація сьогодні набуває особливого значення, адже світ намагається бути якомога менш залежним від використання таких корисних копалин, як газ та нафта. Тому в сучасних умовах глобальний бізнес починає все більше використовувати електроенергію як джерело виробничого процесу, на основі якого забезпечується комплексна механізація та автоматизація виробництва. Також важливо звернути увагу, що сьогодні увесь світ та Україна також збільшують частку використання альтернативних джерел енергії (сонячні батареї, водні та вітрові ресурси тощо). Слід зазначити, що початок їх використання вже є, свого роду, інноваційним процесом.

Створення та впровадження нових матеріалів, які мають зовсім інші та більш удосконалені властивості (наприклад, жароміцність, корозійна та радіаційна стійкість, надпровідність тощо), істотно підвищують конкурентоспроможність продукції підприємства, або рівень надання його послуг, що позитивно впливає на прибутковість організації.

Механізація та автоматизація виробництва або процесу надання послуг припускають широке впровадження взаємозалежних машин, приладів, апаратів та іншого обладнання. Покращення роботи підприємства саме в такий спосіб значно підвищує продуктивність праці та знижує трудомісткість продукції. Такий процес значно зменшує відсоток залучення ручної праці та вплив "людського" фактору [19].

Щодо проблем інноваційного розвитку суб'єктів підприємства України, то можна зазначити, що значно зменшувати рівень їх інноваційності можуть наслідки воєнного стану у країні. Адже економіка країни значно пост-

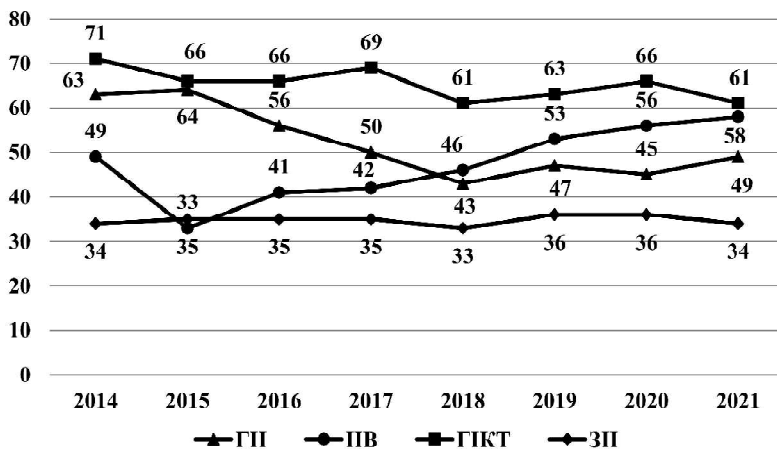

Рис. 1. Рейтинг України за індексами інноваційної спроможності у 2014–2021 роках

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [23].

Таблиця 1. Рейтинг країн відносно рівня інноваційності економіки за рівнем доходу на душу населення за версією Світового банку у 2021 році

Високодохідна група	Дохід вище середнього	Дохід нижче середнього	Низькодохідна група
1. Швейцарія	1. Китай	1. В'єтнам	1. Руанда
2. Швеція	2. Болгарія	2. Індія	2. Таджикистан
3. США	3. Малайзія	3. Україна	3. Малаві

Джерело: сформовано на основі [24].

раждала та продовжує отримувати негативні наслідки війни. А якщо страждає економіка, то страждає й бізнес. Звісно, ще є низка багатьох інших проблем та загроз, які можуть впливати на рівень інноваційного розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва, але вони не мають такого значного впливу, як вищезазначений фактор.

Український бізнес є достатньо перспективним з точки зору інноваційного розвитку. Перш за все, потрібно відзначити, що на державному рівні створено багато умов і механізмів допомоги для створення та ефективного ведення підприємницької діяльності саме з фокусом на інноваційність. Найкращим прикладом є створення у лютому 2020 року національного проєкту "Дія.Бізнес", який був реалізований за ініціативи Міністерства цифрової трансформації України спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту — державною установою, яка відповідає за розвиток та підтримку українського підприємництва на внутрішньому та зовнішніх ринках [9].

Даний проєкт перш за все надає допомогу підприємцям, які:

- хочуть реалізувати себе у інноваційній діяльності або потребують допомоги на стадії вже працюючого бізнесу;
- працюють у експортному напрямі;
- потребують допомоги в умовах війни;
- претендують на фінансування своєї підприємницької діяльності тощо.

Отже, розглянемо стан інноваційного розвитку українського бізнесу в умовах сьогодення.

На рисунку 1 наведено динаміку рейтингів інноваційної спроможності України з 2014 по 2021 рік за до-

помогою таких показників, як Глобальний індекс інновацій — ГІІ (the Global Innovation Index), Інноваційний індекс агентства Bloomberg — ІІВ (the Bloomberg Innovation Index), Зведений Інноваційний Індекс — ЗІІ (Summary Innovation Index), та Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів — ГІКТ (The Global Talent Competitiveness Index), [23].

Результати аналізу, свідчать про те, що політики щодо підвищенні інноваційності українського бізнесу та підтримки інноваторства до 2021 року було недостатньо для того, щоб значно підвищити рівень інноваційного розвитку підприємницької діяльності у країні.

Україна у 2021 році посіла 49 місце з 132 можливих у рейтингу інноваційності економіки за версією Світового банку. У 2020 році наша держава зайняла 45 місце [24].

Але, важливо зазначити, що початок воєнних дій на території нашої держави значно змінив цю ситуацію, адже військова сфера зараз стрімко підвищила кількість винаходів та інновацій, що є наслідком будь-якої серйозної повномасштабної війни. Тому в умовах сьогодення наведені показники аналізу будуть мати зовсім інші значення.

Наша держава має досить непогані результати інноваційності таких сфер як рівень освіти та наявність державних науково-дослідних установ. Однак це поки що не забезпечує сталого економічного зростання та збільшення рівня інноваційного розвитку на тому рівні, який би давав змогу конкурувати у цій сфері з провідними країнами світу.

Тож, доцільним буде проаналізувати рівень інноваційності по групах країн за рівнем доходу на душу населення за версією Світового банку у 2021 році (таблиця 1).

На жаль, Україна не конкурує у рівні інноваційного розвитку економіки з провідними країнами світу. На рисунку 2 наведено рейтинг (місця), нашої країни за допомогою індексу ГІІ (The Global Innovation Index), по окремих блокам у 2020—2021 рр.

Отже, найбільший рівень інноваційного розвитку Україна має у сфері знань та технологічних результатів, а найменший рівень — у складності ринку та інфраструктурі.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що інноваційний розвиток є рушійною силою та чинником, який підвищує ефективність діяльності суб'єкта підприємництва та забезпечує його стійкість та успішність функціонування у стратегічній перспективі.

Тому, необхідним є формування ефективною стратегії інноваційного розвитку підприємства. Адже, ефективно сформована стратегія задає довгострокові орієнтири розвитку суб'єктів інноваційної діяльності, а також напрямки та механізми підтримки інноваційно-активних організацій [6].

Стратегії інноваційного розвитку являють собою план заходів з дієвим набором управлінських рішень, що дозволяє досягти основної мети функціонування суб'єкту підприємництва. Інноваційна стратегія сприяє

трансформації старого формату свого позиціонування на ринку на новий за рахунок використання ресурсного інноваційного потенціалу та інтелектуального капіталу. Реалізація стратегії інноваційного розвитку організації має перебувати під постійним моніторингом та контролем. Таким чином ефективність управління інноваційною діяльністю підприємства визначається своєчасною та цілеспрямованою роботою з комплексної оцінки його інноваційної активності, а також виявлення та використання можливостей її удосконалення [7].

Швидкий розвиток суб'єктів підприємництва, їх ускладнення та збільшення кількості виконуваних операцій призвели до того, що раціональна реалізація функцій управління стала дуже складною справою, але водночас ще більш значущою для ефективної інноваційної діяльності підприємства. Для того, щоб впоратися з неминучим зростанням кількості операцій та рівня їх складності, підприємство має ґрунтувати свою інноваційну діяльність на системному підході. Системний підхід, як загальнонауковий підхід, дозволяє найповніше досліджувати інноваційні процеси, підвищити організованість, якість та ефективність керованих об'єктів. У рамках цього підходу суб'єкт управління може ефективніше інтегрувати свої дії щодо впливу на інноваційну діяльність.

Сутність системного підходу до управління інноваційною діяльністю суб'єкта підприємництва полягає у комплексному поданні інноваційної діяльності у вигляді системи. Під системою управління інноваційною діяльністю слід розуміти цілеспрямоване впорядковане ціле, що включає окремі взаємопов'язані елементи інноваційної діяльності, поєднані у компоненти відповідно до системи. Отже, системний підхід щодо управління інноваційною діяльністю підприємства — це [21]:

- 1) концентрація уваги на інноваційній діяльності як системи, що функціонує як єдине ціле;
- 2) облік внутрішніх взаємозв'язків між елементами цієї системи, а також її відносини із середовищем;
- 3) одночасне усунення надмірної ускладненості у розумінні інноваційних процесів, з одного боку та з'ясування сутності складних проблем інноваційної діяльності, з іншого.

Як відомо, під системою управління інноваційною діяльністю розуміється сукупність безлічі елементів управління

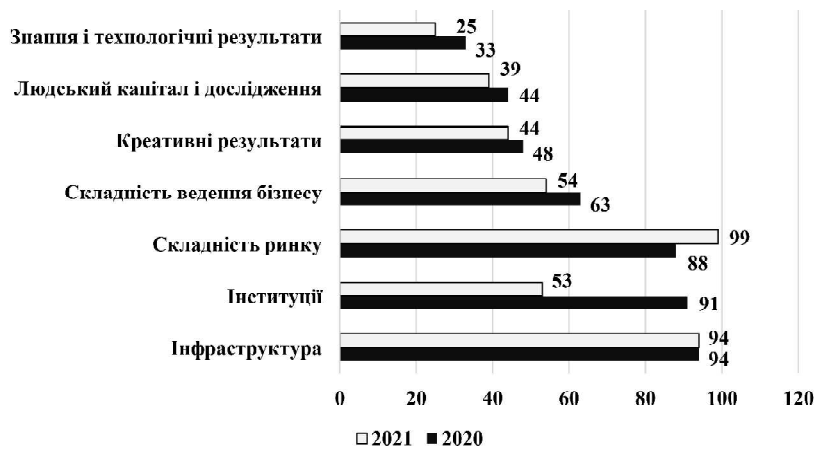

Рис. 2. Рейтинги України за блоками показників ГІІ у 2020—2021 рр.

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [24].

підприємством, що беруть участь в інноваційному розвитку, а також їх взаємозв'язки, що визначають здійснення та координацію інноваційної діяльності з урахуванням досягнення поставленої мети [22]. Тому, сутність системи управління інноваційною діяльністю можна визначити як поєднання процесних, функціональних та інтеграційних підсистем на основі прямих та зворотних зв'язків, а також взаємозв'язків із зовнішнім середовищем у ході інноваційної діяльності підприємства. Загальну модель системи управління інноваційною діяльністю суб'єкта підприємництва наведено на рисунку 3. В загальному вигляді її можна представити у виг-

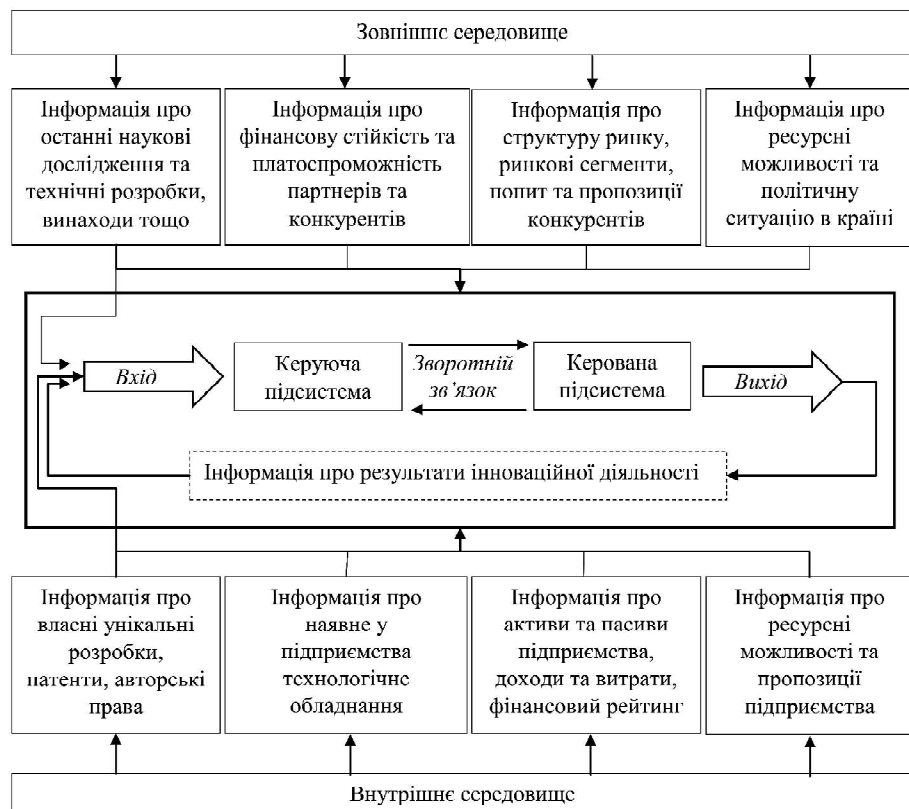

Рис. 3. Модель системи управління інноваційною діяльністю суб'єкта підприємництва

Джерело: розроблено автором.

ляді комплексу взаємозв'язаних компонентів (складових частин): зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, вхід в систему, вихід системи.

Зовнішнє середовище являє собою сукупність зовнішніх факторів, які слід враховувати при здійсненні функцій управління інноваційною діяльністю. До факторів зовнішнього впливу віднесено державні законодавчі та виконавчі органи влади, різні джерела ресурсів, наукові та виробничі організації, кон'юнктура загально- та інноваційного ринків і т. ін., політичні, економічні, екологічні фактори, а також стан розвитку науки і техніки, ставлення суспільства до нового. До основних внутрішніх чинників належать психологічний клімат підприємства, рівень кваліфікації персоналу, стан науково-технічного потенціалу тощо [5].

Входами до керуючої підсистеми є інформаційні потоки. Основними видами зовнішньої інформації, що використовується в ході управління інноваційною діяльністю, є: інформація про існуючий науково-технічний доробок у даній галузі, зовнішня фінансова інформація, комерційна інформація, інформація, що надходить зі сфери споживання, зовнішня нормативно-правова та обліково-статистична інформація тощо. Крім того, не можна забувати і про результати інноваційної діяльності, яка використовується для оцінки її ефективності та формування чи коригування інноваційної стратегії суб'єкта підприємництва. Керована підсистема поєднана з виходами керуючої підсистеми, до яких належать стратегічні плани, бізнес-плани, оперативні плани і т. ін. З керованої підсистеми надходить інформація, що відображає внутрішні результати, а також стан виробничої діяльності: випуск продукції, її якість, продуктивність праці, витрата різних видів ресурсів, що утворюють зворотний зв'язок [6].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, на основі аналізу сутності системного підходу до управління, обґрунтовано доцільність застосування саме системного підходу до управління інноваційною діяльністю суб'єкта підприємництва, обумовлену характерними рисами розвитку сучасних соціально-економічних систем, пов'язаними зі зростанням кількості міждисциплінарних проблем, ускладненням розв'язування завдань та об'єктів, дефіцитом ресурсів і динамічністю та мінливістю зовнішнього середовища. Зважаючи на те, що головним у системному підході до управління інноваційною діяльністю є отримання більш цілісної картини про об'єкт, запропоновано модель системи управління інноваційною діяльністю суб'єкта підприємництва, представлену у вигляді комплексу взаємопов'язаних компонентів, а саме: зовнішнє та внутрішнє середовище, вхід у систему, вихід системи. Подальші наукові дослідження слід спрямувати на удосконалення науково-методичного підходу до оцінювання ефективності інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва.

Література:

1. Баланович А.М. Науково-теоретична сутність розвитку підприємства та класифікація стратегій розвитку. Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. Івано-Франківськ: Плай, 2016. № 2. С. 283—296.

2. Бояринова К.О., Бекмурзіна А.М. Формування та реалізація стратегічного управління бізнес-процесами інноваційного розвитку підприємства. Ефективна економіка, 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6177> (дата звернення: 01.11.2022).

3. Ватченко О.Б., Ватченко Б.С., Черевко О.Л. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посібник. Дніпро, 2017. 404 с.

4. Волобуєв Г.С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 3. С. 213—217.

5. Гвінішвілі Т.З., Халецька В.В. Розробка системи забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах мінливого середовища. Причорноморські економічні студії, 2021. Вип. 64. С. 52—57.

6. Гринько Т.В., Гвінішвілі Т.З. Механізм функціонування суб'єктів підприємництва в контексті економічної безпеки країни. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя: Видавничий дім "Гельветика", 2018. Вип. 3 (15). С. 58—64.

7. Гринько Т.В., Гвінішвілі Т.З., Морока Д.М. Особливості та пріоритети інноваційного розвитку підприємницьких структур в сучасних мінливих умовах. Економічний простір. 2021. № 175. С. 52—58.

8. Дикань В.Л., Зубенко В.О., Маковоз О.В., Токмакова І.В., Шраменко О.В. Стратегічне управління: навч. посіб. Центр учбової літератури, 2019. 272 с.

9. Дія.Бізнес. URL: <https://business.dii.gov.ua/> (дата звернення: 12.11.2022)

10. Єпіфанова І.Ю., Дзюбко М.Ю. Формування стратегії розвитку підприємства в сучасних умовах. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2017. Т. 22. Вип. 2 (55). С. 99—103.

11. Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2020 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (дата звернення: 21.10.2022).

12. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посіб. / Пугач А.М., Демчук Н.І., Довгаль О.В., Крючко Л.С., Тягло Н.В. ФОП Швець В.М., 2018. 348 с.

13. Каменська Т.О., Редько О.Ю. Внутрішній контроль і аудит в управлінні: практ. посіб. К.: ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2015. 375 с.

14. Коваленко М.В., Вовк І.М. Формування організаційно-економічного механізму управління стратегічним розвитком підприємства. Економіка і суспільство, 2019. № 20. С. 255—262.

15. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник [відпов. за випуск О.О. Кармазіна]. Київ: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України", 2020. 245 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.10.2022).

16. Семенченко Н.В. Стратегія інноваційного розвитку підприємства. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2014. Т. 19. Вип. 1 (2). С. 64—67.

17. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році: науково-аналітична записка / Т.В. Писаренко, Т.К. Куранда, Т.К. Кваша та ін. К.: УкрІНТЕІ, 2021. 39 с.

18. Тертичка В.В. Стратегічне управління: підручник. Київ: "К.І.С.", 2017. 932 с.

19. Управління інноваціями: навч. посіб. / О. І. Гутюров та ін. 2-ге вид. доп. Харків: "Діса плюс", 2016. 266 с.

20. European innovation scoreboard 2020. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42981> (дата звернення: 25.10.2022).

21. Grynko T., Hviniashvili T. Strategic directions of business entities` development based on ensuring their economic security. Formation of organizational-economic mechanism of management and logistics of business entities in the system of economic security of Ukraine: collective monograph. Praha: OKTAN PRINT. 2019. P. 56—83.

22. Hviniashvili T., Grynko T. Development imperatives of small business entities in a pandemic condition. Актуальні аспекти розвитку суб'єктів підприємництва в умовах глобальної економіки: Колективна монографія: за заг. ред. Т.В. Гринько. Дніпро: Біла К.О., 2021. С. 15—55.

23. The Global Innovation Index 2020. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2020-report> (дата звернення: 10.11.2022),

24. Technology and innovation report 2021 catching technological waves: Innovation with equity. Unctad. URL: <https://unctad.org/page/technology-and-innovation-report-2021> (дата звернення: 18.11.2022).

References:

1. Balanovych, A.M. (2016), "Scientific and theoretical essence of enterprise development and classification of development strategies", *Modeliuvannya rehionalnoi ekonomiky*, vol. 2, pp. 283—296.

2. Boiarynova, K.O. and Bekmurzina, A.M. (2018), "Formation and implementation of strategic management of business processes of innovative development of the enterprise", *Efektivna ekonomika* vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6177> (Accessed 1 Nov 2022).

3. Vatchenko, O. B., Vatchenko, B. S. and Cherevko, O. L. (2017), *Innovatsijnyj rozvytok pidpriemstva [Innovative development of the enterprise]*, Dnipro, Ukraine.

4. Volobuiev, H. S. (2016), "The essence and prerequisites of innovative development of enterprises", *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 3, pp. 213—217.

5. Hviniashvili, T.Z. and Khalets'ka, V.V. (2021), "Development of a system for ensuring the economic security of the enterprise in the conditions of a changing environment", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 64, pp. 52—57.

6. Grynko, T.V. and Hviniashvili, T.Z. (2018), "Mechanism of functioning of business entities in the context of economic security of the country", *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii. Zaporizhzhia: Vydavnychyj dim "Hel'vetyka"*, vol. 3 (15), pp. 58—64.

7. Grynko, T.V., Hviniashvili, T.Z. and Moroka, D.M. (2021), "Peculiarities and priorities of innovative development of business structures in modern changing conditions", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 175, pp. 52—58.

8. Dykan', V.L., Zubenko, V.O., Makovoz, O.V., Tokmakova, I.V. and Shramenko O.V. (2019), *Stratehichne upravlinnia [Strategic management: education]*, Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

9. Diia.Biznes (2022), available at: <https://business.dia.gov.ua/> (Accessed 12 Nov 2022).

10. Yepifanova, I. Yu. and Dziubko, M.Yu. (2017), "Formation of the enterprise development strategy in modern conditions", *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova*, vol. 22, no. 2 (55), pp. 99—103.

11. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Innovative activity of industrial enterprises in 2020", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm

12. Puhach, A.M., Demchuk, N.I., Dovhal', O.V., Kriuchko, L.S. and Tiahlo, N.V. (2018), *Innovatsijnyj rozvytok pidpriemstva [Innovative development of the enterprise]*, FOP Shvets' V.M., Mykolaiv, Ukraine.

13. Kamens'ka, T.O. and Red'ko, O.Yu. (2015), *Vnutrishnij kontrol' i audyt v upravlinni [Internal control and audit in management: practice]*, DP "Inform.-analit. ahentstvo", Kyiv, Ukraine.

14. Kovalenko, M.V. and Vovk, I.M. (2019), "Formation of the organizational and economic management mechanism of the strategic development of the enterprise", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 20, pp. 255—262.

15. Karmazina, O. O.(2020), *Naukova ta innovatsijna diial'nist' v Ukraini [Scientific and innovative activity in Ukraine]*, DP "Informatsijno-vydavnychyj tsentr Derzhkomstatu Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

16. Semenchenko, N. V. (2014), "Strategy of innovative development of the enterprise", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 19, no. 1(2), pp. 64—67.

17. Pysarenko, T.V. Kuranda, T.K. and Kvasha, T.K. (2021), *Stan naukovo-innovatsijnoi diial'nosti v Ukraini u 2020 rotsi [State of scientific and innovative activity in Ukraine in 2020]*, UkrINTEI, Kyiv, Ukraine.

18. Tertychka, V. V. (2017), *Stratehichne upravlinnia [Strategic management]*, "K.I.S.", Kyiv, Ukraine.

19. Hutorov, O. I. *Upravlinnia innovatsiiamy [Management of innovations]*, Disa plus, Kharkiv, Ukraine.

20. European Commission (2020), "European innovation scoreboard", available at: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/42981> (Accessed 25 Oct 2022).

21. Grynko T. and Hviniashvili T. (2019), "Strategic directions of business entities` development based on ensuring their economic security", *Formation of organizational-economic mechanism of management and logistics of business entities in the system of economic security of Ukraine: collective monograph*, OKTAN PRINT, Prague, Czech Republic, pp. 56—83.

22. Hviniashvili, T. and Grynko, T. (2021), "Development imperatives of small business entities in a pandemic condition", *Aktual'ni aspekty rozvytku sub'iektiv pidpriemnytstva v umovakh hlobal'noi ekonomiky [Current aspects of the development of business entities in the conditions of the global economy]*, Dnipro, Ukraine, pp. 15—55.

23. The Global Innovation Index (2020), available at: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2020-report> (Accessed 10 Nov 2022).

24. Unctad (2022), "Technology and innovation report 2021 catching technological waves: Innovation with equity", available at: <https://unctad.org/page/technology-and-innovation-report-2021> (Accessed 18 Nov 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2022 р.

Г. О. Шамборовський,
д. е. н., доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8558-150X>

І. М. Грабинський,
д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6373-4023>

І. В. Приходько,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3366-1185>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.12

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

G. Shamborovskyi,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of International Economic Relations, Ivan Franko National University of Lviv
I. Hrabynskyi,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of International Economic Relations, Ivan Franko National University of Lviv
I. Prykhodko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of International Economic Relations, Ivan Franko National University of Lviv

INTERNATIONAL TOURISM AS A FACTOR OF THE WORLD ECONOMY GROWTH

В статті визначено міжнародний туризм як самостійний вид міжнародних відносин, який набуває особливого значення в умовах глобалізації світової економіки. В наш час, міжнародний туризм є вагомим чинником соціально-економічного розвитку країн світу. Крім того, туризм є однією з найважливіших галузей економіки, оскільки надходження від туризму складають значну частину бюджету країн та здатні вирішити проблеми дефіциту платіжного балансу. Окрім позитивних аспектів, необхідно враховувати й негативні наслідки розвитку міжнародного туризму в слаборозвинених регіонах, таких як втрата самобутності регіону, комерціалізація його культури, вузька спеціалізація регіону.

Надто бурхливий розвиток міжнародного туризму в країні створює залежність від туристичного потоку, який зменшується в період економічного спаду. Туризм також не сприяє диверсифікації економіки та створює додаткові ризики.

У статті зазначено, що чинники, які впливають на ринок туристичних послуг, поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать: рівень стабільності економічної та політичної ситуації, державна політика, рівень розвитку дипломатичних відносин з іншими країнами. Внутрішні чинники характеризуються економічним та соціальним розвитком країни. Крім того, існує чинник ринкової кон'юнктури.

Наголошено, що дослідження ефективності міжнародного ринку туристичних послуг вимагає максимально враховувати ринково-інституційні взаємозв'язки та взаємозалежності. Сучасна політична ситуація створює глобальні виклики для туристичної галузі. Низка країн змушені перебудовувати свою політику у галузі туризму, що створює напругу на ринку міжнародного туризму у світі.

The article defines international tourism as an independent type of international relations, which acquires special importance in the conditions of globalization of the world economy. Nowadays, international tourism is an important factor in the socio-economic development of the countries of the world. In addition, tourism is one of the most important branches of the economy, since tourism revenues make up a significant part of the country's budget and can solve the problems of the balance of payments deficit. In addition to the positive aspects, it is necessary to take into account the negative consequences of the development of international tourism in underdeveloped regions, such as the loss of the identity of the region, the commercialization of its culture, and the narrow specialization of the region.

Tempestuous development of international tourism in the country could lead to dependence on the tourist flow, which decreases during the period of economic recession. Tourism also could decrease the diversification of the economy and creates additional risks.

The article states that the factors affecting the tourist services market are divided into external and internal. The external ones include: the level of stability of the economic and political situation, state policy, the level of development of diplomatic relations with other countries. Internal factors are characterized by the country's economic and social development. In addition, there is a factor of market conditions.

The article analyzes the impact of the covid-19 pandemic on the dynamics of international tourism and provides a forecast for its further development. The trend shows that income from tourism is still decreased in the world GDP.

It is emphasized that the study of the effectiveness of the international market of tourist services requires maximum consideration of market-institutional interrelationships and interdependencies. The current political situation creates global challenges for the tourism industry. A number of countries are forced to restructure their policies in the field of tourism, which creates tension in the market of international tourism in the world.

Ключові слова: міжнародний туризм, індустрія туризму, ринок туристичних послуг, туристичний бізнес, чинники розвитку туристичної галузі, туристичні маршрути, індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму.

Key words: international tourism, touristy industry, market of tourist services, tourism business, factors for the development of tourism galleys, tourist routes, travel and tourism competitiveness index.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туризм є не лише важливою галуззю економік країн світу, а й ефективною сферою діяльності населення щодо використання природних та культурних ресурсів з метою матеріального та духовного збагачення, як суб'єктів туристичного бізнесу, так і суспільства в цілому.

Людські потреби у відпочинку, оздоровленні, розвагах, подорожах та ін. формують складну систему туристичних послуг у глобальній економіці. Не зважаючи на проблеми та перешкоди (пандемії, війни, візи тощо), світова індустрія туризму невпинно зростає, створює нові продукти та робочі місця. Ця тенденція спонукає уряди країн вживати додаткових заходів задля стимулювання розвитку туристичного сектору таких як пільгове інвестування та лібералізація візового режиму.

Однак, хоча існує загальна думка про те, що туристична галузь є надійним джерелом прибутку, питання щодо методів та інструментів його отримання продовжує бути предметом наукових досліджень та дискусій.

Міжнародний туризм є одним із ключових чинників розвитку економіки країн, тому питання розвитку туристичної галузі в Україні в умовах воєнного стану повинні також бути включені у порядок денний.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Відзначимо, що туризм має давню історію, однак, до нині немає загальноприйнятого визначення, особливо, в економічній теорії. У законі України "Про туризм", туризм трактується, як тимчасовий виїзд (подорож) осіб з постійного місця проживання з пізнавальною, оздо-

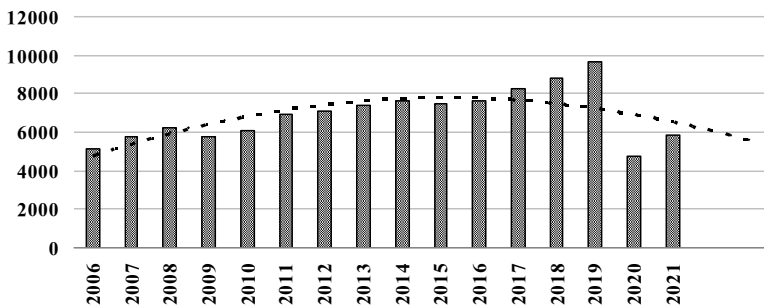

Рис. 1. Частка міжнародного туризму у світовому ВВП, 2006—2021 рр. (млрд дол. США)

Джерело: згідно [15].

ровною, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою [1].

Сутність туризму як економічної категорії досліджували вітчизняні і зарубіжні вчені. Серед зарубіжних авторів можна назвати Д. Маклеод [10], Р. Шарплей [12] та Є. Тоффлер [8]. Зокрема Є. Тоффлер вважає, що "туризм притаманний суперіндустріальній стадії розвитку суспільства". Д. Маклеод визначає міжнародний туризм частиною процесу глобалізації [9]. О. Ключник стверджує, що міжнародний туризм може розглядатися як соціально-економічний процес, пов'язаний із наданням туристичних послуг особам за межами країни їхнього постійного проживання і спрямованого на задоволення духовних, фізичних та інших некомерційних потреб [4]. А. Самойленко визначає міжнародний туризм як економічну категорію тому, що держава, приймаючи туриста, продає йому місцеві послуги, створює робочі місця для своїх громадян [6]. Вагомий внесок у дослідження проблематики міжнародного туризму зробили науковці Львівського національного університету імені Івана Франка. Зокрема, Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. визначили понятійний апарат та запропонували нові теоретико-методологічні основи дослідження даної проблематики [5].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — проаналізувати проблеми та перспективи розвитку міжнародного туризму. Визначити вплив міжнародного туризму на економічний розвиток країн світу та світової економіки загалом. Оцінити проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення з метою розвитку туристичної галузі в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Значення туризму у світі перманентно зростає, що пов'язано з впливом туризму на економіку країн. Міжнародний туризм виконує низку важливих функцій: міжнародний туризм — джерело валютних надходжень для країни та чинник зростання зайнятості; міжнародний туризм сприяє диверсифікації економіки, створюючи галузі, що обслуговують сферу туризму.

Розвиток туризму надає стимулюючий вплив на такі ключові сектори економіки як: транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання та, з урахуванням мультиплікативного ефекту, становить одне з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови еконо-

міки. В наш час, міжнародний туризм розвивається під впливом чинників, властивих власне індустрії гостинності та туризму, а також факторів зовнішнього середовища таких, як: політика та право, економіка та фінанси, культура, соціодемографічні зміни, розвиток торгівлі, транспорту, інфраструктури та науково-технічного прогресу.

Тлумачення поняття туризму можна поділити за принципом охоплення категорій. Поняття, що мають вузькоспеціальний характер, стосуються деяких економічних, соціальних, правових та інших аспектів туризму. Концептуальні (сутнісні) визначення туризму розглядають предмет взагалі, розкриваючи його внутрішній зміст, численні властивості і відносини, що дозволяють відрізнити туризм від схожих, пов'язаних з ним явищ.

Чинник міжнародного туризму відіграє не лише ключову роль у соціально-економічному розвитку задіяних суб'єктів, а, насамперед, є передумовою взаємопроникнення, синтезу та інтеграції національних культур. Міжнародний туризм також є рушійною силою глобалізації та інтернаціоналізації міжнародних відносин.

Міжнародний туризм багатостороннє явище, яке впливає на економіку кожної країни, оскільки є не лише джерелом валютних надходжень і фактором зростання зайнятості, але й сприяє диверсифікації економіки та підвищенню престижу країни на міжнародній арені. Як відзначають А. Гранило і Н. Мацур "Міжнародний туризм є помітним джерелом валютних надходжень, може мати позитивний вплив на платіжний баланс, прискорити інвестиційні процеси, реорганізувати інфраструктуру країни, підвищити зайнятість населення" [3, с. 146].

Зазначимо, що в теорії туризму поняття "світовий туризм" та "міжнародний туризм" хоч і мають різне смислове навантаження та способи тлумачення, але часто вчені використовують їх як синоніми, особливо при дослідженні чинників міжнародного туризму та його видів. Також прийнято використовувати поняття "індустрія туризму". Індустрія туризму, на відміну від інших галузей, є комплексною і включає в себе різні сектори, такі як житло, транспорт, подорожі, розважальні заклади, ресторани, музеї тощо. Отже, світовий туризм — поняття ширше, воно охоплює всі види туризму, відображає стан і тенденції, здійснює внесок як у зростання світової економіки загалом, так і у розвиток регіонів зокрема.

За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), кількість туристів в 2022 р. досягла 1,4 млрд, а доходи від його експорту склали 1,7 трлн дол. США. Однак через COVID-19 у 2020 р. світовий ВВП зменшився на 4,5 трлн дол. США та було скорочено 62 млн робочих місць, що негативно вплинуло на рівень життя та добробут людей у всьому світі [10].

Загальний внесок подорожей і туризму у світовий ВВП у 2021 р. зріс на 21,7 % порівняно з попереднім роком після різкого падіння у 2020 р. через пандемію COVID-19. Загалом внесок подорожей і туризму у світовий ВВП у 2021 р. склав 5,81 трлн дол. США, що означає збільшення приблизно на один трлн дол. США порівняно з 2020 р., але залишається нижчим за показники до пандемії [18]. Представимо тенденцію міжнародного туризму у світовому ВВП у період 2006—2021 рр.

Подорожі та туризм склали 6,1 % світового ВВП у 2021 р., що означає зростання порівняно з 2020 р., але залишається нижчим за показники, зареєстровані до пандемії COVID-19. Розглянемо частку загального ВВП, створеного подорожами та туризмом у всьому світі з 2000—2021 рр. та прогноз на 2022—2023 рр. на рис. 2.

Як видно з Рис. 2, згідно з трендом на 2022—2023 рр., очікується зменшення частки світового ВВП, створеного подорожами та туризмом.

Вакцинація проти COVID-19 і пом'якшення обмежень для подорожей туристів частково сприяють відновленню міжнародного туризму, однак — має нерівномірну динаміку через проблеми в розподілі вакцин, а також нові штами вірусу.

Розвиток міжнародного туризму один з показників економічного зростання держави. Існують країни, для яких саме туризм головне джерело зростання ВВП. Проте країни, що приймають туристів, отримують не лише переваги — надходження валюти, збільшення зайнятості. Трапляється також, що туристична галузь скорочує диверсифікацію економіки, оскільки більшість ресурсів спрямовують у туристичну галузь.

Крім того, стрімкий розвиток туризму може погіршити екологічний баланс держави. Щоб цього уникнути, необхідно інвестувати кошти в природоохоронні заходи, що може бути пов'язане з обмеженням туристичного потоку.

Найбільш універсальне, уніфіковане визначення туризму використовується у його статистиці. Якщо розглядати туризм з погляду статистики, то туризм — це одна з форм міграції населення, не пов'язана зі зміною постійного проживання або трудової діяльності.

Розглянемо рейтинг країн, які найбільше цікавлять туристів у 2022 році.

Для багатьох країн, власне, питання розвитку туризму стоять у низці першочергових завдань економічного прогресу, адже значення туризму у світі постійно зростає. Це пов'язано з тим, що надходження від міжнародного туризму є важливим показником економічного зростання країн світу. Розвиток міжнародного туризму в країнах, що спеціалізуються у цій галузі, зумовлено прагненням збільшити приплив іноземної валюти та створити нові робочі місця. Вартує, однак, врахувати, що різноманітність — це основа економічної стабільності. І. Шмара, Г. Гапоненко і Д. Кривулькіна характеризують туризм, як сектор, що складається з широкого спектру галузей, має на меті обслуговувати та підтримувати внутрішніх, міжнародних, ділових туристів та рекреантів [9, с. 129]. Коли одна галузь зазнає економічного занепаду, а інша процвітає, ймовірність кризи знижується або — якщо вона все ж таки настає — її наслідки не критичні. Однак, трапляється, що туризм замість того, щоб сприяти диверсифікації економіки — заміщає сектор сільського господарства.

Розглянемо частку туризму у ВВП країн-лідерів (Табл. 2).

Як видно з порівняння таблиць 1 та 2, з країн, що займають перші місця в рейтингу пошукових запитів, лише Мальдіви. Однак, у Туреччині, згідно з цим самим рейтингом, відсоток становить 17,2, а в більшості європейських країн приблизно 4—5 %. Отже, головним чинником зростання частки міжнародного туризму у ВВП країни є її спеціалізація у цій галузі.

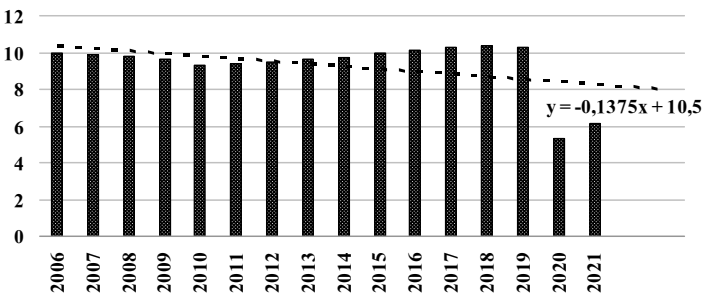

Рис. 2. Частка світового ВВП, створеного подорожами та туризмом з 2000 по 2021 рік та прогноз на 2022—2023 рр., %

Джерело: згідно [15].

Таблиця 1. Дані пошукових запитів Google

Країна	Кількість пошукових запитів на місяць
Туреччина	102 100
Греція	89 800
Мальдіви	83 700
Іспанія	83 700
Тайланд	57 200
Кіпр	57 180

Джерело: складено на основі [17].

Таблиця 2. Частка туризму у ВВП країн

Країна	Частка туризму у ВВП %
Макао	87,6
Палау	86,3
Мальдіви	85,3
Гренада	84,3
Антигуа і Барбуда	84,3
Аруба	82,0

Джерело: складено на основі [12].

Як зазначає В. Сливенко, одним з основних показників, що характеризують привабливість країни з погляду міжнародного туризму, є індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму [7, с. 82].

До показників, що ефективність туристичної галузі у країні можна віднести Індекс (показник) конкурентоспроможності країн з подорожей та туризму (Travel and Tourism Competitiveness Index), який обчислюють згідно формули.

$$\text{Індекс конкурентоспроможності туристичної галузі країни (за зазначений період)} = \frac{\text{Прибуток від туризму (за зазначений період)}}{\text{Сума збитків від утримання туристичної інфраструктури (за зазначений період)}} \cdot \frac{\text{Кількість іноземних туристів, які відвідали країну (за зазначений період)}}{\text{Загальна кількість туристичних подорожей в світі (за зазначений період)}}$$

Цей індекс, запропонований Всесвітнім економічним форумом, містить 14 груп показників, які об'єднують 73 чинники.

Розглянемо дані країн-лідерів згідно Travel and Tourism Competitiveness Index.

Згідно таблиць 1, 2, 3, за індексом конкурентоспроможності лідирують не ті країни, що мають найбільшу популярність і велику частку туризму у ВВП. Тобто важлива економічна ефективність туризму — співвідношення витрат і прибутків.

Дослідити конкурентоспроможність країни на світовому ринку туристських послуг можна на основі фак-

Таблиця 3. Місце країн за Travel and Tourism Competitiveness Index

Країна	Індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму
Іспанія	5,43
Франція	5,32
Німеччина	5,28
Японія	5,26
Великобританія	5,20
США	5,12
Австралія	5,10
Італія	4,99
Канада	4,97
Швейцарія	4,94

Джерело: складено на основі [13].

торного аналізу теорії міжнародної конкуренції М. Портера та застосування системи рейтингу.

Якщо туристична галузь розвинена на високому рівні, це свідчить, що вона виходить з теорії міжнародної конкуренції М. Портера [10], застосовуваної у виміру конкурентоспроможності країн у світовій торгівлі туристичними послугами. Конкурентні переваги визначаються детермінантами, представленими рисунку 3.

Для успішного розвитку туризму країна повинна розвивати стратегічне планування, що сприяє реалізації кінцевих цілей. Стратегічне планування передбачає врахування обставин — довкілля країни, її внутрішніх можливостей, визначення поточних та перспективних цілей, основних засобів їх вирішення. Завдання полягає в тому, щоб виробити головну мету, створити певний імідж. Головними цілями, що спрямовані на отримання довгострокового прибутку є підвищення чи утримання частки ринку та вихід на нові ринки.

Концептуально управління конкурентними перевагами країни у сфері розвитку туризму направлене на ефективніший відносно конкурентів рівень управління, що забезпечує формування та посилення ринкових переваг, яке полягає у розробці якісніших послуг.

Туристична галузь країни повинна ґрунтуватися на певних принципах, до основних з яких належать: принципи наукової обґрунтованості, ефективності, безперервності, гнучкості та адаптивності.

Ефективність функціонування механізму полягає у досягненні найкращого результату при мінімальних вит-

ратах. Гнучкість та адаптивність механізму обумовлюється врахуванням усіх можливих зовнішніх та внутрішніх чинників, серед яких формування зв'язків та відносин, розробка та вибір методів управління, які дозволяють ефективно реалізовувати як стратегічні цілі розвитку, так і забезпечувати інтереси та потреби громадян країни.

У процесі туристичної діяльності неминує відбувається зміна довкілля. Вплив туризму на довкілля може бути прямим, непрямим, спонукальним, а також позитивним чи негативним. Позитивний вплив включає: охорону та реставрацію історичних пам'яток, створення національних парків та заповідників, захист берегів та рифів, збереження лісів тощо. Однак, у багатьох країнах не робилося жодних кроків для захисту та збереження природи через відсутність необхідних коштів. Світова спільнота прагне скоординувати зусилля держав та приватного сектору, щоб просунути спрощення та доступність подорожей, зберегти екологічну стійкість туристичних ареалів та збільшити інвестиції у людський капітал. Варто зауважити, що міжнародний туризм породжує певні соціальні витрати та додаткові витрати на підтримку довкілля, які "лягають на плечі" регіону та його мешканців.

Іноді уряди країн розглядають туризм надто оптимістично. Реалізують у пріоритетному порядку активні інвестиційні програми, створені задля розвиток туризму, які можуть перешкодити задоволенню найбільш значимих для країни потреб. Наприклад, кошти, вкладені у міжнародний туризм, могли б бути використані на освіту, охорону здоров'я, та інші соціальні потреби.

Отже, приймати рішення потрібно прагматично, зважаючи на його доцільність і першочерговість. Такий підхід забезпечить ефективний механізм функціонування ринку туристичних послуг.

Багатий туристично-рекреаційний потенціал України не використовується повною мірою, тоді як Україна має великі можливості для розвитку "зеленого туризму", має багато архітектурних пам'яток та морських курортів, можливостей для релігійного туризму. В Україні багато природних місць, які можуть бути цікавими для іноземців. На цю тему Г. Гритчук і С. Філюк пишуть: "В Україні є велика кількість курортів, на котрих лікування відбувається природними ресурсами, до них належать мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит, соляні печери, природні комплекси із сприятливими кліматичними умовами, придатні для використання у профілактиці, лікуванні та організації відпочинку. Проте головною перешкодою на шляху іноземних туристів на курорти України є відсутність належного сервісу" [2, с. 83].

У сучасних умовах неможливо уявити роботу туристичного підприємства без налагодженої мережі маркетингових комунікацій. Цьому може допомогти активне стимулювання підприємницької ініціативи, створення сприятливого інвестиційного та підприємницького клімату, залучення підприємців до створення туристичних інформаційних центрів, використання інструментів фінансової допомоги грантових програм розвитку

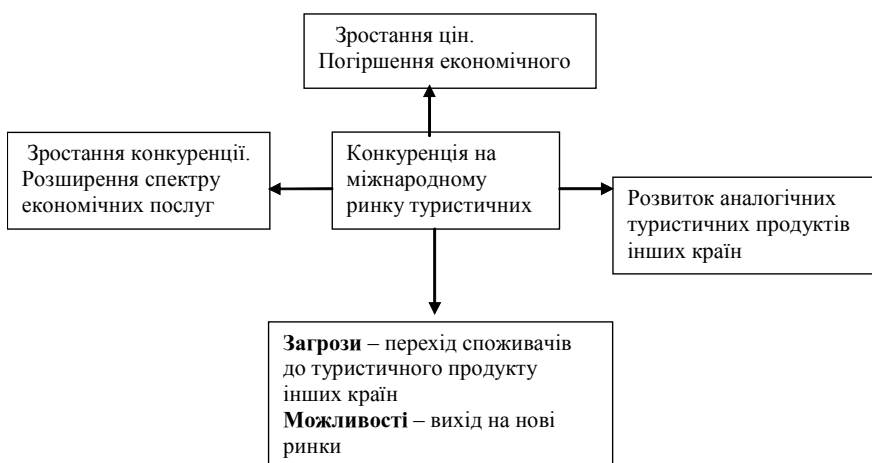

Рис. 3. Схема міжнародної конкуренції за М. Портером стосовно міжнародного туризму

Джерело: авторська розробка.

туризму, розробка нових туристичних маршрутів, формування туристичної маркетингової стратегії.

Однак для успішного ведення справ необхідно надавати якісні туристичні послуги, керуючись принципом досягнення цілей, враховувати потреби споживачів. У цьому випадку на допомогу приходять маркетинг та його широкий інструментарій, який дедалі більше зміщує акцент із масового ринку до цільового ринку.

Таким чином, туристичні підприємства України характеризуються наявністю потенціалу розвитку у галузі міжнародного туризму. При цьому вони повинні враховувати тенденцію інтернаціоналізації та концентрації капіталу на ринку туристичних послуг, яка перед'являє нові вимоги до менеджменту в сфері міжнародного туризму.

Військовий агресія Росії проти України чинить вкрай негативний вплив для міжнародного туризму. Військові дії і загрози ескалації збільшили витрати на транспорт і логістику, призвели до невизначеності і перебоїв у подорожах у Східній Європі. Разом з тим, останні дані вказують на позитивні тенденції.

Аналіз, проведений ForwardKeys, свідчить, що продаж авіаквитків зростає. У той час як відновлення міжнародних поїздок у всьому світі в 4 кварталі відстежується на 30 % нижче рівня 2019 року, європейський континент перевершує середній світовий показник на -24%. Це також є прискоренням порівняно з -30%, зареєстрованим у Європі в третьому кварталі.

Зазначимо, хоча Південна Європа все ще лідирує (-14% у міжнародних прибуттях), інші частини континенту також прискорили відновлення: Північна Європа (-20%), Західна Європа (-26%), Центральна та Східна Європа (-55%) [16].

ВИСНОВКИ

Значення міжнародного туризму як чинника зростання світової економіки поступово відновлюється, хоча наслідки пандемії і військова агресія РФ в Україні суттєво знижує його потенціал.

Криза COVID-19 стала глобальною проблемою для туристичної галузі, негативно вплинула на розвиток світової економіки. Оскільки пандемія все ще не завершилася, всі збитки — не з'ясовано. На протипагу негативним тенденціям, уряди країн та міжнародні організації докладають зусиль для відновлення потоку міжнародних туристів. Надання цілеспрямованої та швидкої допомоги туристичним підприємствам, працівникам і туристам було і продовжує мати вирішальне значення.

Дослідження підтверджує широку застосовність гіпотези позитивного впливу міжнародного туризму на економічне зростання. Міжнародний туризм може стимулювати економічне зростання в країнах, і, тому важливо розвивати індустрію туризму.

Державні керівники і представники бізнесу мають бути краще інформовані, підготовлені та мотивовані для діяльності у галузі міжнародного туризму, а також прагнути до тіснішої координації та вирішенню поточних проблем — на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Література:

1. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Дата оновлення: 02.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення: 8.12.2022).

2. Гритчук Г. В., Філюк С. М. Сучасний стан світового туризму як рушійної сили зростання рівня котирування української туристичної індустрії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове. 2019. Вип. 25. Ч. 1. С. 81—84.

3. Грянило А., Мацур Н. Міжнародний туризм: проблеми та перспективи розвитку в Україні. Фінансовий простір. 2013. № 4. С. 144—148.

4. Ключник А. В. Теоретичний аналіз поглядів на визначення міжнародного туризму. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С.39-44. URL: <http://global-national.in.ua/vipusk-3-2015/327-klyuchnik-a-v-teoretichnij-analiz-poglyadiv-na-viznachennya-mizhnarodnogo-turizmu> (дата звернення: 8.12.2022).

5. Мальська М. П., Антонюк Н.В, Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. Київ: Знання. 2008. 661 с.

5. Самойленко А. О. Роль туризму у світовій економіці. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 20. С. 72—76.

6. Сливенко В. А. Тенденції та проблеми розвитку міжнародного туризму на сучасному етапі. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2014. Вип. 6. С. 80—84.

7. Тоффлер Е. Третя Хвиля / 3 англ. пер. А. Євса. Київ: Вид. дім "Всесвіт", 2000. 480 с.

8. Шамара І. М., Гапоненко Г. І., Кривулькіна Д. І. Проблеми та перспективи розвитку туристичного ринку України в контексті загальносвітових тенденцій. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм". 2020. Вип. 11. С. 128—139.

9. Macleod D. Tourism, globalization, and cultural change: An island community perspective. Clevedon: Channel View Publications. 2004. 244 p.

10. Porter M. E. The competitive advantage of Nations. New York: Macmillan Business. 1990. 875 p.

11. Sharpley R., Telfer D. Tourism and development: concepts and issues. Clevedon: Channel View Publications. 2014. 568 p.

12. Рейтинг стран по развитию сектора туризма и путешествий. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/travel-tourism-competitiveness> (дата звернення: 8.12.2022).

13. Страны мира с наибольшей долей туризма в экономике. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/international-tourism> (дата звернення: 8.12.2022).

14. Economic Impact Reports. URL: <https://wttc.org/research/economic-impact> (дата звернення: 8.12.2022).

15. Development of the tourism sector in Ukraine from 1995 to 2020. URL: <https://www.worlddata.info/europe/ukraine/tourism.php> (дата звернення: 8.12.2022).

16. European city tourism on track to recovery in Q4. URL: <https://forwardkeys.com/european-city-tourism-on-track-to-recovery-in-q4/> (дата звернення: 8.12.2022).

17. Названы 10 самых популярных у туристов стран в 2022 году. URL: <https://tengritravel.kz/my-country/nazvani-10-samyih-populyarnyih-u-turistov-stran-v-2022-godu-466340> (дата звернення: 8.12.2022).

18. Total contribution of travel and tourism to GDP worldwide 2019—2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism--total-economic-contribution-worldwide/> (дата звернення: 8.12.2022).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "On Tourism", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (Accessed 8.12.2022).
2. Hrytchuk, H.V. and Filiuk, S.M. (2019), "The current state of world tourism as a driving force for the growth of the Ukrainian tourism industry", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove*, vol. 25, no. 1, pp. 81—84.
3. Hrianylo, A. and Matsur, N. (2013), "International tourism: problems and prospects of development in Ukraine", *Finansovyj prostir*, vol. 4, pp. 144—148.
4. Kliuchnyk, A.V. (2015), "Theoretical analysis of views on the definition of international tourism", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 39—44, available at: <http://global-national.in.ua/vipusk-3-2015/327-klyuchnik-a-v-teoretichnij-analiz-poglyadiv-naviznachennya-mizhnarodnogo-turizmu> (Accessed 8.12.2022).
5. Mal's'ka, M.P. Antoniuk, N.V. and Hanych, N.M. (2008), *Mizhnarodnyj turizm i sfera posluh* [The role of tourism in the world economy], Znannia, Kyiv, Ukraine.
6. Samoilenko, A.O. (2013), "The role of tourism in the world economy", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 72—76.
7. Slyvenko, V.A. (2014), "Trends and problems of international tourism development at the current stage", *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya: Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny*, vol. 6, pp. 80—84.
8. Toffler, E. (2000), *Tretia Khvyliia* [The Third Wave], Vsesvit, Kyiv, Ukraine.
9. Shamara, I.M. Haponenko, H.I. and Kryvul'kina, D.I. (2020), "Problems and prospects of the development of the tourist market of Ukraine in the context of global trends", *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriya "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turizm"*, vol. 11, pp. 128—139.
10. Macleod, D. (2004), *Tourism, globalization, and cultural chang: An island community perspective*, Channel View Publications, Clevedon, UK.
11. Porter, M.E. (1990), *The competitive advantage of Nations*, Macmillan Business, New York, USA.
12. Sharpley, R. and Telfer, D. (2014), *Tourism and development: concepts and issues*, Channel View Publications, Clevedon, UK.
13. WEF (2017), "Rating of countries by the development of the tourism and travel sector", available at: <https://nonews.co/directory/lists/countries/travel-tourism-competitiveness> (Accessed 8.12.2022).
14. UNWTO (2019), "Countries of the world with the largest share of tourism in the economy", available at: <https://nonews.co/directory/lists/countries/international-tourism> (Accessed 8.12.2022).
15. WTTC (2022), "Economic Impact Reports", available at: <https://wtcc.org/research/economic-impact> (Accessed 8.12.2022).
16. WorldData.info (2021), "Development of the tourism sector in Ukraine from 1995 to 2020", available

at: <https://www.worlddata.info/europe/ukraine/tourism.php> (Accessed 8.12.2022).

17. ForwardKeys (2022), "European city tourism on track to recovery in Q4", available at: <https://forwardkeys.com/european-city-tourism-on-track-to-recovery-in-q4/> (Accessed 8.12.2022).

18. TravelDailyNews (2022), "Named the 10 most popular countries for tourists in 2022", available at: <https://tengritravel.kz/my-country/nazvani-10-samyih-populyarnyih-u-turistov-stran-v-2022-godu-466340> (Accessed 8.12.2022).

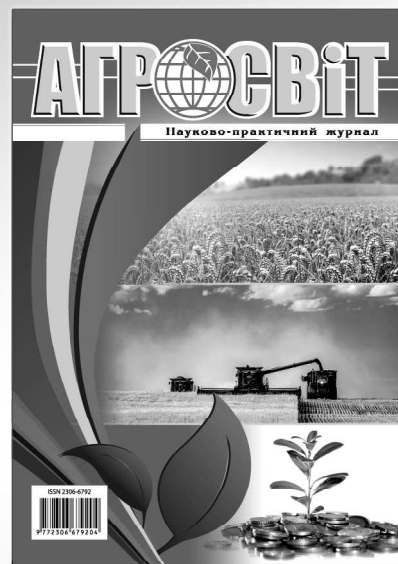
19. Statista (2021), "Total contribution of travel and tourism to GDP worldwide 2019—2021", available at: <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism--total-economic-contribution-worldwide/> (Accessed 8.12.2022).

Стаття надійшла до редакції 09.12.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 502.174.11:636:631.52

*N. Pryslyak,**Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsya**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0544-1441>**Y. Palamarenko,**PhD in Economics, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9972-4313>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.19

OVERVIEW OF A SECONDARY USE OF WASTE

Н. В. Пришляк,

д. е. н., доцент, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

Я. В. Паламаренко,

к. е. н., старший викладач, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ОГЛЯД НАПРЯМІВ ВТОРИННОГО ВИКОРИСТАННЯ ВІДХОДІВ

At the present time, in market conditions, waste from the agrarian sphere of production is considered unprofitable, but at the same time, this information is changed by the fact that most of the waste from the production of agricultural products can also benefit people after secondary processing. Preparation for the reuse of waste ranks second in waste management. It has been investigated that according to the EU Waste Directive, preparations for reuse are recycling operations such as inspection, cleaning or recovery, when products or their components that have become waste are prepared for reuse without other pretreatment. Accordingly, the implementation of measures for the reuse of waste will bring not only a positive environmental effect, but also an economic and social one. New jobs that will reduce the number of unemployed will prevent new waste from entering processing plants, as well as give low-income segments of the population cheap used goods. The issue of secondary use of agriculture in the context of waste-free production of agricultural enterprises in modern economic conditions is considered in the article. An analysis of the achievements of European countries in the processing industry, a scheme of indicators for the efficiency of agricultural waste processing (technical indicators, natural environment indicators, economic indicators and socio-cultural indicators) was proposed. Expected results from the implementation of the system of extended responsibility of producers working in agriculture were determined. The analysis showed that for business, the reuse of waste will bring significant savings in resources and money, and subject to a successful advertising campaign, additional concessions and profits.

Therefore, the successful reduction of the amount of waste through its reuse is a real goal that will reduce the consumption of raw materials, energy and reduce emissions of pollutants in the process of producing new products. However, the intentions and strategic plans of Ukraine to become a member of the European Union encourage many Ukrainian manufacturers to take measures regarding the secondary processing of waste and introduce a closed cycle economy at the enterprise.

У теперішній час, в ринкових умовах відходи аграрної сфери виробництва вважаються неприбутковим, але в той же час дану інформацію змінює той факт, що більшість відходів виробництва продукції сільського виробництва також може приносити користь людині після вторинної переробки. Підготовка до повторного використання відходів займає другу сходинку у поводженні з відходами. Досліджено, що згідно з Директивою ЄС про відходи, підготовка до по-

вторного використання являють собою такі операції з утилізації, як перевірка, очистка чи відновлення, коли продукти або їх компоненти, що стали відходами, готують для повторного використання без іншої попередньої обробки. У статті розглянуто питання вторинного використання сільського господарства в контексті безвідходного виробництва аграрних підприємств в сучасних умовах господарювання. Здійснено аналіз досягнення європейських країн у переробній галузі, запропоновано схему індикаторів ефективності переробки відходів сільського господарства (технічні індикатори, індикатори природного середовища, економічні індикатори та соціально-культурні індикатори). У статті авторами наведено очікувані результати від впровадження системи розширеної відповідальності виробників, які працюють у сільському господарстві.

Аналіз наукової літератури показав, що повторне використання відходів є найпростішим та корисним для довкілля і здоров'я способом управління відходами. Відходи сільського господарства являються субстанцією, енергоносіями, які можна повторно і цілеспрямовано використати в землеробстві, тваринництві, квітникарстві, озелененні і інших галузях народного господарства. При цьому, завдяки біотехнології відходи сільського господарства можуть прискорено перероблятися для вторинного використання, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. Відтак, вирішення проблеми забруднення довкілля відходами має бути спрямоване на виконання двох основних завдань: попередження і виключення забруднення довкілля, а також ефективне використання повторно перероблених відходів у сільському господарстві, а саме у землеробстві й тваринництві.

Key words: waste, agriculture, processing, performance indicators, recycling.

Ключові слова: відходи, сільське господарство, переробка, індикатори ефективності, рециклінг.

PROBLEM STATEMENT

The problem of agricultural waste in Ukraine is particularly significant due to the lack of an adequate response to its challenges for a long time. The significant scale of resource use of the national economy, together with the outdated technological base, determined and will continue to determine high rates of waste generation and accumulation. Such circumstances lead to the deepening of the ecological crisis and the worsening of the socio-economic situation in society and determine the need for reform and development, taking into account the domestic and world experience of the entire legal and economic system, which regulates the use of natural resources in general and waste management of agricultural enterprises in particular.

At present, the world has accumulated quite a lot of experience in the use of plant and animal waste from agricultural production. Ukraine has a highly developed agricultural sector, in particular crop production, which annually generates a large volume of various wastes and residues. The high level of waste generation by agricultural enterprises and low indicators of their use as secondary raw materials have led to the fact that in Ukraine every year significant volumes of organic waste are accumulated in agriculture, of which only a small part is used as raw material for the production of biofuel, the rest gets into the soil and groundwater, while polluting the environment. The difference between the situation with the waste of agricultural enterprises in Ukraine, compared to other developed countries, lies in the large amount of organic waste generation and the lack of practice in handling it. At the same time, effective management of livestock and crop production waste is an indispensable feature of all economies of developed countries.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The works of economists A. Voytsikhovska, O. Kravchenko, O. Melen-Zabramna, M. Pankevich, N. V. Pryshlyak, D. M. Tokarchuk, S. V. Berezyuk, Y. V. Palamarenko are devoted to the study of effective methods of secondary waste processing. V., Melnyk L., Karateeva O. I., Koval O. A., Groza V. I., Yevchuk Kh. - I. and others. Zvarych R. E., Zvarych I. Ya., Gurochkina V. V., Budzynska M. S. devoted their work to the circular economy.

This issue is relevant at the present time and scientists have made a significant contribution to the development of theoretical, methodical, methodological and management provisions in matters related to the management of agricultural waste. At the same time, the issue of revealing the nature of secondary waste use remains unresolved.

FORMULATION OF RESEARCH OBJECTIVES

The purpose of the study is to review the domestic and foreign experience in the areas of secondary use of agricultural waste.

PROBLEM STATEMENT

Currently, more than 26 billion tons of household and industrial waste are generated in Ukraine. The countries of the European Union have long understood the importance of recycling. In Europe, recycling is understood as a disposal operation in which waste is processed into products, materials or substances for a primary or other purpose. It includes the processing of organic material, but not energy recovery or processing into materials to

Table 1. Achievements of European countries in the processing industry

Country	Achievement	The results
Germany	In 1991, a new state system "Duales System Deutschland GmbH" was adopted. The company from Aachen also invented how to better distinguish and separate different polymers with the help of sensors.	Such studies have made it possible to significantly increase the share of secondary processing of various materials over the past decades. Forty percent of all synthetic materials collected in Germany today can be sorted.
Germany	As a result of secondary processing, materials were obtained that did not exist before.	The Reluma company manufactures breakwaters that are used on the coast of the Baltic Sea. Breakers made of synthetic materials last longer.
Switzerland	Imposition of fines for leaving garbage in the wrong place or without paying tax. The country is considered one of the leaders in waste disposal and processing in Europe.	Improvement of the ecological situation. Already in 2000, landfills were banned in the country, so today more than half of all garbage is recycled, and the rest is burned.
Sweden	Recycling more than 99% of its waste	Complete water purification, improvement of the ecological situation.
Poland	Implementation in 2007 in the city of Poznań of a cogeneration module at a solid waste landfill	Production of thermal energy, which is supplied through local power grids for the needs of the city

Source: created by the author based on [2].

be used as fuel or aggregate. In other words, recycling is an operation that provides benefits by substituting other materials.

It is important to note that the benefit mentioned above is not profitable in most cases. That is, the orientation of European countries is aimed at the quality of life and health of the population, therefore the issue of ecology is decisive for them [2].

Guided by the experience of European countries, it can be noted that recycling imposes a great responsibility not only on the average person, but also on other management systems.

MAIN BODY

Waste is divided into primary, that is, those generated directly during the harvesting of agricultural crops, and secondary — those generated during crop processing at enterprises. Primary waste includes straw of grain and other crops, waste from the production of corn for grain and sunflower (stalks, rods 2, baskets, etc.). Secondary waste is sunflower husks, buckwheat husks, rice husks, sugar beet pulp and the like. Part of the waste and residues is used for the needs of agriculture itself (organic fertilizer, bedding and livestock feed), part of it is used by other sectors of the economy, and the rest of the biomass remains unused and is often disposed of (burned in the field, taken to a landfill) without benefit. A significant part of the biomass, which is not used, seems reasonable to involve in energy production. At the same time, the question of what proportion of agricultural waste and residues can be used for energy needs without causing a negative impact on soil fertility is important.

Modern waste management, based on recycling, solves problems related to climate protection and efficient use of resources [1]. The conducted studies showed that the

field of waste management includes all activities related to the generation, collection, storage, use, disposal, transportation and disposal of waste. At the same time, waste disposal is an important element in the general chain of creating waste-free production systems. It involves the involvement of various types of waste in new technological cycles or their use for other useful purposes [8].

Waste prevention is the action taken before a substance or product becomes waste. Accordingly, these measures are aimed at reducing the amount of waste, including the reuse of products or extending the life cycle, at reducing the adverse impact of generated waste on the environment, human health, etc.

At the end of the 20th century, the Swedish economist Thomas Lindqvist developed a model of extended producer responsibility. Separate collection and extended producer responsibility are the basis of a closed-loop economy. Accepting RBB, the manufacturer is responsible for collecting and disposing of used goods that have reached their expiration date, packaging, or organic waste [6].

Accordingly, such a waste management strategy allows solving environmental problems and stimulates business to make important changes. Lindqvist's strategy allows: first, to reduce the amount of waste in landfills; secondly, for manufacturers to switch to a closed production cycle, since they, in turn, will control not only the quality of products and their distribution on the market, but also the collection and further processing of waste.

The analysis of literary sources showed that effective waste management of agricultural enterprises, with the application of advanced technologies, can turn from an environmental problem into a potentially profitable activity — the production of valuable secondary products [12].

It can be clearly observed that the recycling process is quite complex and requires decisive actions from different sides. Let's consider the results of the process of implementing technologies and equipment for secondary waste processing on the example of various European countries (Table 1).

As we can see on the example of European countries from Table 1, waste processing is almost the only solution to preserving the cleanliness of the environment. A serious attitude to the problem of environmental pollution and the bad impact of a large amount of packaging waste on the health of the population stimulates various countries of the Union to take measures to solve this issue.

Ukraine's aspiration to one day join the European Union also means that European standards will become decisive in the formation of Ukrainian strategy regarding further actions in the field of secondary waste processing.

In Ukraine, the processing (processing) of waste is understood as the implementation of any technological operations associated with changing the physical, chemical or biological properties of waste, with the aim of preparing it for environmentally safe storage, transportation, disposal or disposal. That is, processing is a preparatory stage for further operations, in particular disposal or

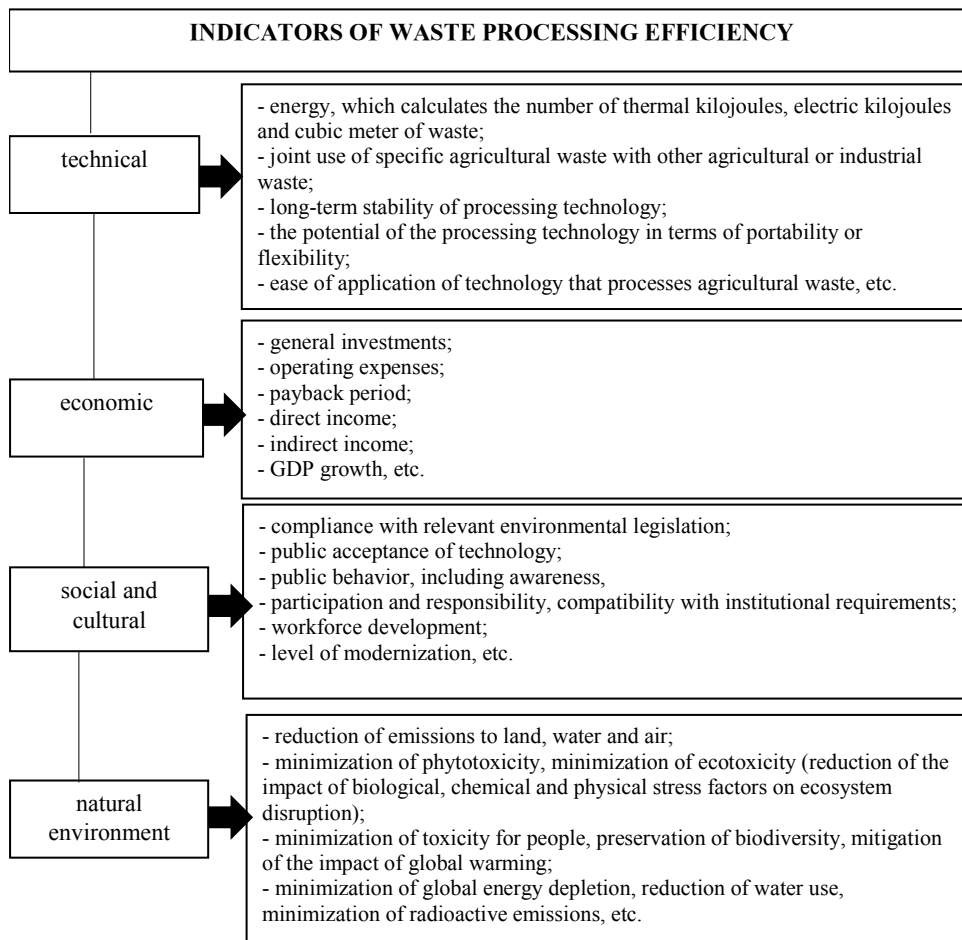

Fig. 1. Scheme indicators of the efficiency of agricultural waste processing

Source: summarized by the author based on the studied literature [4].

removal. As we can see, the legislative understanding of the concept of recycling in Ukraine and in the EU countries is somewhat different.

Unlike European countries, where a significant part of waste is subject to secondary processing, in Ukraine the effectiveness of the application of recycling methods is at the stage of study [2].

Studies have shown that Europe is on the way to introducing a "circular economy concept", which assumes that resources are retained in the economy even when a product has reached the end of its life cycle, so that the resources can be used again, creating their further added value. The transition to a closed-loop economy requires changes in the scale of values, from product design to new business and market models [5].

The analysis of the literature showed that it is worth distinguishing four main economic and technological indicators of the efficiency of agricultural waste processing, namely technical indicators, indicators of the natural environment, economic indicators and socio-cultural indicators (Fig. 1).

The analysis of the fig. 2 showed that proper waste management in the circular economy will improve the economic efficiency of waste processing [14]. It is worth paying attention to the steps that Ukraine is taking in order to get closer to the European standards of secondary waste processing.

In 2014, Ukraine signed the Association Agreement with the European Union, and in 2017 approved the National Waste Management Strategy. Thus, the government undertook to standardize the management system of various types of waste — household, industrial, specific (packaging waste, electrical and electronic equipment waste, used batteries, medical and other waste).

On June 20, 2022, the Verkhovna Rada adopted the Law "On Waste Management". The law establishes the procedure for the collection, removal and processing of municipal waste, ensures the implementation of their separate collection and recycling, provides requirements for the quality provision of waste management services and the charging of fees for such services.

It will allow:

- implement the European hierarchy of waste management;
- to organize the planning of the waste management system at the national, regional and local levels;
- create conditions for the construction of modern waste processing infrastructure in Ukraine according to European rules and open borders for investors;
- establish the "polluter pays" principle;
- to implement the extended responsibility of the product manufacturer [10].

At the same time, the introduction of extended producer responsibility is already a step towards improving the processing process. 11 of the world's most famous manufacturers even before the approval of the relevant legislation signed a Memorandum of Cooperation on the creation of an organization of extended responsibility of manufacturers. The expected results from the implementation of the extended producer responsibility system are shown in fig. 2.

Analysis of fig. 2 shows that the introduction of extended producer responsibility has not only positive environmental consequences, but can also directly affect the economy of Ukraine.

Regardless of the rate at which waste management legislation will change, manufacturers are ready to implement the principles of waste management in Ukraine. They are ready to adapt their work to European practices and await the approval of industry legislation in the field of waste management [13].

It should be noted that the issues of rational use of nature (greening) of agricultural enterprises, reduction of the material intensity of domestic products and stabilization of resource provision of production as a whole, as well as issues related to clandestine processing of waste [3] remain unresolved.

It has been studied that attempts to use agricultural waste accumulated in various types of storages encounter great difficulties associated with a number of technological, technical and economic reasons. In addition to the main method of processing livestock waste — composting, the technologies of biocomposting, drying and high-temperature fermentation are being timidly introduced. Unfortunately, they are high-cost, energy-intensive, non-ecological [7].

The conducted research showed that in today's conditions, prevention of the next ecological crises is impossible without the use of new eco-biotechnologies for the purpose of wastewater treatment, the use of promising methods of processing both solid and liquid industrial waste, increasing effective methods of biological restoration of soil pollution, replacing agrochemicals with new ones organic fertilizers, etc. [9; 11].

Therefore, the greening of production is impossible without supplementing production complexes with special facilities designed for the processing of all types of industrial and household waste. The degree of waste disposal of each production or type of activity should be considered as one of the important indicators characterizing the environmental friendliness of the respective productions, that is, the degree of their impact on the environment and the full use of natural resources.

Analyzing the experience of other countries and the experience of Ukraine, it can be seen that the mechanism due to which the economic stimulation of waste processing in the EU countries takes place is absent in our country. At the same time, it is worth noting that recycling is the most effective, as it is not only environmentally friendly, but also resource-saving [15].

However, this is not an obstacle for enterprises to apply European recycling standards in their production. The relevance of the issue of environmental ecology and the possibility of reusing secondary raw materials

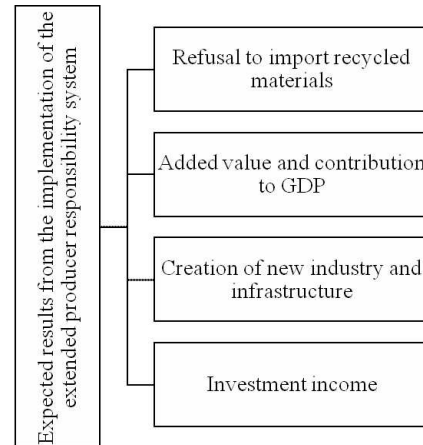

Fig. 2. Expected results from the implementation of the extended producer responsibility system

Source: created by the author based on the studied literature.

in the production process should encourage entrepreneurs to implement the latest technologies for waste processing.

CONCLUSIONS

Today, the state of affairs in Ukraine in the field of waste management is extremely unsatisfactory. However, the intentions and strategic plans of Ukraine to become a member of the European Union encourage many Ukrainian manufacturers to take measures regarding the secondary processing of waste and introduce a closed cycle economy at the enterprise.

The adoption of the Law "On Waste Management" and the introduction of extended producer responsibility can be called a step towards European standards. ORVV is a promising system, the positive results of which are expected in the next 5 years.

Recycling is an important part of responsible consumption. Therefore, in order to keep up with the global transformations of the world order, Ukraine should take into account the experience of progressive countries as soon as possible and make decisions at the legislative level about the effective waste plug and the introduction of extended responsibility of enterprises of the agro-industrial complex.

Література:

1. Waste Management in Ukraine Opportunities for Dutch Companies, Oksana Cherinko, Andriy Balanyuk, Commissioned by the Netherlands Enterprise Agency, 2018. 10 p.
2. Войціховська А., Кравченко О., Мельник-Забрамна О., Паськевич М. Кращі європейські практики управління відходами. Посібник. Видавництво Компанія "Манускрипт", Львів 2019, 64 с.
3. Гурочкіна В.В., Будзинська М.С. Циркулярна економіка: українські реалії та можливості для промислових підприємств. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2020. № С. 52—64.
4. Євчук Х.-І. Управління відходами виробництва продукції сільського господарства як об'єкт економічної науки. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. № 6 (74). С. 29—33.

5. Заклекта О.І., Мочук О.Б. Сучасний стан поводження із побутовими відходами: світовий досвід та українські реалії. *Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*. 2021. № 49. С. 112—120.

6. Зварич Р.Є., Зварич І.Я. Розширена відповідальність виробника в концепції розвитку циркулярної економіки. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 76—86.

7. Каратєєва О.І., Коваль О.А., Гроза В.І. Технологія переробки побутових відходів та відходів сільськогосподарства. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4379/1/Tekhnolohiia%20pererobky%20pobutovykh%20vidkhodiv.pdf>

8. Мельник Л. Утилізація відходів як один із шляхів екологізації виробництва. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21344/2/IRSP_2017_Melnyk_L-Waste_utilization_as_a_way_39-40.pdf

9. Паламаренко Я.В. Сучасний стан та перспективи розвитку біогазової галузі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 21. С. 54—62.

10. Прийняття Закону про управління відходами. URL: https://biz.ligazakon.net/news/212005_priynyato-zakon-pro-upravlnnya-vdkhodami

11. Пришляк Н.В., Паламаренко Я.В., Березюк С.В. Стратегічне управління інноваційним розвитком взаємопов'язаних галузей з виробництва біопалива: монографія. *Вінниця: Друк*, 2020. 404 с.

12. Токарчук Д.М., Паламаренко Я.В. Концептуальні положення стратегії поводження з відходами аграрних підприємств на макро— і макрорівні. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9585>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.111

13. Упаковка — ресурс, а не сміття. Що таке розширена відповідальність виробника URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/10/674719/>

14. Tokarchuk D. M., Pryshliak N. V., Tokarchuk O. A., Mazur K. V. Technical and economic aspects of biogas production at a small agricultural enterprise with modeling of the optimal distribution of energy resources for profits maximization. *INMATEH-Agricultural Engineering*. Romania: Bucharest, 2020. Vol. 61. № 2. P. 339—349.

15. Berezyuk S., Tokarchuk D., Pryshliak N. Resource potential of waste usage as a component of environmental and energy safety of the sate. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2019. Vol. X. Issue 5 (37). P. 1156—1166.

References:

1. Cherinko, O. and Balanyuk, A. (2018), *Waste Management in Ukraine Opportunities for Dutch Companies*, Commissioned by the Netherlands Enterprise Agency, Utrecht, Netherlands.

2. Vojtsikhovs'ka, A. Kravchenko, O. Melen'-Zabramna, O. and Pan'kevych, M. (2019), *Kraschi ievropejs'ki praktyku upravlnnia vidkhodamy [Best European waste management practices]*, Manuscript, Lviv, Ukraine.

3. Hurochkina, V.V. and Budzyns'ka, M.S. (2020), "Circular economy: Ukrainian realities and opportunities for industrial enterprises", *Ekonomichnyj visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatкування*, pp. 52—64.

4. Yevchuk, Kh.-I. (2019), "Agricultural waste management as an object of economic science", *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, vol. 6 (74), pp. 29—33.

5. Zaklekta, O.I. and Mochuk, O.B. (2021), "Current state of household waste management: world experience and Ukrainian realities", *Ekonomichnyj visnyk Pereiaslav-Khmel'nyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Hryhoriiia Skovorody*, vol. 49, pp. 112—120.

6. Zvarych, R.Ye. and Zvarych, I.Ya. (2019), "Expanded producer responsibility in the concept of circular economy development", *Svit finansiv*, vol. 3 (60), pp. 76—86.

7. Karatieieva, O.I. Koval', O.A. and Hroza, V.I. (2018), "Technology of household and agricultural waste processing", available at: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4379/1/Tekhnolohiia%20pererobky%20pobutovykh%20vidkhodiv.pdf> (Accessed 05 Dec 2022).

8. Mel'nyk, L. (2017), "Waste utilization as a way of greening production", available at: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21344/2/IRSP_2017_Melnyk_L-Waste_utilization_as_a_way_39-40.pdf (Accessed 05 Dec 2022).

9. Palamarenko, Y.V. (2019), "The current situation and prospects of development of the biogase industry of Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 21, pp. 54—62.

10. Присяжна, Л. (2022), "Adoption of the Law on Waste Management", available at: https://biz.ligazakon.net/news/212005_priynyato-zakon-pro-upravlnnya-vdkhodami (Accessed 05 Dec 2022).

11. Pryshliak, N.V. Palamarenko Y.V. and Berezyuk S.V. (2020), *Stratehichne upravlnnia innovatsiinym rozvytkom vzaiemopoviazanykh haluzei z vyrobnytstva biopalyva [Strategic management of innovative development of interconnected industries from biofuel production]*, Druk, Vinnytsia, Ukraine.

12. Tokarchuk, D. and Palamarenko, Y. (2021), "Conceptual provisions of the strategy of waste management of agricultural enterprises at the macro and micro-level", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9585> (Accessed 05 Dec 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.111

13. epravda (2021), "Packaging is a resource, not garbage. What is extended producer responsibility?", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/06/10/674719/> (Accessed 05 Dec 2022).

14. Tokarchuk, D.M. Pryshliak, N.V. Tokarchuk, O.A. and Mazur, K.V. (2020), "Technical and economic aspects of biogas production at a small agricultural enterprise with modeling of the optimal distribution of energy resources for profits maximization", *INMATEH — Agricultural Engineering*, vol. 61 (2), pp. 339—349.

15. Berezyuk, S. Tokarchuk, D. and Pryshliak, N. (2019), "Resource potential of waste usage as a component of environmental and energy safety of the sate", *Journal of Environmental Management and Tourism*, vol. X, issue 5 (37), pp. 1156—1166.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022 р.

УДК 004.9:378.1:33

*Н. Р. Синюра-Ростун,
к. е. н., молодший науковий співробітник, відділ регіональної економічної політики,
Державна установа "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього
НАН України", м. Львів, Україна*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1137-9370>

О. В. Кривень,

*к. е. н., доцент кафедри економіки України,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7487-0760>

Б. Ф. Байда,

*к. е. н., завідувач кафедри організації та економіки фармації, технології ліків
та біофармації, Львівський медичний університет, м. Львів, Україна*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2958-7848>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.25

УПРАВЛІНСЬКІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ЯК НАПРЯМ ІНВЕСТУВАННЯ В ОСВІТУ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ І РОЗВИТОК БІЗНЕСУ

N. Synyura-Rostun,

*PhD in Economics, Junior Researcher, Department of Regional Economic Policy,
Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine*

O. Kryven,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economy of Ukraine,
Ivan Franko national university of Lviv*

B. Baida,

*PhD in Economics, Head of the Department of Organization and Economics
of Pharmacy, Drug Technology and Biopharmaceutics, Lviv Medical University*

MANAGEMENT COMPETENCIES OF MANAGERS AS A DIRECTION OF INVESTMENT IN THE EDUCATION OF YOUNG SPECIALISTS AND BUSINESS DEVELOPMENT

Метою статті є дослідження управлінських компетентностей менеджерів з метою вибору напрямку інвестування в освіту молодих фахівців, які планують стати у майбутньому успішними, ефективними менеджерами, та орієнтирів розвитку бізнесу; побудова динамічної моделі управлінських компетентностей менеджерів. До найбільш важливих управлінських компетентностей менеджерів було віднесено такі: навички ведення переговорів, співпраця в команді, здатність досягати намічених цілей, здатність працювати з інформацією й ухвалювати рішення, інноваційність, стратегічне бачення, лідерство, здатність до управління в умовах змін і криз. У статті побудовано динамічну модель управлінських компетентностей менеджерів за результатами дослідження, яке охопило керівництво підприємства вищого та середнього рівня, відпо-

відального за процес ухвалення управлінських рішень. Виявлено, що впродовж 2021–2022 "здатність досягати намічених цілей" та "стратегічне бачення" залишається стабільно на високому рівні. Зросла потреба в отриманні та реалізації такої компетентності, як "здатність до управління в умовах змін та криз" та "здатність працювати з інформацією, ухвалювати рішення". Дещо зменшилась, на думку респондентів, необхідність у набутті компетентностей "лідерство", "співпраця в команді", "інноваційність".

Young specialists who have received a quality education and acquired managerial competencies are able to quickly respond to new challenges and changes in the business environment. Therefore, an important initial investment in the development of managers is investing in education. Emphasis on managerial competencies opens up horizons on the way to self-realization and creates conditions for starting to a higher rung in the hierarchical ladder of positions.

The purpose of the article is to study the management competencies of managers in order to choose the direction of investment in the education of young specialists who plan to become successful managers in the future, and business development guidelines; construction of a dynamic model of managerial competencies of managers.

The following methods have been used to solve the problems: systematization and generalization to form a dynamic model of managerial competencies of managers; analysis, induction and synthesis to solve the problem to justify the content of management competencies, analysis the management competencies of managers in order to choose the direction of investment in the education of young professionals who plan to become successful managers in the future, and business development guidelines; schematic and graphic images for the visual display of the results of research and analytical data.

Among the most important managerial competencies of managers were the following: team cooperation, the ability to achieve set goals, the ability to work with information and make decisions, innovativeness, strategic vision, leadership, the ability to manage in the conditions of changes and crises, negotiation skills. A dynamic model of managerial competencies of managers was built based on the results of the study, which covered the upper and middle level management of the enterprise, who are responsible for the process of making managerial decisions. It was found that during 2021–2022, the "the ability to achieve set goals" and "strategic vision" remain stable at a high level. The need for obtaining and implementing such competence as "the ability to manage in the conditions of changes and crises" and "the ability to work with information and make decisions" has increased. According to the respondents, the need to acquire the competencies "leadership", "team cooperation", "innovation" has somewhat decreased.

Ключові слова: молоді фахівці, менеджери, управлінські компетентності, інвестування, освіта, бізнес, заклади вищої освіти, співпраця, ринок праці.

Key words: young specialists, managers, managerial competences, investment, education, business, higher education institutions, cooperation, labor market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Брак кваліфікованих кадрів є перешкодою для розвитку бізнесу. Період навчання у закладах вищої освіти створює можливість отримати управлінські компетентності, які будуть корисні в професійній кар'єрі.

Залучення бізнесу до освітнього процесу, інвестування в освіту молодих фахівців може сприяти вибору та розвитку управлінських компетентностей випускників, які будуть адаптовані до потреб ринку праці. Знання постають основним підґрунтям у кожному бізнесі. У ході вибору управлінської спеціальності, важливо, пе-

редусім, її освоїти. Навчання на сьогоднішній день — важливе інвестування в освіту. Задля того, щоб освіта приносила доходи менеджерів, він, перш за все, для освоєння управлінської професії та набуття управлінських компетентностей має вкласти інвестиції.

Співпраця закладів вищої освіти і бізнесу повинна починатися на етапі вибору освітнього напрямку. Для підприємців — це чудова можливість просувати бізнес, а молоді фахівці отримують знання щодо обраної професії з надійного джерела. Найбільше поле співпраці освіти та бізнесу створює вища освіта, яка в Україні ще

потребує оцінки та вдосконалення. Дивлячись на реалії ринку праці, роботодавцям досить важко знайти професійних працівників, оскільки попит на кваліфікованих фахівців постійно зростає.

В сучасних умовах все більш затребуваним постає підхід до розвитку управлінських компетентностей, що генерується у процесі навчання та підвищення освітнього рівня молодих фахівців, які з часом планують бути успішними менеджерами. Нова якість управління обумовлена компетентними фахівцями, котрі спроможні до оптимізації ресурсів бізнесу, здатні швидко адаптуватись до змін у бізнес-середовищі.

Це пояснює доцільність долідження управлінських компетентностей менеджерів з метою вибору напрямку розвитку бізнесу та інвестування в освіту молодих фахівців, які планують стати у майбутньому успішними менеджерами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На необхідності вивчення управлінських компетентностей менеджерів, підготовки молодих фахівців у закладах вищої освіти акцентовано увагу в роботах учених, зокрема, М. О. Кримова [2], І.Г. Сновидович [4], О. М. Наугольникової [3], З.В. Юринець [4].

Аналіз економічної суті компетентності, її структури, особливостей формування у сфері освіти, підходів до оцінювання компетентностей в середовищі бізнесу та закладів вищої освіти представлено в працях Д. Пирог [6], Т. Бойлз [5], Е. Расмуссен [7], С. Мосі [7], М. Райт [7], Венцек-Янка Е [8]. Великий спектр наукових досліджень охоплює питання професійної підготовки молодих фахівців, розвитку їхніх навиків і здібностей з метою вибору освітнього напрямку та інвестування в освіту.

Разом із цим, питання розвитку управлінських компетентностей сучасного молодого фахівця сфери менеджменту в контексті вдосконалення інвестиційних процесів в освітній діяльності та підвищення ефективності розвитку бізнесу не були достатньо повно представлені у наукових дослідженнях науковців і, таким чином, потребують ретельного розгляду.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження управлінських компетентностей менеджерів з метою вибору напрямку інвестування в освіту молодих фахівців, які планують стати у майбутньому успішними менеджерами, та орієнтирів розвитку бізнесу; побудова динамічної моделі управлінських компетентностей менеджерів.

Відповідно до мети, поставлено такі завдання: обґрунтувати зміст управлінських компетентностей; провести аналіз управлінських компетентностей менеджерів з метою вибору напрямку інвестування в освіту молодих фахівців, які планують стати у майбутньому успішними менеджерами та розвитку бізнесу; сформулювати динамічну модель управлінських компетентностей менеджерів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Варто виділити такі основні напрями дослідження компетентностей [5]:

Таблиця 1. Тракткування поняття "управлінська компетентність"

Дефініція	Тракткування
Управлінська компетентність	ефективний спосіб поєднання знань, навичок і здібностей, необхідних для створення та ефективного управління персоналом, бізнесом загалом
Управлінська компетентність	компетентності, які пов'язані з характеристиками менеджерів: 1) компетентності особистості, що дають змогу ефективно функціонувати в різних ситуаціях, 2) особистісна компетентність, яку називають поведінковою, 3) підприємницькі компетентності, пов'язані з організацією діяльності персоналом або команди
Управлінська компетентність	компетентності поділені на три групи: 1) пізнавальні компетентності, 2) соціальні компетентності, 3) компетенції, орієнтовані на дії.

Джерело: складено на основі [4; 5; 6; 7; 8].

— поведінковий підхід, орієнтований на працівника, який наближається до компетентностей, якими володіє особа, незалежно від професійного контексту, в якому вона працює;

— функціональний підхід, орієнтований на роботу, коли компетентності аналізуються у контексті виконаної роботи.

Під компетентностями розуміють особистісні характеристики, які необхідні для кращої поведінки працівника [6].

Управлінську компетентність можна трактувати як ефективний спосіб поєднання знань, навичок і здібностей, необхідних для створення й ефективного управління персоналом, бізнесом загалом (табл. 1). З цієї точки зору здібності є невловимими, але вони пов'язані з відкриттям і розвитком можливостей для бізнесу та придбанням ресурсів для реалізації цих можливостей з метою запуску нового бізнесу [7].

Окремі науковці вважають, що найбільш необхідними компетентностями для бізнесу сьогодні є такі ключові навички, знання та здібності, які важливо формувати серед молодих фахівців, що прагнуть бути менеджерами [6]:

- 1) інформаційна та технологічна грамотність;
- 2) стратегічне та креативне мислення;
- 3) спілкування та співробітництво;
- 4) продуктивність і управління ресурсами.

Інформаційна та технологічна грамотність, стратегічне та креативне мислення відповідають когнітивним управлінським компетентностям і підприємницьким викликам. Компетентності спілкування та співробітництва тісно пов'язані з компетенціями розвитку соціального підприємництва.

У ході дискусії про управлінські компетентності, що розвиваються в процесі навчання, важливим питанням є не лише набір цих компетентностей, а й ефективність постійного навчання та освітньої діяльності [4]. Від цього залежить ефективність дидактичних прийомів, які доцільно реалізовувати залежно від індивідуальних задатків молодих фахівців. Компетентісна парадигма припускає, що постійне навчання та освітня діяльність є активним процесом, суть якого полягає в індивіду-

Рис. 1. Динамічна модель управлінських компетентностей менеджерів

Джерело: сформовано авторами.

альному конструюванні когнітивних схем, реконструкції та включенні в існуючі структури знань. Для ефективного впровадження зазначеної парадигми в освіту молодих фахівців необхідно ідентифікувати та охарактеризувати сучасного менеджера, з особливим акцентом на його сприйнятті та бажаних стилях навчання й розвитку.

Молоді фахівці, які отримали відповідну освіту, краще виконують свої завдання, а більш освічені менеджери — ефективніші та інноваційніші [1]. Це засвідчує прямі загальноекономічні переваги ефективно налагодженого освітнього процесу та інвестицій в освіту. А одним з плюсів раціонально організованого освітнього процесу є компенсація витрат.

Усі заходи, які зорієнтовані на отримання знань, накопичення досвіду, розширення управлінських компетентностей можна охарактеризувати як інвестування в освіту майбутнього менеджера. Оскільки освітній процес є складним пізнавальним завданням, одним із напрямів вдосконалення управлінських компетентностей молодих фахівців є вибір методів навчання та оцінка їхньої ефективності. Традиційне навчання не є єдиним методом, і характеристики молодих людей, які народилися в період популяризації цифрового формату, вказують на те, що цей метод навряд чи знайде широке визнання серед сучасної молоді. Передусім, методи, які використовуються в освіті, орієнтованої на бізнес, повинні ґрунтуватись на розв'язанні бізнес-проблем і включати елементи навчання на практиці. Ці методи повинні не тільки сприяти отриманню і засвоєнню знань, але й розвитку нових способів мислення, поведінки та нових здібностей, залученню молодих фахівців до процесу навчання. Цифрова освіта з комп'ютерними симуляційними іграми набуває все більшої популярності як додаткова альтернатива традиційним методам навчання.

Вибір ефективних методів навчання приводить до збільшення очікування того, що інвестиції (час, матеріальні ресурси, інтелект, втрачена вигода, можливо, здоров'я чи соціальні контакти) в розвиток управлінських

компетентностей виявляться прибутковими, а, отже, спонукатимуть до отримання більш високого доходу або гарантування майбутнього працевлаштування.

Для того, щоб розуміти, які управлінські компетенції є найбільш затребувані та, в розвиток яких компетенцій варто інвестувати, було проведено наукове дослідження. Основною метою дослідження було виділення важливих елементів управлінських компетентностей менеджерів у бізнесі та вироблення динамічної моделі управлінської компетентності.

Дослідження проводилося серед керівного складу ТзОВ "Галіція — Трейд", яка працює на ринку з 2011 року. Підприємство займається виробництвом фруктових та овочевих соків. Продукція компанії реалізується як в Україні, так і за кордоном. Дослідження охопило менеджерів вищого та середнього рівня (14 осіб), які відповідальні за процес ухвалення різних управлінських рішень.

На основі представлених опитувань та інтерв'ю було проведено аналіз та оцінку в контексті моделі управлінських компетентностей менеджера. Модель управлінських компетентностей — це набір компетентностей, що сприяє ефективній та результативній діяльності менеджера. Оцінка управлінських компетентностей проводилась у 2021 р. та 2022 р. за 10-бальною шкалою, де 10 — це найвищий бал, що відповідає найкращому рівню необхідності набуття управлінської компетентності менеджером. Підсумковий бал було отримано як середнє зважене значення у контексті обраної управлінської компетентності.

До найважливіших управлінських компетентностей було віднесено такі:

- навички ведення переговорів,
- співпраця в команді,
- здатність досягати намічених цілей,
- здатність працювати з інформацією й ухвалювати рішення,
- інноваційність,
- стратегічне бачення,
- лідерство,

— здатність до управління в умовах змін і криз.

Після проведення дослідження в компанії була сформована динамічна модель управлінських компетентностей менеджерів (рис. 1). Модель показує, які компетентності, на думку респондентів, є найважливішими і необхідними для набуття молодими фахівцями, які прагнуть стати успішними менеджерами.

Саме завдяки виявленим компетентностям освітня чи керівники підприємств можуть мотивувати молодих фахівців до їхнього набуття та освоєння, здійснювати дії, пов'язані з використанням знань на практиці.

Динамічна модель управлінських компетентностей демонструє у часі зміну поглядів на затребувані компетентності у керівників компанії. Впродовж аналізованого періоду "здатність досягати намічених цілей" залишається стабільно на високому рівні із оцінкою у 9 балів, "стратегічне бачення" із оцінкою у 8 балів, "ведення переговорів" із оцінкою у 6 балів.

Зросла потреба у отриманні та реалізації такої компетентності, як "здатність до управління в умовах змін та криз" (у 2021 р. — 8 балів, у 2022 р. — 9 балів) та "здатність працювати з інформацією, ухвалювати рішення" (у 2021 р. — 7 балів, у 2022 р. — 8 балів).

Дещо зменшилась, на думку респондентів, необхідність у набутті компетентностей "лідерство", "співпраця в команді", "інноваційність".

ВИСНОВКИ

Шляхом уточнення та обговорення індивідуальних характеристик компетентностей, а також аналізу компонентів управлінських компетентностей в динамічній моделі, було ретельно досліджено вплив окремих компетентностей на управління бізнесом та виявлення найбільш затребуваних. Розвиток і перевірка кожної з цих компетентностей створює можливість її вдосконалення та поглиблення. Аналізуючи їх, є можливість використовувати нові інструменти для розуміння існуючих проблем і формування нових засобів їх реалізації.

Заклади вищої освіти та бізнес змушені сьогодні швидко реагувати на динамічні мінливі тенденції ринку. А проведений детальний аналіз виявляє потребу в подальшому освоєнні найбільш важливих компетентностей. Тому, їхня ідентифікація дає змогу внести необхідні зміни для покращення освітньої діяльності та діяльності бізнесу.

Отже, важливим первісним вкладенням у розвиток менеджерів є інвестування в освіту. Молоді фахівці, які отримали якісну освіту і набули потрібних управлінських компетентностей, спроможні швидко реагувати на нові виклики, зміни в середовищі бізнесу. Це дасть змогу швидше повернути вкладення. Акцент на вказаних управлінських компетентностях відкриває горизонти на шляху самореалізації та створює умови для старту до вищого щабля в ієрархічній драбині посад. Водночас, окупність інвестицій обумовлена вмінням ефективно використати отримані компетентності.

Література:

1. Денисенко М.П., Юринець З.В. Формування команд фахівців та їх роль в економічному розвитку й стратегічному управлінні бізнесом. Журнал стратегічних економічних досліджень. 2022. № 1. С. 67—75.

2. Кримова М. О. Оцінка конкурентоспроможності молодих фахівців з економічною освітою на ринку праці України. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 2. С. 53—64.

3. Наугольникова О. М. Система професійної підготовки майбутніх економістів у США. Педагогіка та психологія. 2016. № 52. С. 291—301.

4. Юринець З. В., Сновидович І. Г. Компетентісний підхід у сфері вищої освіти. Стратегія економічного розвитку України. 2020. № 46. С. 201—212.

5. Boyles T. 21st Century Knowledge, Skills, and Abilities and Entrepreneurial Competencies: A Model for Undergraduate Entrepreneurship Education. Journal of Entrepreneurship Education. 2012. № 15. pp. 41—55.

6. Pirog D. Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego. Przedsiębiorczość — Edukacja. 2015. № 11. pp. 364—376.

7. Rasmussen E., Mosey S., Wright M. The transformation of network ties to develop entrepreneurial competencies for university spin offs. Entrepreneurship & Regional Development. 2015. № 27 (7—8). pp. 430—457.

8. Wiecek-Janka E. Kształtowanie kompetencji menedżerskich w kontekście sukcesji w firmie rodzinnej. Zeszyty naukowe Gnieznińskiej Szkoły Wyższej. 2013. № 1 (4). pp. 203—209.

References:

1. Denysenko, M. P. and Yurynets, Z. V. (2022), "Formation of teams of specialists and their role in economic development and strategic business management", Journal of strategic economic research, vol. 1, pp. 67—75.

2. Krymova, M. O. (2015), "Assessment of the competitiveness of young specialists with economic education in the labor market of Ukraine", Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, vol. 2, pp. 53—64.

3. Nauholnykova, O. M. (2016), "System of training future economists in the USA", Pedagogika ta psykholohiia, vol. 52, pp. 291—301.

4. Yurynets, Z. V., and Snovydyvych, I. G. (2020), "Competency approach in the field of higher education. Strategy of economic development of Ukraine", vol. 46, pp. 201—212.

5. Boyles, T. (2012), "21st Century Knowledge, Skills, and Abilities and Entrepreneurial Competencies: A Model for Undergraduate Entrepreneurship Education", Journal of Entrepreneurship Education, vol. 15, pp. 41-55.

6. Pirog, D. (2015), "Entrepreneurial competences: theoretical considerations and their illustrations in the field of higher education", Przedsiębiorczość — Edukacja, vol. 11, pp. 364—376.

7. Rasmussen, E., Mosey, S., and Wright, M. (2015), "The transformation of network ties to develop entrepreneurial competencies for university spin offs", Entrepreneurship & Regional Development, vol. 27(7—8), pp. 430—457.

8. Wiecek-Janka, E. (2013), "Developing managerial competences in the context of succession in a family business", Zeszyty naukowe Gnieznińskiej Szkoły Wyższej, vol. 1 (4), pp. 203—209.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2022 р.

В. А. Биба,
к. е. н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9157-3191>

Д. М. Утеченко,
доктор філософії в галузі економіки, асистент,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1162-0083>

С. М. Шупик,
доктор філософії в галузі менеджменту, асистент,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2603-7229>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.30

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ З ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА

V. Byba,
PhD in Economics, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

D. Utechenko,
PhD in Economics, Bila Tserkva National Agrarian University

S. Shupyk,
PhD in Management, Bila Tserkva National Agrarian University

FORMATION OF A SYSTEM OF STRATEGIC COST MANAGEMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES FOR MILK PRODUCTION

З метою здійснення стратегічного управління виробничими витратами сільськогосподарських підприємств цей важливий елемент менеджменту необхідно розглядати у вигляді системи. Управління виробничими витратами є одним із найбільш важливих як стратегічних, так і тактичних завдань підприємства, вирішення яких забезпечує досягнення запланованих фінансово-господарських результатів діяльності, підвищення стійкості функціонування та конкуренто-спроможності. Очевидно, що оцінюючи рівень виробничих витрат у звітному періоді, у перспективних планах господарюючих суб'єктів вишукують резерви зниження поточних витрат і розробляються заходи щодо їх реалізації. Це забезпечує досягнення однієї з основних цілей функціонування багатьох сільськогосподарських підприємств — нарощувати прибуток від реалізації продукції.

Отже, основними характеристиками системи стратегічного управління виробничими витратами сільськогосподарського підприємства слід виділити: етапність здійснення процесу; включення у загальний процес управління; встановлення впливу зовнішнього середовища господарюючого суб'єкта; визначення особливостей внутрішнього середовища; наявність зворотного зв'язку.

Розглядаючи аналітичне співвідношення стратегічного управління виробничими витратами підприємства необхідно звернути увагу на наявність негативного відхилення фактичної їх величини по певному виду витрат від запланованого значення. Це може свідчити, з одного боку, про досягнення економії у витрачанні економічного ресурсу, а з іншого — про завищення встановлених планових значень. Останнє потребує перегляду та використання науково обґрунтованих підходів до організації процесів стратегічного планування в підприємстві.

Стратегічне управління виробничими витратами повинно бути спрямовано на забезпечення їх економічно обгрунтованої величини в довгостроковій перспективі з урахуванням мінливих умов господарювання та передбачає вирішення таких завдань; як організація управління виробничими витратами, зорієнтоване на підтримку стійкого економічного зростання; формування системи інформаційного забезпечення процесів планування і контролю на всіх етапах управління; зміна виробничої потужності підприємства з метою підвищення економічних результатів діяльності; зміна рівня виробничих витрат у результаті проведення технологічних заходів; реалізація організаційних заходів, пов'язаних із модифікацією структури виробничих витрат.

In order to implement strategic management of agricultural enterprises' production costs, this important management element must be considered in the form of a system. Management of production costs is one of the enterprise's most important strategic and tactical tasks, the solution of which ensures the achievement of the planned financial and economic results of activity, increasing the stability of functioning and competitiveness. It is obvious that assessing the level of production costs in the reporting period, in the prospective plans of business entities, reserves for reducing current costs are sought and measures are developed for their implementation. This ensures the achievement of one of the main goals of the operation of many agricultural enterprises – to increase profits from the sale of products.

So, the main characteristics of the system of strategic management of production costs of an agricultural enterprise should be highlighted: the stages of the implementation of the process; inclusion in the general management process; establishing the influence of the external environment of the business entity; determination of the features of the internal environment; availability of feedback.

When considering the analytical ratio of the strategic management of the company's production costs, it is necessary to pay attention to the presence of a negative deviation of their actual value for a certain type of cost from the planned value. This may indicate, on the one hand, the achievement of savings in the use of economic resources, and on the other hand, the overestimation of the set planned values. The latter requires revision and the use of scientifically based approaches to organizational strategic planning processes in the enterprise.

The strategic management of production costs should be aimed at ensuring their economically justified value in the long term, taking into account the changing business conditions and involves solving such tasks as an organization of production cost management, focused on supporting sustainable economic growth; formation of an information support system for planning and control processes at all stages of management; changing the production capacity of the enterprise to increase the economic results of the activity; change in the level of production costs as a result of technological measures; implementation of organizational measures related to the modification of the structure of production costs.

Ключові слова: стратегічне управління, виробничі витрати, молочне скотарство, сільськогосподарське підприємство, система.

Key words: strategic management, production costs, dairy farming, agricultural enterprise, system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З метою здійснення стратегічного управління виробничими витратами сільськогосподарських підприємств цей важливий елемент менеджменту необхідно розглянути у вигляді системи. Управління виробничими витратами є одним із найбільш важливих як стратегічних, так і тактичних завдань підприємства, вирішення яких забезпечує досягнення запланованих фінансово-господарських результатів діяльності, підвищення стійкості функціонування та конкурентоспроможності. Очевидно, що оцінюючи рівень виробничих витрат у звітному періоді, у перспективних планах господарюючих суб'єктів вишукують резерви зниження поточних витрат і розробляються заходи щодо їх реалізації. Це забез-

печує досягнення однієї з основних цілей функціонування багатьох сільськогосподарських підприємств — нарощувати прибуток від реалізації продукції.

Стратегічне управління виробничими витратами, як складова частина загального стратегічного управління підприємствам, спирається на результати стратегічного аналізу, який включає в себе виявлення особливостей внутрішнього середовища підприємства та впливу зовнішнього середовища господарюючого суб'єкта. Проведення стратегічного аналізу потребує формування необхідної інформаційної бази, дані якої залучають для здійснення стратегічного управління, розробки стратегії розвитку підприємства та прийняття необхідних стратегічних рішень.

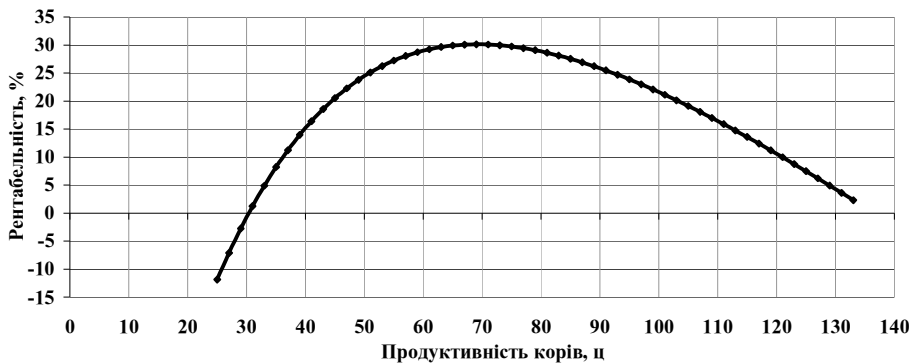

Рис. 1. Залежність рентабельності від продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах

Джерело: розраховано та побудовано автором.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретико-методичні та прикладні аспекти виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах в працях таких вчених як П. Березівський, С. Васильчак, О. Козак, О. Кошій, Д. Крисанов, В. Ладика, В. Марченко, І. Мельник, Т. Мостенська, О. Одінцов, Т. Остащенко, М. Пархомець, Х. Пастернак та ін. Але до цього часу не сформовано на системній основі пріоритети стратегічного управління діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників молока.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо формування системи формування системи стратегічного управління витратами в сільськогосподарських підприємствах з виробництва молока

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основними характеристиками системи стратегічного управління виробничими витратами сільськогосподарського підприємства слід виділити: етапність здійснення процесу; включення у загальний процес управління; встановлення впливу зовнішнього середовища господарюючого суб'єкта; визначення особливостей внутрішнього середовища; наявність зворотного зв'язку. У структурі системи стратегічного управління виробничими витратами доцільно врахувати вищеперелічені характеристики. Тому процес стратегічного управління виробничими витратами можна подати у вигляді лінійної системи зі зворотним зв'язком.

Структура системи стратегічного управління виробничими витратами сільськогосподарського підприємства включає в себе чотири основні етапи: стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища в аспекті оцінки основних умов формування величини собівартості; стратегічне планування процесу управління виробничими витратами; реалізація функціональної стратегії управління ними; стратегічний контроль та внесення коригувальних змін у функціональну стратегію. Кожний наступний етап системи стратегічного управління виробничими витратами використовує результати, одержані на попередньому етапі. Взаємозв'язок основних етапів системи на схемі показано стрілками, пунктирними лініям — зворотній зв'язок. Наявність зворотного зв'язку забезпечує формування безперервного й

динамічного процесу стратегічного управління виробничими витратами підприємства.

Оскільки перший етап нами проведено, то доцільно розглянути наступний, який передбачає проведення стратегічного планування процесу управління виробничими витратами. Цей етап передбачає визначення діапазону варіації поточного рівня витрат та їх поелементної структури, а також розробку або удосконалення функціональної стратегії управління з метою проведення стратегічного планування на основі

нові нормативного методу здійсимо оцінку залежності продуктивності корів від величини виробничих витрат, зокрема витрат на корми, а також ціни від продуктивності.

Як свідчать одержані результати дослідження, простежується чітка залежність продуктивності корів від витрат на корми. Окрім того, виявлено залежність ціни від продуктивності. Так, зі збільшенням витрат підвищується продуктивність корів. Також зростає ціна, проте темп її підвищення не є стрімким і частково приріст виробництва не відшкодовується ціною, що призводить до зниження окупності витрат.

Нами поставлено завдання встановити, за якої продуктивності корів буде досягнуто найвищого рівня окупності виробничих витрат. Проведене групування за продуктивністю корів свідчать про певні зв'язки, вказані вище. Ці залежності є нелінійними й описуються поліноміальною кривою другою ступеня (параболою).

Одержано рівняння залежності:

$$y = -0,0316x^2 + 6,6504x + 580,74. \quad (1)$$

За визначеними рівняннями, розрахуємо теоретичні (змодельовані дані) та окупність витрат.

Як свідчать результати проведених досліджень, найвищий рівень рентабельності виявлено в підприємствах корпоративного сектору аграрної економіки з продуктивністю корів 6700—7300 кг/рік, що відповідає значенню середньої природної продуктивності сільськогосподарських тварин (рис. 1).

Для високоінтенсивного виробництва молока надто важливо дотримувати принципів сталого розвитку, оскільки він практично вичерпав резерви зростання. Інтенсивне ведення виробництва передбачає високий ступінь використання виробничого потенціалу, наблизений до максимального. Тому методологічною основою управління стійкістю розвитку високоінтенсивного виробництва можуть бути базові теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, Т. Мальтуса, А. Маршалла, К. Маркса та інших вчених, ґрунтуючись на припущенні про те, що сталий розвиток виробництва залежить від рівня розвитку останнього, повноти (ступеня) використання чинників зростання [1].

Так, Й. Шумпетер у праці "Теорія економічного розвитку" вказує на наявність п'яти факторів зростання виробництва. [2], Стосовно високоінтенсивного молочного скотарства їх можливо бути інтерпретувати таким чином: виробництво нового блага чи створення нової якості блага. Щодо молочного скотарства цей чинник

зростання має обмежені можливості, оскільки галузь є моделлю досконалої конкуренції; використання нового методу виробництва. Нові методи виробництва, у молочному скотарстві визначаються новітніми прогресивними технологіями. У короткостроковому періоді починає діяти ефект спадної віддачі від змінного чинника виробництва. Припинення дії даного ефекту настає за відповідного збільшення обсягу капіталу. Віддалити дію ефекту спадної віддачі можливо з використанням прогресивнішої, ніж існуюча, технології. І якщо в промисловості цей процес теоретично може тривати нескінченно, то в сільському господарстві виявляють свою дію такі стримувальні фактори, як обмеженість земельних ресурсів і ґрунтової родючості, біологічний рівень урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності сільськогосподарських тварин; освоєння нового ринку збуту. Для українських виробників молока цей чинник є одним із найбільш значимих, однак його дія стримується наявністю конкуренції та низькою якістю молока-сировини; отримання нового джерела сировини — для молочного скотарства цей чинник є незначним; проведення відповідної реорганізації, наприклад, забезпечення монопольного становища підприємства. Для молочного скотарства цей чинник є обмежено значимим.

Так, характеризуючи дію закону спадної віддачі від фактора виробництва в сільському господарстві, представники англійської класичної школи політичної економії Е. Вест, Т. Мальтус, Д. Рікардо зазначали, що в міру поліпшення обробки сирого продукту виробництво обходиться дедалі дорожче, а закон спадної віддачі у сільському господарстві зумовлює свій прояв "необхідністю вдаватися до використання гірших земель, ніж ті, що перебувають в обробітку. [3]. Хоча нині в біологічній, зокрема і в сільськогосподарській науці, з'явилось безліч новацій у галузі генетики, селекції, підвищення ґрунтової родючості тощо, проте вичерпність виробничих ресурсів залишається беззаперечним фактом. Продовжує діяти закон спадної родючості ґрунту. За Т. Мальтусом, підвищення питомого вкладення енергії в агросистему не дає адекватного пропорційного збільшення її продуктивності [4]. Такого ж висновку на основі математичного моделювання світової динаміки дійшли члени Римського клубу, яку опрелюднено в 1972 у доповіді "Межі зростання". [5]. Така динаміка веде до глобальної катастрофи цивілізації. Пізніше (1992 р.) той самий колектив вчених зробив висновок, що межі зростання можуть бути "відсунуті" у часі, а глобальної катастрофи можна запобігти, якщо вживати заходів щодо збереження довкілля та забезпечувати економічну стійкість [6].

Згідно з існуючими теоріями, у довгостроковому часовому інтервалі, якщо змінюється технологія, вводяться новації, а праця стає більш продуктивною, дія закону спадної віддачі відтермінується у часі. Так, А. Маршалл до факторів, що відсуває дію закону спадної віддачі, відніс організаційні: кооперацію, використання знань, тобто фактори, що знижують питомі витрати. Він також обґрунтовано вважав, що укрупнення масштабів виробництва відтермінує спадну віддачу внаслідок ефекту монополії, використання масових комунікацій та інформаційних технологій, розвитку фінансового сектору економіки.

Спадна віддача пов'язана з обмеженими можливостями управління великим виробництвом, а концентрація управління понад певну межу перешкоджає виробленню управлінських рішень. Удосконалення технології та збільшення обсягу раніше фіксованого фактора підвищують продуктивність праці й обсяги виробленої продукції. Проте в інтенсивному сільськогосподарському виробництві із залученням біологічних об'єктів як засобів виробництва та предметів праці є певний "поріг" продуктивності, і закон спадної віддачі починає діяти за більшої величини змінного ресурсу. Основними факторами, що забезпечують сталий розвиток сільськогосподарського підприємства, є стале зростання виробництва та підвищення ефективності, що великою мірою визначається запровадженням інновацій [7]. Для сільськогосподарських підприємств, як зазначалося предметом праці та засобом виробництва є біологічні об'єкти. Вплив науково-технічного прогресу в сільському господарстві щодо теорії спадної віддачі від фактора виробництва — наслідок відомих біологічних законів — закону мінімуму Лібіха, закону незамінності факторів, закону оптимуму, закону максимуму та закону сукупної чи взаємозумовленої дії факторів зростання.

1. Перший закон незамінності та рівнозначності факторів життя. Цей закон найбільш повно сформульований В. Р. Вільямсом для рослинництва. Незважаючи на те, що він передбачає закономірність розвитку рослин, його беззастережно можна застосувати і для іншої виробленої сільськогосподарської продукції, у т. ч. в молочному скотарстві [8]. Відповідно до цього закону для життя рослини всі чинники зростання рівнозначні й незамінні. Закон незамінності та рівнозначності факторів виробництва у сільському господарстві накладає суттєві обмеження на вибір виробника щодо величини факторів виробництва — нестачу одного фактора в даній галузі не можна замінити надлишком іншого. Особливо це проявляється при інтенсивному господарюванні, оскільки у високоінтенсивному виробництві поєднання факторів виробництва близьке до оптимального. При високоінтенсивному виробництві закон Т. Мальтуса про спадання від фактора виробництва фактично починає діяти. Тому, власне, високоінтенсивне господарство є найменш стійким.

2. Другий закон мінімуму Ю. Лібіха. За цим законом "урожай залежить від того фактора, який знаходиться у відносно найбільшому мінімумі, і до усунення цього мінімуму підвищення обсягу інших факторів не супроводжується підвищенням урожаю" [9]. Оскільки згідно з першим законом молочному скотарстві фактори виробництва не мають високого ступеня замінності, із закону Лібіха випливає, що високий ступінь ризику недоотримання доходу є наслідком ризику непродуктивного використання витрат в інтенсивному господарстві при недостатній кількості хоча б одного з факторів за високої капіталомісткості продукції.

3. Третій закон сукупної чи взаємозумовленої дії факторів зростання, сформульований Е. Мітчерліхом. [10]. Він визначає, що фактори виробництва впливають на результат системно, взаємозалежно. У молочному скотарстві дотримання науково обґрунтованих раціонів годівлі худоби зумовлює краще здоров'я худоби та знижує кількість необхідних ветеринарних препаратів.

Зазначимо, що важливим елементом в управлінні виробничими витратами розглядається паспортизація умов виробництва, що забезпечує необхідне вивчення технології та економіки ферми, з'ясовує об'єктивні параметри й умови виробництва для подальших розробок. Головна мета паспортизації умов виробництва на тваринницьких фермах полягає у підвищенні його ефективності на основі зростання продуктивності праці, застосування науково обгрунтованих економічних норм, кращого використання матеріальних і трудових ресурсів [11].

Запровадження методології паспортизації умов виробництва на економічних засадах відіграє надзвичайно важливу роль у питаннях оптимізації виробничих витрат та підвищенні ефективності виробництва. Однак у нинішніх умовах нормативи потреб матеріальних ресурсів у вартісному виразі зазнають постійних змін через коливання цін на ринку. Періодично змінюються і витрати на оплату праці разом із ростом мінімального рівня заробітної плати. З огляду на ці обставини постає потреба в частому перегляді у матеріалів паспортизації, що неможливо, оскільки останні фігурують як документ нормативної бази підприємства, а їх перегляд і перезатвердження здійснюються згідно з відповідними правилами та планом. Зміну рівня мінімальної заробітної плати можна було б передбачити у плані перегляду, то коливання цін на ринку майже не прогнозовані.

В умовах ринкової економіки підвищення ефективності виробництва — основне завдання функціонування будь-якого підприємства. Суть поняття "ефективність виробництва" визначається як відношення одержаних результатів до затрат праці і засобів у матеріальному виробництві. Для цього у тваринництві використовують систему показників, які відображають ефективність виробництва, а саме: продуктивність праці, собівартість продукції, рівень рентабельності виробництва та ін [12].

Проведеними дослідженнями підтверджено можливість вирішення цієї проблеми через залучення зазначених видів інструментарію у ведення управлінської та планово-економічної роботи на рівні сільськогосподарського підприємства з виробництва молока. Нами проаналізовано технологічний процес за кількісними та якісними показниками, чинниками, що впливають на величину затрат живої та уречевленої праці.

Формування нормативних систем — це процес дослідження всіх чинників, які впливають на ефективність виробництва, виявлення залежності продуктивності від витрат матеріальних і трудових ресурсів, витрат часу на виконання виробничого процесу [13].

При проведенні дослідження враховано єдину класифікацію чинників, а також їх поділ за кількісними та якісними характеристиками. Специфіка галузі молочного скотарства потребує особливої уваги до організації обліку виробничих витрат для оперативного та суворого контролю окремих їх елементів, виявлення необгрунтованих відхилень витрат від нормативів, аналізу та планування структури собівартості продукції [14].

Досліджено нормативні акти по веденню обліку та звітності в загальному та у галузі тваринництва зокрема, методичні рекомендації та перелік документів первинного бухгалтерського обліку. Особливу увагу приділено Положенням бухгалтерського обліку та Методичним рекомендаціям з планування, обліку і калькулюван-

ня собівартості продукції, робіт і послуг сільськогосподарських підприємств.

З метою удосконалення нормування праці в галузі молочного скотарства пропонується наступне: посилити контроль за дотриманням менеджментом підприємств чинного законодавства з праці та виконанням зобов'язань у сфері нормування праці, розробити і застосовувати заходи впливу на адміністрацію при невиконанні визначених зобов'язань; проводити постійний аналіз застосування та виконання норм обслуговування з метою впровадження матеріальної і нематеріальної мотивації праці — системи стимулювання трудової поведінки працюючих, заінтересованості їх у результатах своєї роботи; аналізувати та застосовувати передовий досвід з питань нормування праці в галузі й регіональному рівні, сприяти відновленню статистичної звітності про працю; покращити стан ведення первинної документації; передбачити в Колективному договорі розділ "Нормування праці" та зобов'язання з матеріального заохочення спеціалістів економічної служби — за впровадження та вдосконалення нормування праці, а робітників — за якісну роботу з виконанням НОН; використовувати погодинну оплату праці тільки за нормованими завданнями; застосовувати обов'язковий аналіз структури собівартості при виробництві сільськогосподарської продукції для ефективного використання обмежених матеріальних ресурсів сільськогосподарських підприємств в умовах ринку.

Розглядаючи аналітичне співвідношення стратегічного управління виробничими витратами підприємства необхідно звернути увагу на наявність негативного відхилення фактичної їх величини по певному виду витрат від запланованого значення. Це може свідчити, з одного боку, про досягнення економії у витрачання економічного ресурсу, а з іншого — про завищення встановлених планових значень. Останнє потребує перегляду та використання науково обгрунтованих підходів до організації процесів стратегічного планування в підприємстві.

Позитивне відхилення фактичних виробничих витрат за будь-яким елементом від планового значення вказує на необхідність виявлення основних витратоутворювальних факторів, які зумовили відхилення та розробки управлінських рішень щодо їх уникнення. Однак, на нашу думку, орієнтація стратегічного управління виробничими витратами щодо їх зниження може бути виправданою лише в межах певної виробничої потужності підприємства. Збільшення виробничої потужності підприємства зумовлює зміну обсягу та структури виробничих витрат та формування нових орієнтирів в управлінні.

ВИСНОВКИ

Тактичне управління виробничими витратами на виробництво молока в підприємстві має бути зорієнтовано не лише на одержання передбачуваних стратегічних результатів управління поточними витратами, але й досягнення визначених стратегічних цілей сільськогосподарського підприємства. Зазначимо, що зміст тактичного управління виробничими витратами має бути націлений на необхідність вирішення таких основних завдань: виявлення ролі управління виробничими витратами як фактора управління економічними результатами діяльності підприємства; зниження собівартості продукції за рахунок реалізації можливостей "економії на

масштабі"; визначення оптимального обсягу виробництва продукції за наявних виробничих ресурсів.

Стратегічне управління виробничими витратами повинно бути спрямовано на забезпечення їх економічно обґрунтованої величини в довгостроковій перспективі з урахуванням мінливих умов господарювання та передбачає вирішення таких завдань; як організація управління виробничими витратами, зорієнтоване на підтримку стійкого економічного зростання; формування системи інформаційного забезпечення процесів планування і контролю на всіх етапах управління; зміна виробничої потужності підприємства з метою підвищення економічних результатів діяльності; зміна рівня виробничих витрат у результаті проведення технологічних заходів; реалізація організаційних заходів, пов'язаних із модифікацією структури виробничих витрат.

Література:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) /Й. Шумпетер; пер. с нем. В.С. Автономова и др. М.: Прогресс, 1982. — 455 с.
2. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры); пер. с нем. В.С. Автономова и др. М.: Прогресс, 1982. 455 с.
3. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ. М.: Дело, 1994. 687 с.
4. Мальтус, Т.Р. Опыт закона о народонаселении; пер. с англ. И.А. Вернера. М.: К.Т. Солдатенков, 1985. 251 с.
5. Донелла Х. Медоуз, Деннис Л. Медоуз, Йорген Рэндерс, Вильям В. Беренс III Пределы роста: Доклад по проекту Римского клуба "Сложные положения человечества"; пер. с англ.; науч. ред. Д.Н. Кавтарадзе. М.: Изд-во МГУ, 1991. 205 с.
6. Донелла Х. Медоуз, Деннис Л. Медоуз, Йорген Рэндерс; пер. с англ. Г. А. Ягодина За пределами роста: Предотвратить глобальную катастрофу. Обеспечить устойчивое будущее; под ред. Г. А. Ягодина. М.: Прогресс, 1994. 302 с.
7. Шиян Н.И. Особенности действия закона убывающей доходности при производстве молока. Междунар. с.-х. журн. 2013. № 4. С. 18—21.
8. Вильямс, В.Р. Почвоведение: Земледелие с основами почвоведения. Т. 1. М.: Государственное изд-во сельскохозяйственной литературы, 1949. 305 с.
9. Воробьев, С.А. Земледелие. М.: Агропромиздат, 1991. 212 с.
10. Степаненко М.І., Титаренко В.П., Титаренко О.О. Багатогалузевий словник термінів. Полтава: Астроя. 2021. 204 с.
11. Терещенко С. І. Інвентаризація та ресурсна паспортизація аграрних формувань. Економіка АПК. 2015. № 2. С. 43—49.
12. Вітвіцький В.В., Фурса М.І., Нагорна Г.А., Пanchuk Т.В. Моделювання умов виробництва та оптимізація затрат на обслуговування молодняку великої рогатої худоби. К., 2007. 112 с.
13. Роботи в тваринництві. Кн.7, ч. I, II, К.: ТОВ Комплекс Віта, 2015. 438 с.
14. Демчак І. М., Нечипорук А.А., Микитюк Д.М. Методичні положення та норми продуктивності праці у скотарстві. К.: НДІ "Укragenpromproduktivnist", 2015. 534 с.

References:

1. Shumpeter, J.A. (1982), *Teoriya ekonomycheskoho razvytyia: (Issledovanye predprynimatel'skoj prybyly, kapytala, kredyta, protsenta y tsykla kon'iunkury)* [Theory of economic development: (Study of entrepreneurial profit, capital, credit, interest and business cycle)], Prohress, Moscow, Russia.
2. Shumpeter, J.A. (1982), *Teoriya ekonomycheskoho razvytyia: (Issledovanye predprynimatel'skoj prybyly, kapytala, kredyta, protsenta y tsykla kon'iunkury)* [Theory of economic development: (Study of entrepreneurial profit, capital, credit, interest and business cycle)], Prohress, Moscow, Russia.
3. Blaug, M (1994), *Ekonomycheskaia mysl' v retrospektyve* [Economic thought in retrospect], Delo, Moscow, Russia.
4. Mal'tus, T.R. (1985), *Opyt zakona o narodonasele-nyy* [The experience of the population law], Moscow, Russia.
5. Medouz, D.Kh. Medouz, D.L. Renders, J. and Berens III, V.V. (1991), *Predely rosta: Doklad po proiektu Rym'skoho kluba "Slozhnye polozheniya chelovechestva"* [Limits to Growth: Report on the project of the Club of Rome "The Difficult Conditions of Humanity"], Yzd-vo MHU, Moscow, Russia.
6. Medouz, D.Kh. Medouz, D.L. and Renders, J. (1994), *Za predelamy rosta: Predotvratyt' hlobal'nuiu katastrofu. Obespechyt' ustojchyvoe budushee* [Beyond Growth: Avert global catastrophe. Ensure a sustainable future], Prohress, Moscow, Russia.
7. Shyian, N.Y. (2013), "Features of the law of diminishing returns in milk production", *Mezhdunar. s.-kh. zhurn*, vol. 4, pp. 18—21.
8. Vyl'iams, V.R. (1949), *Pochvovedenye: Zemledelye s osnovamy pochvovedeniya* [Soil science: Farming with the basics of soil science], vol.1, Hosudarstvennoe yzd-vo sel'skokhoz'iajstvennoj lyteratury, Moscow, Russia.
9. Vorob'ev, S.A. (1991), *Zemledelye* [Farming], Ahro-promyzdat, Moscow, Russia.
10. Stepanenko, M.I. Tytarenko, V.P. and Tytarenko, O.O. (2021), *Bahatohaluzevyj slovnyk terminiv* [Multidisciplinary dictionary of terms], Astraia, Poltava, Ukraine.
11. Tereschenko, S.I. (2015), "Inventory and resource certification of agricultural formations", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 43—49.
12. Vitvits'kyj, V.V. Fursa, M.I. Nahorna, H.A. and Panchuk, T.V. (2007), *Modeliuvannia umov vyrobnytstva ta optymizatsiia zatrat na obsluhovuvannia molodniaku velykoi rohatoi khudoby* [Modeling of production conditions and optimization of costs for the maintenance of young cattle], Kyiv, Ukraine.
13. *Kompleks Vita* (2015), *Roboty v tvarynnytsvi* [Work in animal husbandry], TOV Kompleks Vita, Kyiv, Ukraine.
14. Demchak, I.M. Nечyporuk, A.A. and Mykytiuk, D.M. (2015), *Metodychni polozhennia ta normy produktyvnosti pratsi u skotarstvi* [Methodical provisions and standards of labor productivity in cattle breeding], NDI "Ukragenpromproduktivnist", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2022 р.

М. О. Наумова,
к. е. н., асистент кафедри економічної кібернетики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3670-0231>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.36

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ

М. Naumova,
PhD in Economics, Assistant of the Department of Economic Cybernetics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

GOVERNMENT SUPPORT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: WORLD TRENDS AND STRATEGIC DIRECTIONS

У статті проаналізовано світовий досвід використання заходів та інструментів державної підтримки соціального підприємництва для виявлення сучасних тенденцій їх розвитку. Теоретичні дослідження продемонстрували, що одним із популярних державних напрямів підтримки соціального підприємництва є різноманітні фінансові програми. Цей напрям пов'язаний із такими видами підтримки як пряме фінансування (позики, субсидії), цільові дотації на дослідження й розробки щодо механізмів реалізації соціальної ідеї, створення фондів із впровадження соціальних інновацій, спрощене оподаткування тощо. Державна підтримка передбачає, що органи, які відповідають за формування й реалізацію політики, керуються системним баченням соціального підприємництва й розуміють його внесок для поліпшення економічного й соціального добробуту. Світові тенденції підтверджують, що забезпечення сталого розвитку соціального підприємництва є можливим лише за умови тісної взаємодії та конструктивного співробітництва органів державної влади та соціальних підприємців.

The article reveals applying the theoretical and methodological foundations of government support for social entrepreneurship, its content, place, and role in modern international exchange, considering the peculiarities of the development of the world economy.

Research in the field of social entrepreneurship is supported by EU governments and state research institutes. This allows for a constant assessment of the various needs of social enterprises depending on their organizational and legal form and to determine how to effectively integrate social entrepreneurship into national and subnational socio-economic policy. Issues such as monitoring, measuring social risks and consequences, establishing accessible learning platforms for all participants and reliable ex-ante evaluation of support strategies are part of research funded by governments.

The European Union recognizes social entrepreneurship as an important tool for developing innovative approaches to solving social problems. The governments of the member states of the European Union seek to stimulate and support the effective potential of social entrepreneurship. In the developed countries of Europe, support for social entrepreneurship is part of government policy, and therefore the state authorities in these countries are traditionally a stable source of a significant part of their funding.

However, creating the foundations for the development of social enterprises requires that the bodies responsible for the formation and implementation of policy are guided by a systemic vision of social entrepreneurship and understand the contribution that social entrepreneurship can make to improving economic and social well-being. Therefore, the framework for development must be adapted to the needs of social enterprises and created in such a way as to optimize their impact on society.

Various financial programs are one of the popular directions of government support for social entrepreneurship. This direction is associated with such mechanisms of support for social entrepreneurship as direct financing (loans, subsidies), targeted subsidies for research and development on mechanisms for the implementation of a social idea, creation of funds for the implementation of social innovations, simplified taxation, etc.

We note that a significant role in creating a positive public opinion about social entrepreneurship belongs to various associations, unions, networks of social entrepreneurs who promote social entrepreneurship ideas, as well as carry out their lobbying at various levels of government to actively influence the development and improvement of government policy regarding social entrepreneurship.

World trends confirm that ensuring the sustainable development of social entrepreneurship is possible only under the condition of close interaction and constructive cooperation of state authorities and social entrepreneurs.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальні підприємства, державна підтримка, державна політика, органи державної влади.

Key words: social entrepreneurship, social enterprises, government support, government policy, government authorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Позитивне ставлення суспільства та довіра до соціального підприємництва (далі — СП) на міжнародному рівні зумовлено здебільшого його швидким реагуванням на нові для суспільства реалії, наданням ним ефективних рішень на виклики сьогодення, вирішенням складних соціальних проблем, пов'язаних із підтримкою незахищених прошарків населення. Це може бути аргументовано благородною метою соціальної підприємницької діяльності, її соціальною користю, актуальністю тощо.

Поза сумнівом, забезпечення реалізації державної політики повинно виступити засобом формування сприятливого середовища для зміцнення і процвітання соціального підприємництва в усьому світі й забезпечити тим самим доступ до фінансування діяльності соціальних підприємців.

Напрямок цих зрушень вписується в європейські тенденції соціально-економічного розвитку, наприклад, однією з основних цілей стратегії розвитку Європейського союзу на період до 2020 року "Європа 2020" був розвиток соціального підприємництва та його поширення в якості бізнес-моделі, яка створює соціальну цінність, сприяє досягненню стійкого зростання й одночасно сприяє скороченню бідності й соціального виключення. З цієї причини по всій Європі було виділено більше державних коштів на фінансування проектів соціальних підприємств у контексті реалізації цієї програми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Як показали теоретичні дослідження С. Бака та К.А. Еддлстона, соціальні підприємства матимуть виняткові можливості від державної підтримки для масштабування соціального впливу, крім того, вони зосереджують увагу на соціальних підприємствах з культурою управління, зорієнтованою на підприємців (англ. *entrepreneur-centered stewardship culture*) [3, с. 605].

І. Божикін, Дж. Маке та Л.Ф. да Коста опрацювали 102 найбільш репрезентативні наукові роботи, які були відібрані на основі ранжування за кількістю цитувань відповідно до бази даних Web of Science. У результаті їхнього аналізу наукової літератури було виявлено, що існує щонайменше шість рівнів державного втручання для сприяння розвитку СП [5, с. 740]: 1) наднаціональна організація (наднаціональний рівень, наприклад, ЄС реалізує державну політику та формує пропозиції до законодавства у сфері СП як орієнтир для урядів держав-членів ЄС); 2) уряд країни (національний рівень); 3) регіональний уряд (регіональний рівень, наприклад, він об'єднує кілька муніципалітетів у певному регіоні); 4) муніципалітет/місцеве самоврядування (місцевий рівень); 5) державна установа та 6) державна організація (організаційний рівень).

С. С. Арент, дослідивши досвід державної підтримки СП у країнах Європейського Союзу, Америки й Канади, дійшов висновку, що імплементація такого досвіду обов'язково потребує адаптації до вітчизняних умов [1, с. 73]. Водночас, на його думку, "державна політика розвитку соціального підприємництва має використовувати

вати ефективні механізми її реалізації: правовий, фінансово-економічний, соціальний тощо" [2, с. 268].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є аналіз світового досвіду використання заходів та інструментів державної підтримки соціального підприємництва та виявлення тенденцій їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Активний розвиток СП у Великій Британії продовжується останні 20-ть років. Чинниками, що зумовлюють стрімкий розвиток є, насамперед, розроблення, затвердження та прийняття до виконання у 2002 р. підрозділом зі СП британського Департаменту торгівлі і промисловості спеціальної стратегії "Соціальне підприємство: стратегія успіху" (з англ. *Social Enterprise: A strategy for Success*); запровадження перших соціальних облігацій у 2010 р.; податкові пільги, що надаються соціальним інвесторам: особам і організаціям, які вкладають кошти в соціальні підприємства, у вигляді зменшення на 30% податку на прибуток, відповідно до Закону "Про реалізацію громадських послуг" (з англ. *Public Services (Social Value) Act*), який набрав чинності 31 січня 2013 р.; створення спеціальних установ для підтримки СП, як-от "Social Enterprise UK" (компанія, яка об'єднує соціальних підприємців усієї країни); включення СП у Національний план уряду на 2010—2015 рр.

У Великій Британії "Дослідницький центр третього сектора" був створений Радою з економічних та соціальних досліджень і Департаментом із питань громадянського суспільства (Апарат Кабінету Міністрів). Центр прагне до розуміння важливості третього сектора, а також до того, як його внесок можна максимізувати. Поряд із дослідженнями Центр також працює з політиками і практиками для створення потенціалу шляхом створення кластерів нарощування потенціалу і процесів обміну знаннями.

Водночас у Канаді в 2004 р. був створений дослідницький альянс громад і університетів (з англ. *CURA*), якому було надано державне фінансування спеціально для розвитку соціальної економіки. Партнерські зв'язки *CURA* підвищили здатність до стратегічних змін у багатьох сферах від міжсекторних питань до міждисциплінарних політичних переговорів [6; 7]. Наукові кластери соціальної економіки (тематичні та територіальні) надають важливу документацію для аналізу соціальної економіки, як концептуального, так і емпіричного змісту. На основі конкурсних грантів *CURA* трансформувала характер своїх досліджень і тепер впроваджує нові процеси навчання і викладання, оскільки і практикам, і дослідникам є чому повчитися й чому навчити один одного. Дослідники і практики співпрацюють у вирішенні актуальних поточних питань, а також для розробки інструментів підтримки СП на основі дискусій, моніторингу й аналізу.

У Малайзії за ініціативою прем'єр-міністра Наджиб Разак у 2015 р. виділено 5 млн доларів із державного бюджету з метою збільшення кількості соціальних підприємств зі 100 до 1000 до 2018 р. У рамках державної допомоги створено Центр глобальних інновацій та креативності (з англ. *MAGIC*), який забезпечує підготов-

ку в започаткуванні бізнесу, консультує як отримати доступ до фінансування й мережевих можливостей, поряд із конкурсами та просвітницькою діяльністю [12].

У деяких країнах (Бельгія, Німеччина, Італія, Словенія, Велика Британія, Польща, Португалія, Швейцарія, Люксембург, Франція, Данія, Хорватія, Швеція) передбачені різноманітні спеціально розроблені програми державної підтримки соціальних підприємців, що відрізняються обсягом наданої підтримки. Наприклад, у Швеції переважають програми підтримки "соціальних підприємств у сфері трудової інтеграції" (*WISE*), в інших країнах спектр їх адресатів значно ширший. У східноєвропейських країнах (Болгарії, Литві, Латвії, Словенії, Словаччини, Румунії, Чехії, Естонії, а також на Мальті) подібних розвинених систем підтримки переважно немає, позаяк ці країни порівняно не так давно стали членами ЄС. У цій групі країн Структурними фондами ЄС проводяться лише окремі заходи в цій сфері.

Рейтинг фінансових джерел СП на міжнародному рівні (за частотою використання) такий: самофінансування, державні програми фінансової підтримки, пожертвування або гранти. За даними дослідного проекту "Глобальний моніторинг підприємництва" соціальні підприємці у світі станом на 2016 р. складаються на такі види фінансування: 38% — на державне фінансування, 24% — на сімейні кошти і кредитування, інші — на інвестиції колег по роботі, друзів, сусідів, приватних інвесторів і онлайн краудфандінг [4, с. 26].

Європейська комісія у 2011 р. прийняла "Ініціативу щодо розвитку СП", у якій пропонуються шляхи поліпшення доступу соціальних підприємств до фінансування, включно з європейським фінансуванням через Структурні фонди, і створення таких фінансових інструментів як соціальні інвестиційні фонди і фінансові посередники на основі пайових і боргових зобов'язань і розподілу ризику. Ініціатива також передбачає заходи з оцінки соціальної підприємницької діяльності, поліпшення прозорості та визнання соціальних підприємств і створення спрощеної нормативної бази, перегляд правил державних закупівель і заходів державної допомоги в наданні соціальних і місцевих послуг [9, с. 15].

Однак створення основ для розвитку соціальних підприємств передбачає, що органи, які відповідають за формування й реалізацію політики, керуються системним баченням соціального підприємництва й розуміють внесок, який СП може зробити для поліпшення економічного й соціального добробуту. Отже, основи для розвитку повинні бути адаптовані до потреб соціальних підприємств і створені в такий спосіб, щоб оптимізувати їх вплив на суспільство.

Погляд Комісії ЄС чітко сформульований та однозначний: "Держави-члени та установи ЄС повинні гарантувати, що соціальні підприємства задіяні в державних політичних ініціативах і програмах, спрямованих на підприємства, на рівних умовах з іншими формами підприємництва, і що їхні інтереси враховуються так само, як й інтереси інших форм підприємництва" [11].

Важливо, що уряди країн-членів ЄС застосовують системний підхід до збільшення потенціалу соціальних підприємств і забезпечення внутрішньої узгодженості між різними компонентами сприятливого середовища для СП.

За останні роки Європейська Комісія через Європейський інвестиційний банк і Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ) створила спеціальні фонди з метою розширення фінансових ресурсів, що доступні для соціальних

підприємств. З червня 2015 р. ЄІФ управляє фінансовим інструментом гарантії "EaSI", який є частиною Програми ЄС із питань зайнятості й соціальних інновацій (з англ. EaSI) і спеціально призначений для фінансування й мікрофінансування соціального підприємництва. Завдяки цьому фінансовому інструменту ЄІФ не надає фінансування безпосередньо мікро-підприємцям або соціальним підприємствам, а надає гарантії окремим фінансовим посередникам. Завдяки механізму розподілу ризиків між фінансовими посередниками та Комісією, гарантії "EaSI" дозволяють обраним постачальникам мікрокредитів та інвесторам розширювати спектр підприємств, які вони можуть фінансувати. У грудні 2016 р. ЄІФ і Комісія оголосила про нову ініціативу — "Простір EaSi для нарощування інвестиційного потенціалу", метою якої є допомога мікрокредитним організаціям і постачальникам фінансових послуг для соціальних підприємств, сприяючи розвитку СП у рамках Програми "EaSI".

У жовтні 2016 р. Комісія почала відкриті консультації з громадськістю для середньострокової оцінки "EaSI", за допомогою якої вона шукає зворотний зв'язок за програмою, особливо з боку заінтересованих сторін та бенефіціарів [10].

У липні 2015 р. Європейським інвестиційним фондом був створений акселератор соціального впливу (англ. Social Impact accelerator — SIA), який є першим загальноєвропейським проектом державно-приватного партнерства, спрямованим на збільшення потреби в пайовому фінансуванні для підтримки соціальних підприємств. SIA функціонує як "фонд фондів", керований ЄІФ, й інвестує у фінансові установи, які орієнтовані на соціальні підприємства в країнах ЄС. З метою вимірювання соціального впливу цільових соціальних підприємств ЄІФ розробив нову структуру для кількісної оцінки та звітності за показниками впливу на всіх рівнях інвестиційного ланцюга SIA [13]. На сьогодні оцінка цього інструменту на практиці ще не проводилася. Крім цих двох фондів, які безпосередньо пов'язані з вирішенням питання фінансування для соціальних підприємств, Комісія прийняла інші заходи для стимулювання зростання соціального підприємництва.

Наприклад, у рамках "Ініціативи з розвитку соціального підприємництва" Комісією в 2013 р. був прийнятий акт прямої дії вторинного права ЄС — Регламент про європейські фонди соціального підприємництва (англ. — "EuSEF") для того, щоб приватні інвестори могли легко здійснювати пошук фондів, орієнтованих на інвестиції в соціальні підприємства в країнах ЄС. Регламент закріпив єдину правову основу щодо використання найменування європейських фондів соціального підприємництва з метою ідентифікації інвестиційних фондів, які здійснюють вкладення в соціальні підприємства як на території Європейського союзу, так і за його межами. Також передбачаються єдині правила щодо природи й порядку управління фондами, визначені критерії, що відмежовують фонди СП від альтернативних інвестиційних фондів. Щоби кваліфікуватися як EuSEF, фонд повинен довести, що принаймні 70 % капіталу, отриманого від інвесторів, інвестовано в соціальні підприємства. EuSEF дозволяє спростити різні правові положення в державах-членах, отже, покликаний стимулювати розвиток соціальних підприємств на території ЄС [8, с. 10].

Європейський Союз визнає соціальне підприємництво як важливий інструмент розробки інноваційних підходів до вирішення соціальних завдань. Уряди держав-членів Європейського Союзу прагнуть стимулювати й підтримувати ефективний потенціал СП. У розвинених країнах Європи підтримка СП є частиною державної політики, і тому держава в цих країнах — традиційно стабільне джерело значної частини їх фінансування. Навпаки, у країнах із політичними ризиками, де держава також може виділяти кошти на підтримку СП, підвищується ймовірність непередбачуваних змін у фінансуванні, тому воно зазвичай не може вважатися стабільним джерелом.

У доповіді Організації економічного співробітництва та розвитку "Загальний політичний огляд соціального підприємництва" наголошується на тому, що соціальні підприємства не застраховані від наслідків економічної кризи, з якою зіткнулася Європа, і політики не повинні вірити, що СП може заповнити всі прогалини в наданні соціальних послуг або створити всі робочі місця, необхідні для подолання кризи зайнятості. Соціальне підприємництво виступає не панацеєю, а важливим фактором для вирішення очевидних соціальних і економічних проблем. Внесок СП може бути збільшений шляхом запровадження політики сприяння зростанню масштабів і ефективності цього сектора на національному та місцевому рівні. ОЕСР, базуючись на аналізі умов і передумов, необхідних для створення соціальної економіки й розвитку СП декількох країн-членів, виділила такі основні напрями національної та місцевої політики [9, с. 18]:

- створення сприятливих нормативно-правових і фінансових умов для сприяння розвитку соціального підприємництва;

- забезпечення стійкого фінансування діяльності;

- підтримка щодо доступу до ринків збуту;

- надання послуг із розвитку бізнесу і формування підтримуючих структур;

- професійна підготовка соціальних підприємців, а також розвиток досліджень державними науково-дослідними інститутами.

Підтримка науково-дослідницьких заходів і забезпечення тісних зв'язків між дослідниками, політиками і практиками позитивно впливає на розвиток соціального підприємництва. На регіональному рівні це може також сприяти виявленню конкретних потреб як соціальних підприємств, так і спільнот, у яких вони засновані.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Дотепер не сформовано чітке й розгорнуте розуміння можливих напрямів розвитку соціального підприємництва та необхідності його підтримки. Термін "соціальне підприємництво" стає надзвичайно популярним не тільки в науковому середовищі, а й у розробників державної політики. Усе це ускладнює розробку державної політики розвитку та підтримки СП.

Серед вчених залишається відкритим питанням чи потрібно вироблення системної політики щодо соціального підприємництва, і виділення його як окремого пріоритету державної політики, бо на думку більшості вчених СП дозволяє вирішити низку проблем, що представляють собою "прогалини" держави, і водночас за-

ощадити бюджетні кошти, тому пряма державна підтримка СП може дестимулювати власників соціальних підприємств.

Розвиток СП у світі та в Україні може істотно пом'якшити наслідки та проблеми соціально-економічного розвитку суспільства й суттєво послабити проблеми зайнятості осіб, які з різних причин не є конкурентоспроможними на ринку праці.

Література:

1. Аренд С. С. Державна підтримка соціального підприємництва: досвід для України. Державне управління: теорія і практика. 2017. № 1. С. 70—75.

2. Аренд С. С. Законодавче забезпечення державної політики розвитку соціального підприємництва. Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід: Зб. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18 травня 2018 р. Київ, КНЕУ, 2018. С. 266—269. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/news/20180613/18-5454.pdf (дата звернення: 16.11.2022).

3. Bacq S., Eddleston K. A. A resource-based view of social entrepreneurship: How stewardship culture benefits scale of social impact. Journal of Business Ethics. 2018. 152 (3), pp. 589—611.

4. Bosma N., Schott Th., Terjesen S. A., Kew P. Global Entrepreneurship Monitor 2015 to 2016: Special Topic Report on Social Entrepreneurship. 2016. URL: <https://ssrn.com/abstract=2786949>

5. Bozhikin I., Macke J., da Costa L. F. The role of government and key non-state actors in social entrepreneurship: A systematic literature review. Journal of cleaner production. 2019. №226. pp. 730—747.

6. Bugg-Levine A., Kogut B., Kulatilaka N. A new approach to funding social enterprises. Harvard Business Review. 2012. URL: <https://hbr.org/2012/01/a-new-approach-to-funding-social-enterprises>

7. Indigenous Business Directory. URL: <https://www.canada.ca/en/indigenous-northern-affairs.html>

8. Milotay N., Liva G. Fostering social innovation in the European Union. European Parliamentary Research Service. 2017. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595885/EPRS_BRI\(2017\)595885_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595885/EPRS_BRI(2017)595885_EN.pdf)

9. Policy brief social entrepreneurship [Electronic resource] / OECD. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. URL: https://www.oecd.org/cfe/leed/Social%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf

10. Public consultations and other consultation activities. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=333&langId=en&consultId=25&visib=0&furtherConsult=yes>

11. Rodert A. Opinion of the European Economic and Social Committee on Social entrepreneurship and social enterprise. European Economic and Social Committee. Brussels, 26 October 2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52011AE1584>

12. The best countries to be a social entrepreneur 2019. Thomson Reuters Foundation. URL: <http://poll2019.trust.org/>

13. The Social Impact Accelerator (SIA). European Investment Fund. URL: http://www.eif.europa.eu/what_we_do/equity/sia/index.htm

References:

1. Arent, S.S. (2017), "State support of social entrepreneurship: experience for Ukraine", Public Administration: Theory and Practice, vol. 1, pp. 70—75.

2. Arent, S.S. (2018), "Legislative support of the state policy of development of social entrepreneurship", Social Entrepreneurship: Theory, Practice and International Experience: Materials of the International Scientific and Practical Conference, KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 266—269, available at: https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/news/20180613/18-5454.pdf (Accessed 25 October 2022).

3. Bacq, S., and Eddleston, K. A. (2018), "A resource-based view of social entrepreneurship: How stewardship culture benefits scale of social impact", Journal of Business Ethics, vol. 152(3), pp. 589—611.

4. Bosma, N., Schott, T., Terjesen, S. A. and Kew, P. (2016), "Global entrepreneurship monitor 2015 to 2016: special topic report on social entrepreneurship", available at <https://ssrn.com/abstract=2786949> (Accessed 25 October 2022).

5. Bozhikin, I., Macke, J., and da Costa, L. F. (2019), "The role of government and key non-state actors in social entrepreneurship: A systematic literature review", Journal of cleaner production, vol.226, pp. 730—747.

6. Bugg-Levine, A., Kogut, B. and Kulatilaka, N. (2012), "A new approach to funding social enterprises", Harvard business review, vol. 90(1/2), pp. 118-123.

7. Government of Canada (2019), "Indigenous Business Directory", available at: <https://www.canada.ca/en/indigenous-northern-affairs.html> (Accessed 20 October 2022).

8. Milotay, N. And Liva, G. (2017), "Fostering social innovation in the European Union", European Parliamentary Research Service, available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595885/EPRS_BRI\(2017\)595885_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/595885/EPRS_BRI(2017)595885_EN.pdf) (Accessed 22 October 2022).

9. OECD (2013), "Policy brief social entrepreneurship", available at: https://www.oecd.org/cfe/leed/Social%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf (Accessed 25 October 2022).

10. European Commission (2022), "Public consultations and other consultation activities", available at: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=333&langId=en&consultId=25&visib=0&furtherConsult=yes> (Accessed 25 October 2022).

11. Rodert, A. (2011), "Opinion of the European Economic and Social Committee on Social entrepreneurship and social enterprise", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52011AE1584> (Accessed 02 September 2022).

12. Thomson Reuters Foundation (2019), "The best countries to be a social entrepreneur 2019", available at: <http://poll2019.trust.org/> (Accessed 23 October 2022).

13. European Investment Fund (2022), "The Social Impact Accelerator (SIA)", available at: http://www.eif.europa.eu/what_we_do/equity/sia/index.htm (Accessed 03 September 2022).

Стаття надійшла до редакції 10.12.2022 р.

УДК 657.37:657.446

- Л. М. Яременко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування та бізнес-управління,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3127-5181>
- І. М. Макаручук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8434-5660>
- В. В. Малишко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8906-9060>
- І. В. Грановська,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4270-5001>
- О. В. Калмиков,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1811-5880>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.41

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ

- L. Yaremenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Business Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav
- I. Makarchuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav
- V. Malyshko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav
- I. Hranovska,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finances, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav
- O. Kalmykov,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

PECULIARITIES OF ELECTRONIC REPORTING IN UKRAINE

У статті розглянуто питання формування та подання фінансової звітності засобами електронного зв'язку. Доведено, що інформаційні технології відіграють провідну роль у створенні фінансової звітності підприємства, широкого поширення набуває подання фінансової звітності підприємств в електронній формі за допомогою засобів Інтернету. Описано основні задачі, які покладаються на різні групи користувачів, зокрема на внутрішніх та зовнішніх користувачів у розрізі інформації, яка наводиться у фінансовій звітності. Визначено, що організація бухгалтерського обліку з використанням програмного забезпечення представлена як українськими, так і зарубіжними програмними продуктами, де велика роль відводиться критеріям вимог до програмного продукту.

Найбільша частина підприємств надає перевагу вітчизняним програмам автоматизації бухгалтерського обліку, які розроблені з урахуванням законодавства нашої країни та економічних особливостей. Роль електронної звітності вже давно визначена та є необхідною в системі обліку, дозволяє значно досягти скорочення витрат часу працівників бухгалтерської служби. Проаналізувавши програмне забезпечення щодо подачі звітів в електронному вигляді та в перспективі дати можливість більшості підприємств перейти на електронний документообіг, дало можливість виділити основні переваги щодо подачі звітів в електронному вигляді. Висвітлено основні недоліки електронної форми подання фінансової звітності, які виникають у підприємства при поданні звітності до органів державної фіскальної служби.

The article deals with the issue of forming and submitting financial statements by means of electronic communication. Therefore scientists do not manage to fill in due time the theory and methodology of accounting with developments devoted to realities implementation of IT technologies. It has been proven that information technologies play a leading role in the creation of financial statements of enterprises, the submission of financial statements of enterprises in electronic form using the Internet is becoming widespread. The main tasks that rely on different groups of users, in particular on internal and external users in terms of information provided in financial statements, are described. It was determined that the organization of accounting using software is represented by both Ukrainian and foreign software products, where the requirements criteria for the software product play an important role. The largest part of enterprises prefers domestic accounting automation programs, which are developed taking into account the legislation of our country and economic features. The role of electronic reporting has long been defined and is necessary in the accounting system, allowing to significantly reduce the time spent by accounting service employees. Having analyzed the software for submitting reports in electronic form and in the perspective of enabling most enterprises to switch to electronic document management, it was possible to highlight the main advantages of submitting reports in electronic form. The main shortcomings of the electronic form of submitting financial statements, which arise in enterprises when submitting statements to the bodies of the state fiscal service, are highlighted. In article the author developed lists of knowledge, abilities and practical skills of the accountant for successful accomplishment of job responsibilities at the different forms of submission of the reporting operating in Ukraine. It is expected, the interactive reporting in the form of aggregated accounting databases will be introduced during further digitalization of global economy.

Ключові слова: електронна звітність, інформаційне забезпечення, автоматизація бухгалтерського обліку, програмне забезпечення, організація бухгалтерського обліку, електронний документообіг, фінансова звітність.

Key words: electronic reporting form, information support, automation of accounting, software, organization of accounting, electronic document management, financial statements.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На розвиток ринкових відносин в Україні впливають зміни економічного, інформаційного і правового середовища. Відповідно до таких змін змінюються цілі підприємств та значно підвищується роль інформаційного забезпечення в прийнятті управлінських рішень. Результативність діяльності кожного окремого підприємства залежить від достовірної та повної інформації про економічних партнерів, які виступають конкурентами у відповідній сфері діяльності. За таких обставин в процесах управління провідна роль належить саме інформаційному забезпеченню. Основним джерелом інформації про майновий та фінансовий стан підприємства за звітний період являється бухгалтерська фінансова звітність. Процес її формування є завершальним етапом при визначенні результату діяльності підприємства та виступає джерелом інформації з метою прийняття уп-

равлінських рішень. Сьогодні не можливо уявити життя без сучасних інформаційних технологій, які відіграють провідну роль у створенні фінансової звітності підприємства, а здача звітів в електронному вигляді через мережу Інтернет на сьогодні є дуже актуальним питанням та потребує детального вивчення з метою удосконалення, так як на даному етапі її розвитку звітність не є досконалою, хоча система електронної подачі фінансової звітності стрімко розвивається і в майбутньому неодмінно стане невід'ємною частиною економічного розвитку нашої країни у відношенні до органів контролю та управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Особливості формування та подання фінансової звітності підприємств в електронному вигляді на сьо-

Рис. 1. Групи користувачів бухгалтерської звітності

годнішній день є достатньо актуальними питаннями. Проблеми формування та подання фінансової звітності в електронному вигляді, способи її передачі за допомогою Інтернет-технологій висвітлювали у своїх працях Завгородній В.П., Голов С.Ф., Жук В.М., Івахненко С.В., Мельник Т., Петрук О.М., Мельник П.В., Новицький А.М., Ріппа С.П., Чижевська Л.В. та інші.

Л.В. Чижевська у своїх працях розглянула та класифікувала форми результатної інформації, які надають програми бухгалтерського обліку, а також розглянула вимоги до бухгалтерських програм щодо складання фінансової звітності [8]. Собченко А.М висвітлила основні аспекти подання електронної податкової звітності платниками податків та визначила основні вимоги до платників податку та можливі проблеми їх подання [7]. О.М. Петрук у своїх працях розглянув обмін обліково-фінансовою інформацією в електронній формі між програмами автоматизації діяльності підприємства, сформулював вимоги до програм бухгалтерського обліку щодо формування фінансової звітності при міжнародних розрахунках [4].

Зарубіжні науковці розглядають електронну форму подання фінансової звітності засобами комп'ютерних технологій як найбільш перспективний напрямок розвитку фінансової звітності. Однак система бухгалтерського обліку в Україні та розвиток інформаційних технологій у нашій державі мають суттєві відмінності та мають бути детально досліджені в рамках нормативно-правового регулювання.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНОЇ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

В нинішній час різні державні структури вимагають від підприємств звітність за різними форматами, це значно ускладнює роботу бухгалтерської служби та зокрема головного бухгалтера. Різні формати подання звітності не узгоджуються між різними державними структурами, а також не відповідають світовим стандартам. В процесі подання та оприлюднення фінансової звітності все більш важливими для підприємств стають такі зовнішні користувачі фінансової звітності, як інвестори, які прагнуть отримати максимум достовірної

інформації про підприємство керуючись його звітністю. В процесі фінансово-господарської діяльності це призводить до подачі більшої кількості форм звітів, які формує підприємство, використовуючи різні методи їх подання. Невирішеними питаннями залишаються питання, які пов'язані з поданням фінансової звітності, а застосування різних методів подання звітності призводить до ускладнення процесу фінансового звітування для підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є визначення основних особливостей подання електронної звітності в Україні за допомогою Інтернет-технологій та програм автоматизації бухгалтерського обліку, а також виділення основних переваг та недоліків щодо подачі звітів в електронному вигляді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінцевим етапом облікової роботи на підприємстві є складання фінансової звітності, яка містить інформацію про діяльність підприємства, поточний стан його активів та фінансовий результат діяльності. Бухгалтери в своїй діяльності використовують бухгалтерську звітність, яку ще прийнято називати фінансова звітність. Відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" фінансова звітність це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Основним призначенням фінансової звітності є задоволення інформаційних потреб користувачів, що проявляється через надання правдивої та достовірної інформації щодо фінансового і майнового стану підприємства, а також його ефективності і фінансових результатів за звітний період.

Фінансова звітність підприємств є досить вагомим не тільки для зовнішніх, але і для внутрішніх користувачів, керівництва підприємства та його персоналу. За допомогою наведених даних, які наводяться у звітності, можна проаналізувати діяльність підприємства, розрахувати показники фінансового та майнового стану підприємства, визначити платоспроможність та рентабельність. Питання організації та методики складання фінансової звітності є досить актуальним для повсякденної роботи контролюючих органів, аудиторських служб та інших користувачів фінансової інформації [10, с. 123—127].

До користувачів звітності належать фізичні і юридичні особи, які використовують надану їм інформацію про підприємство і його діяльність з метою прийняття рішень (рис. 1).

Саме у звітності відображається інформація про всі суттєві зміни в структурі господарських засобів та їх джерел, а також результати фінансово-господарської діяльності, групуючи при цьому значний обсяг інформації необхідної зовнішнім і внутрішнім користувачам. При цьому її основною характеристикою виступає якість.

Сучасний стан нормативного і методичного забезпечення підготовки звітності дозволяє констатувати

факт існування неузгодженості підходів до її класифікації. У зв'язку з цим в обліковій теорії звітність як економічну категорію трактують двояко. З одного боку, вона виступає системою узагальнених і взаємопов'язаних економічних показників, які характеризують виробничу й фінансово-господарську діяльність підприємства за певний період. З іншого — звітність є елементом бухгалтерського обліку, способом узагальнення і подання інформації про результати діяльності підприємства, оскільки обліковий цикл завершується складанням звітності. Традиційно звітність розглядають як один з елементів методу бухгалтерського обліку поряд із документацією, інвентаризацією, оцінкою, калькуляцією, рахунками, подвійним записом і балансом.

Досвід провідних країн світу свідчить, що електронна форма документообігу наперед дає змогу скоротити час на роботу з документами, на відвідування державних органів та мінімізує безпосереднє спілкування з їхніми представниками. Тому не дивно, що співвідношення обсягу паперових та електронних документів поступово змінюється на користь останніх.

Такі країни, як США, Англія, Швеція, Франція, Канада, Німеччина, Австралія, повністю перейшли чи переходять на безпаперову технологію подання бухгалтерської та податкової звітності через інтернет. До речі, одним із новаторів у цій галузі є Німеччина, яка ухвалила закон про електронний цифровий підпис ще 1997 року [10].

Основні задачі, які покладаються на різні групи користувачів, зокрема на внутрішніх та зовнішніх користувачів у розрізі інформації, яка наведена у фінансовій звітності відображено у таблиці 1.

Основними ініціаторами фінансового звітування у електронному вигляді в Україні виступають державні контролюючі органи. В умовах комп'ютеризації обліку, розвитку інфраструктури мережі Інтернет, наявності програмного забезпечення, широкого поширення набуває подання фінансової звітності підприємств в електронній формі за допомогою засобів Інтернету.

Комп'ютеризація бухгалтерського обліку, загалом та в розрізі окремих ділянок не лише полегшує процес управління діяльністю підприємства, але і виступає необхідною умовою щодо виконання нормативно-законодавчих вимог, зокрема щодо подання електронної звітності. Організація бухгалтерського обліку з використанням програмного забезпечення представлена як українськими, так і зарубіжними програмними продуктами.

Найбільша частина підприємств надає перевагу вітчизняним програмам автоматизації бухгалтерського обліку, які розроблені з урахуванням законодавства нашої країни та економічних особливостей. Для вітчизняних підприємств вартість придбання і обслуговування програмних продуктів є більш доступніша, в порівнянні з зарубіжними. Ринок програм автоматизації бухгалтерського обліку представлений широким асортиментом: "1С: Підприємство", "Парус", "Fin Expert", "Інфо-бухгалтер", "БЕСТ", "Супер Менеджер", "Фоліо", "БОСС" та інші [3, с. 45—51].

Таблиця 1. Використання інформації фінансової звітності підприємства

Користувачі	Задачі
Внутрішні користувачі	
Власники	Оцінка здатності підприємств збільшувати власний капітал та платити дивіденди
Виконавчі органи управління	Ефективне управління підприємством: планування, організація, контроль
Трудовий колектив	Оцінка стабільності підприємства, його здатності забезпечувати належний рівень заробітної плати та видатків на соціальні потреби
Зовнішні користувачі	
Потенційні інвестори	Спроможність підприємства отримувати прибуток
Позикодавці	Визначення, чи будуть їх позики та відсотки з них сплачені своєчасно та у повному обсязі
Кредитори (постачальники)	Визначення, чи будуть вчасно та у повному обсязі сплачені суми, заборговані за реалізоване майно, надані послуги, виконані роботи
Покупці	Визначення ризику можливого банкрутства підприємства, особливо у випадках, коли з ним укладені довгострокові угоди
Державна податкова адміністрація	Оцінка податкового потенціалу платників податку, регіонів та країни в цілому; аналіз надходження податкових платежів та наявності об'єктів оподаткування і джерел податкових надходжень тощо
Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Державний захист прав інвесторів
Органи державної статистики	Комплексна оцінка фінансового стану держави, регіонів та окремих економічних систем
Законодавчі органи державної влади	Формування стратегій і підтримка ефективного і збалансованого економічного розвитку держави
Місцеві органи виконавчої влади та самоврядування	Моніторинг успішності впровадження державних стратегій економічного розвитку; ефективне управління економічним життям регіону
Громадськість	Визначення впливу діяльності підприємства на суспільство.
Науково-дослідні установи і в навчальні заклади освіти	Проведення наукових досліджень, підготовка фахівців з економічних дисциплін
Аудитори	Діагностика фінансового стану об'єкту аудиту та інтерпретація її результатів

Джерело: [2].

При виборі програмного продукту велику роль відіграють відповідні критерії вимог до нього:

- базовий функціонал програми;
- оперативне відображення змін нормативно-правового законодавства;
- зручний інтерфейс;
- наявність роз'яснюючої інформації щодо використання даного продукту;
- можливість переміщення даних і роботи в умовах віддаленого доступу;
- гнучкість використання системи;
- можливість експорту-імпорту даних з іншими програмними комплексами;
- комплексне використання системи;
- захищеність системи від внутрішніх користувачів та зовнішніх факторів;
- масштабність;
- вартість та порядок ліцензування [6, с. 287—292].

При організації обліку важливу роль відіграє електронна звітність, яка є досить необхідною в системі об-

ліку та дозволяє значно досягти скорочення витрат часу працівників бухгалтерської служби. Щоб створити та подати звітність в електронному вигляді має бути спеціальне програмне забезпечення, за допомогою якого бухгалтер створює та заповнює необхідний йому звіт в електронному форматі.

Законодавством дозволяється використовувати будь-яке програмне забезпечення для здачі звітів в електронному вигляді. До безкоштовного програмного забезпечення, яке пропонує Державна фіскальна служба України можна віднести:

— "Електронний кабінет платника податків" — це сервіс, за допомогою якого можна надсилати до контролюючих органів електронні документи, податкову звітність, отримати довідки про відсутність заборгованості, необхідну інформацію із загальнодоступних реєстрів та надсилати запити чи заяви для отримання необхідних даних. Основними перевагами є зручність, економія робочого часу платника, а також економія коштів на придбання паперових бланків;

— "Єдине вікно надання електронної звітності" — це програмне забезпечення для формування і подання електронної звітності, яким передбачено складання податкових і статистичних звітів, відправлення звітів до відповідних контролюючих органів;

— "OPZ" — це програмне забезпечення, яке дозволяє створювати, виправляти та друкувати звітність в податкову інспекцію з використанням комплексу електронного підпису.

До платного програмного забезпечення можна віднести:

"MEDoc IS" — це повноцінна система електронного документообігу, за допомогою якої можна працювати з документами, звітністю, договорами. Дозволяє відправляти звітність в електронному вигляді, створювати та імпортувати необхідні документи, проводити розрахунки по заробітній платі та працювати з банківськими рахунками. Є можливість створювати первинні документи і їх роздруковувати. База даних зберігається на комп'ютері користувача та на сервісі.

"Арт-звіт плюс" — програмне забезпечення, яке дає широкі можливості для подання електронної звітності до контролюючих органів. За допомогою даного програмного забезпечення можна сформувати звітність або імпортувати її з іншого програмного забезпечення, підписати звітність з допомогою електронного цифрового підпису різних акредитованих центрів сертифікації ключів, відправляти звітність в Пенсійний фонд України та податкову службу, отримувати квитанцію у вигляді підтвердження про здійснення операції. При використанні даного програмного забезпечення не можна створювати первинні документи. База даних зберігається на комп'ютері користувача.

"iFin" — програмне забезпечення призначене для віддаленого ведення обліку, автоматизованого формування електронної звітності і подачі її до контролюючих органів. За допомогою даного програмного забезпечення можна проводити розрахунки по заробітній платі, здійснювати облік контрагентів та вести складський облік. Є можливість створювати первинні документи і їх роздруковувати. База даних зберігається на комп'ютері користувача та централізовано на сервісі користувача.

"1С-Звіт" — програмне забезпечення за допомогою якого звітність формується, перевіряється, шифрується і підписується безпосередньо в типових конфігураціях програм "1С". Є можливість створювати первинні документи.

"Соната" — програмне забезпечення, яке розроблено для подачі електронної звітності до контролюючих органів. За допомогою даного програмного забезпечення можна створювати, підписувати, відправляти звітність, а також продивлятися отримані квитанції. При використанні даного програмного забезпечення не можна створювати первинні документи. База даних зберігається на комп'ютері користувача.

"Taxer" — програмне забезпечення, яке дає змогу формувати і відправляти звітність до контролюючих органів, формувати платежі та готувати до друку первинні документи, отримувати автоматичні нагадування про подання звітності та оплати в майбутньому, отримувати бухгалтерську і юридичну підтримку. База даних зберігається на віддаленому сервісі [9].

Провівши аналіз програмного забезпечення щодо подачі звітів в електронному вигляді та в перспективі дати можливість більшості підприємств перейти на електронний документообіг, дало можливість виділити основні переваги щодо подачі звітів в електронному вигляді:

— економія часу та коштів на придбання бланків (подача звітності через Інтернет технології до відповідних контролюючих органів зменшує робочий час бухгалтера);

— вибір часу щодо подачі звітності (подача звітності у зручний час для бухгалтера, не має прив'язки до робочого часу);

— наявність додаткових можливостей в програмі (підказок, нагадувань, консультацій). Вбудований календар вчасно зазначить і нагадає терміни, коли потрібно подати звітність та сплатити податки, а автоматична перевірка звітності не дозволить допущення арифметичних помилок;

— технічна підтримка (постійні оновлення як самих електронних бланків так і самого програмного забезпечення, які можна провести як самостійно так і автоматично);

— контроль стану та якості здачі звітності (автоматична перевірка правильності заповнення звітності та підготовлених документів на наявність арифметичних помилок, подачі її в терміни, повернення звітності на доопрацювання);

— автоматичне створення електронного архіву (дозволяє сформувати архів електронних копій звіту, квитанцій та електронних документів);

— можливість перейти в майбутньому на повний електронний документообіг;

— конфіденційність інформації;

— доступна ціна програмного забезпечення.

Поряд з перевагами програмного забезпечення, яке надає можливість подавати звітність у електронному вигляді є певні недоліки:

— збій в електронній системі;

— грошові витрати за програмне забезпечення подачі звітності та Інтернет в цілому;

— наявність ризиків щодо несвоєчасної здачі звітності через можливі проблеми в роботі Інтернету;

— постійний контроль зі сторони користувача за оновленнями програми, постійно їх проводити дотримуючись підказок;

— робота з різними ключами акредитованого центру сертифікації ключів.

ВИСНОВКИ

Отже, основними нормативно-правовими документами, якими регулюється система електронної звітності в Україні є:

1. Податковий кодекс України — кодифікований закон України, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів та визначає можливість платника податків самостійно обирати, яким чином надавати звітність, у тому числі в електронному вигляді [5];

2. Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг" — розглядає основні організаційно-правові аспекти електронного документообігу та особливості використання електронних документів [1].

Ринок програмного забезпечення вміщує як безкоштовне програмне забезпечення так і платне, яке орієнтоване на подачу звітів в електронному вигляді в режимі онлайн. Електронне звітування в нинішній час (враховуючи Covid 2019, військовий стан) являється зручним та сучасним форматом онлайн спілкування підприємств з відповідними контролюючими органами. Наявні переваги щодо подачі звітів в електронному вигляді, які зводяться до економії часу на заповнення бланків документів, подачу звітності з будь якого місця де є доступ до мережі Інтернет, автоматична перевірка достовірності звітності на допущення арифметичних помилок, автоматичне співставлення показників різних форм звітності між собою, своєчасне виявлення недостовірної або ж необ'єктивної інформації та можливість для більшості підприємств перейти на електронний документообіг.

Література:

1. Закон України "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22.05.2003 № 851-IV. Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення 28.08.2022).

2. Івахненко С.В. Електронні технології звітування як передумова аналізу та контролю фінансової звітності. Облік і фінанси АПК: Міжнародний науково-виробничий журнал. 2008. № 4. С. 67—76.

3. Найда А. В., Найда І. С., Ткачук Г. О., Маркова Т. Д., Гаврилюк В. О. Формування та подання звітності з використанням інформаційних технологій. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Том 7. № 1. С. 45—51.

4. Петрук О.М. Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: Монографія. Житомир: ЖДТУ, 2005. 420 с.

5. Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 №2755-VI. Дата оновлення 14.10.2020. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (дата звернення 28.08.2022).

6. Поліщук О.М. Застосування комп'ютерних технологій для автоматизації бухгалтерського обліку на

підприємствах. Економічні науки. 2016. Випуск № 11 (41). Ч.2. С. 287—292.

7. Собченко А.М. Висвітлення основних аспектів подання електронної податкової звітності. — Режим доступу: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/280.pdf> (дата звернення 28.08.2022).

8. Чижевська Л.В. Бухгалтерський баланс: проблеми теорії і практики. Житомир. ЖІТІ, 1998. 408 с.

9. Яку програму вибрати для подачі звітів в електронному вигляді. Режим доступу до ресурсу: <https://www.buhslugi.com.ua/ua/publikatsiji/562-yaku-programu-vibrati-dlya-podachi-zviti-velektronnomu-viglyadi.html#q> (дата звернення 28.08.2022).

10. Яременко Л. М. Фінансова звітність — важливе джерело інформації для прийняття управлінських рішень. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 23 (1). С. 123—127. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2014_23\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2014_23(1)_25) (дата звернення 28.08.2022).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Electronic Documents and Electronic Documents Circulation", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (Accessed 28.08.2022).

2. Ivakhnenkov, S.V. (2008), "Electronic reporting technologies as a prerequisite for analysis and control of financial reporting", *Oblik i finansy APK: Mizhnarodnyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal*, vol. 4, pp. 67—76.

3. Najda, A.V. Najda, I.S. Tkachuk, H.O. Markova, T.D. and Havryliuk, V.O. (2022), "Formation and submission of reports using information technologies", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*, vol. 7, no. 1, pp. 45—51.

4. Petruk, O.M. (2005), *Harmonizatsiia natsional'nykh system bukhgalters'koho obliku* [Harmonization of national accounting systems], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (Accessed 28.08.2022).

6. Polischuk, O.M. (2016), "Application of computer technologies to automate accounting at enterprises", *Ekonomichni nauky*, vol. 11 (41), no. 2, pp. 287—292.

7. Sobchenko, A.M. (2011), "Highlighting the main aspects of submitting electronic tax reporting", available at: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/280.pdf> (Accessed 28.08.2022).

8. Chyzhevs'ka, L.V. (1998), *Bukhgalters'kyj balans: problemy teorii i praktyky* [Balance sheet: problems of theory and practice], ZhITI, Zhytomyr, Ukraine.

9. buhslugi.com.ua (2014), "Which program to choose for submitting reports in electronic form", available at: <https://www.buhslugi.com.ua/ua/publikatsiji/562-yaku-programu-vibrati-dlya-podachi-zviti-velektronnomu-viglyadi.html#q> (Accessed 28.08.2022).

10. Yaremenko, L.M. (2014), "Financial reporting as important source of information for taking managerial decisions", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 23 (1), pp. 123—127, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2014_23\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2014_23(1)_25) (Accessed 28.08.2022).

Стаття надійшла до редакції 10.12.2022 р.

УДК 338.439.4.01:631.151.2:636(477)

В. П. Колоша,
к. е. н., директор, ПСП "Пісківське", Чернігівська обл.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3946-6775>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.47

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

V. Kolosha,
PhD in Economics, Director, "Piskivske" LLC, Chernihiv region

THEORETICAL APPROACHES TO THE INTENSIFICATION OF LIVESTOCK PRODUCTION IN UKRAINE

У процесі виробництва продукції скотарства ефективність інтенсифікації характеризує використання системи ресурсних, економічних, організаційних, науково-технічних, соціальних та інших умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин порівняно з іншими галузями. Найбільше вона пов'язана з особливостями ведення галузі та використання землі. Складність і багатогранність категорії економічної ефективності інтенсифікації у досліджуваній галузі не дає змоги повною мірою використовувати лише один показник.

На наше переконання, економічну ефективність скотарства необхідно розглядати з позиції інтенсифікації виробництва та розширеного відтворення, подолання коливань обсягів у виробництві продукції впродовж року.

У процесі аналізу ефективності інтенсифікації скотарства важливо, щоб вибір системи показників найбільш повно характеризував рівень інтенсивності виробничої діяльності, результат інтенсифікації, а також економічну, екологічну та соціальну її ефективність. Отже, при оцінюванні економічної ефективності інтенсифікації слід враховувати найбільш раціональне використання виробничих ресурсів в умовах багатоукладної економіки та ринку.

Для підвищення якості управлінських рішень у скотарстві доцільно структурувати процес управління виробництвом молока на етапи, що дозволить уточнити характер діяльності щодо інформаційного, аналітичного та методичного забезпечення функцій управління. Чим ефективніше виробництво, тим на більш ранніх етапах керівництво підприємства виявляє потенційні проблеми.

Отже, показники ефективності інтенсифікації взаємопов'язані та взаємозумовлені. Однак на практиці можуть бути суперечливі значення цих показників. Запропонована система взаємопов'язаних показників і критеріїв ефективності інтенсифікації виробництва продукції скотарства за правильного їх розрахунку та практичного використання дає обґрунтовану оцінку технологічної, економічної, соціальної й екологічної ефективності організаційно-економічних заходів у виробництві. Вважаємо, що основним критерієм економічної ефективності інтенсифікації скотарства є максимізація виходу високоякісної продукції за оптимальних витрат та одночасному забезпеченні нормативних умов для праці та проживання працівників, а також збереженні навколишнього природного середовища.

In the process of production of livestock products, the efficiency of intensification characterizes the use of the resource system, economic, organizational, scientific and technical, social and other conditions of the productive forces functioning and production relations compared to other industries. It is mostly related to the specifics of the industry and land use. The complexity and multifacetedness of the category of intensification economic efficiency in the researched industry does not make it possible to fully use only one indicator.

In our opinion, the economic efficiency of cattle breeding must be considered from the standpoint of intensification of production and extended reproduction, overcoming fluctuations in the volume of production during the year.

In the process of analyzing the effectiveness of cattle breeding intensification, it is important that the choice of the indicator system most fully characterizes the level of intensity of production activity, the result of intensification, as well as its economic, ecological and social effectiveness. Therefore, when evaluating the economic efficiency of intensification, one should take into account the most rational use of production resources in the conditions of a multi-system economy and market.

To improve the quality of management decisions in cattle breeding, it is advisable to structure the process of managing milk production into stages, which will make it possible to clarify the nature of activities regarding informational, analytical and methodical support of management functions. The more efficient the production, the earlier the management of the enterprise detects potential problems.

Therefore, the indicators of the efficiency of intensification are interconnected and mutually determined. However, in practice, the values of these indicators may be contradictory. The proposed system of interrelated indicators and criteria for the efficiency of the intensification of the production of cattle breeding products, with their correct calculation and practical use, provides a reasonable assessment of the technological, economic, social and environmental effectiveness of organizational and economic measures in production. We believe that the main criterion of the economic efficiency of the intensification of cattle breeding is the maximization of the output of high-quality products at optimal costs and the simultaneous provision of standard conditions for the work and living of employees, as well as the preservation of the natural environment.

Ключові слова: інтенсифікація, скотарство, показники, сільськогосподарське підприємство, виробнича діяльність.

Key words: intensification, cattle breeding, indicators, agricultural enterprise, production activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі виробництва продукції скотарства ефективність інтенсифікації характеризує використання системи ресурсних, економічних, організаційних, науково-технічних, соціальних та інших умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин порівняно з іншими галузями. Найбільше вона пов'язана з особливостями ведення галузі та використання землі. Складність і багатогранність категорії економічної ефективності інтенсифікації у досліджуваній галузі не дає змоги повною мірою використовувати лише один показник.

На наше переконання, економічну ефективність скотарства необхідно розглядати з позиції інтенсифікації виробництва та розширеного відтворення, подолання коливань обсягів у виробництві продукції впродовж року.

Відповідно до принципів системного підходу показники економічної ефективності мають відображати процес виробництва й обміну, а також кругообіг капіталу та складатися з елементів, які характеризують: наявність і використання природних ресурсів, вкладення капіталу у виробничий процес, використання виробничого потенціалу й одержання продукції, її розподіл, обмін і споживання. У цьому разі забезпечується цілісність системи показників, які враховують взаємозв'язки факторів, що впливають на виробництво, переробку й реалізацію продукції галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання інтенсифікації виробництва висвітлені у працях видатних представників економічних шкіл, серед яких слід назвати А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. Кейнса, Й. Шумпетера та ін. Серед вітчизняних учених-економістів, які приділяли поглиблену увагу проблемам інтенсифікації, доцільно виділити В. Трегобчука, О. Варченко, А. Стельмашука, В. Уланчука, В. Мертенса, Б. Пасхавера, О. Онищенка, В. Месель-Веселяка, І. Червена, А. Даниленка, Л. Шепотько, О. Шпичака та багатьох інших. Проте, нинішня ситуація економіці країни вимагає перегляду теоретичних підходів до інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та скотарства зокрема.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних підходів до розвитку процесу інтенсифікації виробництва продукції скотарства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Становлення ринкових відносин в аграрному секторі України відбувалося в умовах нестабільності й невизначеності, перманентних економічних криз і політичного протистояння. Найбільший вплив на результати аграрних трансформацій визначили інерційність інституціонального середовища (особливо в частині неформальних норм, правил та інститутів) і ментальність учасників реформаторських дій на державному, регіональному й низовому рівнях, сформовані попередньою командно-адміністративною системою.

Поділяємо думку науковців, що при дослідженні ефективності інтенсифікації скотарства слід керуватися тим, що вона є складною, багатоцільовою, відкритою системою, яка складається із функціональних та організаційних підсистем. Функціональна підсистема (технологічна, соціальна, економічна, екологічна) характеризує зміст виробництва, а організаційна — форму їх прояву [1].

Показники економічної ефективності мають враховувати всю сукупність факторів виробництва й обміну, відображати кінцевий ефект, досягнутий за певний проміжок часу. Водночас, яким би важливим не був ефект, він не характеризує ціну ресурсів, за якої його одержали, або один і той же результат може бути одержаний різними способами, з різним рівнем використання виробничого потенціалу. Тому, крім урахування величини ефекту (результату), який забезпечують фактори інтенсифікації, важливо знати соціально-економічну й екологічну ефективність цих заходів.

На нашу думку, економічну ефективність інтенсифікації скотарства доцільно розглядати з позиції: перше — системи факторів інтенсифікації, які впливають на розвиток галузі; друге — одержання результату на основі раціонального використання виробничого потенціалу; третє — максимізації віддачі вкладеного капіталу.

лу та мінімізації негативного впливу виробничої діяльності на навколишнє природне середовище; забезпечення відповідних умов проживання сільського населення й забезпечення науково обґрунтованих норм споживання молока та молочної продукції та яловичини.

У процесі аналізу ефективності інтенсифікації скотарства важливо, щоб вибір системи показників найбільш повно характеризував рівень інтенсивності виробничої діяльності, результат інтенсифікації, а також економічну, екологічну та соціальну її ефективність. Отже, при оцінюванні економічної ефективності інтенсифікації слід враховувати найбільш раціональне використання виробничих ресурсів в умовах багатуокладної економіки та ринку.

Зазначимо, що в галузі скотарства можна використати наступні системи ефективності від реалізації інноваційних проектів, які сприяють інтенсифікації виробничої діяльності:

науково-технічні — кількість авторських прав, які використовуються; підвищення рівня механізації та автоматизації; удосконалення виробничого процесу та організації праці;

економічні — прибуток від використання інноваційних розробок; економія ресурсів, приріст обсягів виробництва; зниження собівартості; підвищення рентабельності; скорочення терміну окупності капіталу;

соціальні — ріст доходів працівників; поліпшення умов праці та відпочинку; покращення інфраструктури, необхідної для задоволення фізіологічних потреб працівників; підвищення безпеки життєдіяльності; а також кваліфікації працівників;

екологічні — збільшення частки екологічно безпечних технологій виробництва; зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища; запровадження альтернативних джерел енергії; підвищення родючості ґрунтів.

Водночас, узагальнююча оцінка ефективності інтенсифікації виробництва продукції скотарства повинна характеризувати віддачу вкладеного капіталу. Для кількісного виміру факторів застосовується система показників рівня інтенсифікації. Як і сутність інтенсифікації, її показники трактуються по-різному. Найпоширенішими є дві концепції, згідно з якими інтенсивність визначається за допомогою показника "сума виробничих фондів і витрат на оплату праці" (Л.Ю. Кучер) [2] або вихід валової продукції з 1 га землі (І.В. Черевко) [3]. На противагу цим концепціям деякі вчені вважають, що для визначення інтенсивності слід враховувати два показники — витрати й валову продукцію, або розраховувати сукупність показників. У своїх працях І.М. Буздалов розглядає інтенсифікацію із позицій відтворення, якісних і кількісних змін у виробництві, у зв'язку з чим обґрунтовує принцип "відносності" поняття додаткових вкладень [4].

Методологічна помилковість розглянутих позицій полягає у тому, що сутність інтенсифікації зводиться до витрат або до продукції. Однак витрати і продукція — це дві сторони відтворення, а тому неправильно виносити його за рамки будь-якого із цих показників.

За методологією К. Маркса, з позиції кінцевих господарських результатів основною економічною ознакою інтенсифікації є створення додаткового продукту

(додаткового прибутку): "Якщо додатковий капітал, вкладений у будь-які із земель, що приносять ренту, ... приносить лише середній прибуток, не даючи таким чином, ніякого додаткового прибутку, то його вплив на ренту дорівнює нулю" [5, с. 239].

На основі цього дослідники робили висновок, що інтенсифікація наявна лише тоді, якщо в процесі виробництва створюється додатковий продукт (додатковий прибуток) понад доданого продукту (прибутку) середньогалузевого рівня; розширене відтворення, що забезпечує одержання доданого продукту (прибутку) не вище, ніж у середніх розмірах, а отже, має екстенсивний характер [6].

На думку І.М. Буздалова, "...ідеальне розмежування додаткових вкладень та їх ефективності від сукупних витрат і загальної економічної ефективності інтенсифікації є практично неможливим. З господарської точки зору в такому розмежуванні немає необхідності, оскільки всі витрати, у тому числі й додаткові, а також їх результати зливаються в остаточному підсумку в одне, органічно пов'язане ціле" [7, с. 120].

Для виміру економічної ефективності інтенсифікації багато економістів використовують такі показники, як фондвіддача, валовий дохід, прибуток, рентабельність, тобто показники ефективності виробництва в цілому. І.М. Буздалов визнає прибуток як узагальнюючий показник ефективності інтенсифікації [7, с. 120].

Водночас Л.А. Шепотько виділяє три групи показників при дослідженні процесу інтенсифікації: факторів інтенсифікації, рівня інтенсивності й ефективності інтенсифікації. На її думку, розбіжності думок між економістами відносно інтенсифікації полягають у різному трактуванні значення цих показників [8].

Для оцінки ефективності інтенсифікації В.А. Іванов пропонує використовувати ті ж показники, що й для ефективності виробництва в цілому. На його думку, "...критерієм економічної ефективності інтенсифікації сільськогосподарського виробництва є випереджаючий або рівний приріст відношення ефекту, отриманого з одиниці об'єкта виробництва, до затрат живої й уречевленої праці на виробництво цього результату порівняно з відповідним співвідношенням до здійснення заходів щодо інтенсифікації" [9, с. 45—46].

Система основних часткових показників економічної ефективності інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, на думку В.А. Іванова, має охоплювати: продуктивність праці; виробництво валової, чистої продукції, чистого доходу (прибутку) на одиницю земельної площі або голову худоби; фондвіддачу; матеріалоємність; собівартість одиниці продукції; рентабельність [9, с. 49].

Водночас В.Г. Андрійчук вважає, що економічна ефективність інтенсифікації сільськогосподарського виробництва проявляється у збільшенні виробництва продукції з одиниці земельної площі, із випереджальним зростанням високоякісної й дешевої продукції з одиниці земельної площі порівняно з розмірами виробничих витрат. Для оцінки економічної ефективності інтенсифікації автор пропонує систему показників, основними з яких є: вихід валової продукції з одиниці земельної площі; валовий дохід з гектара сільськогосподарських угідь; чистий дохід або прибуток з одиниці

сільськогосподарських угідь; розмір виробництва валової продукції (валового й чистого доходу) в розрахунку на одиницю затрат праці; вихід валової продукції (валового й чистого доходу) в розрахунку на основні й оборотні засоби. Окрім вище перерахованих показників, автор рекомендує розраховувати таку систему показників: обсяг валової продукції (валового й чистого доходу) в розрахунку на 1 грн сукупних витрат; 1 га земельної площі; 1 грн основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення; 1 грн виробничих витрат; на 1 працівника або 1 люд.-год; урожайність сільськогосподарських культур; продуктивність тварин; собівартість одиниці продукції; рівень рентабельності [10].

При проведенні аналізу й комплексної оцінки ефективності інтенсивних технологій виробництва продуктів тваринництва необхідно враховувати, що основним засобом виробництва й предметом праці в цій галузі є продуктивна тварина, яка своїми особливостями визначає раціональність і рівень ефективності будь-якого виробничо-управлінського рішення, а також і кінцевий результат виробництва.

Інтенсифікація виробництва продукції скотарства, на думку деяких авторів [11], має передбачати: високий генетичний потенціал продуктивності корів, які є здатними до використання в умовах інтенсивної машинної технології; інтенсивне кормовиробництво, яке сприяє повноцінній збалансованій годівлі продуктивних тварин на рівні, що забезпечує плановану величину надоїв; організацію відтворення й комплектування стада первістками, перевіреними за продуктивністю батьків, щоб підтримати надій на запланованому високому рівні й забезпечувати його подальше зростання; застосування на фермах і комплексах прогресивних способів утримання тварин, засобів комплексної механізації й автоматизації, раціональної технології виробництва; виконання комплексу ветеринарно-санітарних заходів, що забезпечують профілактику захворювань тварин; освоєння ефективних форм і методів організації праці, способів оплати за кінцевим результатом з урахуванням фактичного трудового внеску кожного працівника.

Оцінювання ефективності управлінських виробничих рішень, що застосовуються на фермах різних розмірів в умовах інтенсифікації галузі, теж має певні особливості. Концентрація виробництва на великих фермах і комплексах дозволяє раціонально використовувати засоби механізації й автоматизації, застосовувати їх для скорочення витрат робочого часу й праці, поліпшення умов виконання технологічних операцій. На великих фермах при застосуванні інтенсивних машинних технологій, як правило, вищою є окупність витрат на технічні засоби, обладнання й будівництво.

Проте на фермах невеликого розміру можна раціональніше використовувати природні кормові угіддя, забезпечувати високоефективне виробництво продукції скотарства на основі дешевих грубих і соковитих кормів. Невеликі підприємства можуть швидко відреагувати на потреби ринку, змінити технологію або вид продукції, яка випускається, що є складним завданням для великих підприємств.

Економічна ефективність показує кінцевий, корисний ефект від застосування засобів виробництва й живої праці, віддачу сукупних вкладень, відповідність існую-

чої системи управління виробництвом. Економічна ефективність інтенсифікації — це відношення отриманого результату (ефекту від застосування інтенсивних технологій) до витрат на його досягнення. Розширене відтворення за інтенсивної технології можливо лише у разі перевищення додаткового ефекту порівняно з додатковими витратами.

Вважаємо, що найбільш доцільним підходом при визначенні економічної ефективності скотарства є методика, запропонована професором В.П. Мертенсом [12], яка дає змогу провести аналіз у певній послідовності та дослідити її всебічно. За цією методикою процес визначення економічної ефективності інтенсифікації скотарства повинен здійснюватися у такій послідовності.

На першому етапі визначаються показники рівня інтенсивності — сукупні затрати уречевленої та живої праці (витрати виробництва) на 1 голову худоби, сума вартості основних виробничих засобів і поточних виробничих витрат (без амортизації) на 1 голову худоби, сума основних засобів виробництва у розрахунку на одиницю об'єкта інтенсифікації. Для вивчення впливу окремих факторів виробництва на вихід продукції доцільно обчислювати також натуральні рівня інтенсивності, а саме: кількість мінеральних та органічних добрив, спожитої електроенергії на виробничі потреби у кВт-год з розрахунку на 1 голову худоби. Показниками рівня інтенсивності можуть бути: щільність поголів'я на 10 га с.-г. угідь; структура та породний склад стада тощо. До показників рівня інтенсивності відносять також затрати праці в людино-днях із розрахунку на голову худоби.

На другому етапі розраховуються результативні показники інтенсифікації — середньорічний надій, виробництво на 100 га сільськогосподарських угідь, які зростають із підвищенням рівня інтенсивності.

На третьому етапі розраховуються показники ефективності інтенсифікації — виробництво видів продукції скотарства на 1 люд.-год, на середньорічного працівника, затрати праці в людино-годинах на одиницю продукції, собівартість одиниці продукції, рентабельність виробництва молока. Узагальнюючим показником економічної ефективності інтенсифікації скотарства є окупність витрат.

Підвищення економічної ефективності виробництва потрібно оцінювати не лише економією затрат праці та засобів виробництва, але і суспільних ресурсів, у вигляді капітальних вкладень у виробничі засоби для підвищення продуктивності сільського господарства та продуктивності праці. Зазначимо, що ефективність виробництва продукції буде вищою, якщо за однакових темпів зростання продуктивності суспільної праці витрачається менше додаткових вкладень у виробничі засоби або знижується фондомісткість.

У нинішніх умовах основним резервом збільшення обсягів виробництва є підвищення продуктивності корів. Із цією метою розробляються й реалізуються різні зоотехнічні та ветеринарні заходи. Тому важливо визначити їх економічну ефективність через порівняння одержаного результату та капітальних затрат на його досягнення.

Зоотехнічні заходи — це система заходів, направлених на покращення породного складу тварин і підвищення їх продуктивності. Економічну ефективність зоотехнічних заходів при виробництві молока характери-

зують такі показники, як продуктивність; виробництво продукції скотарства на 100 га с.-г. угідь, 1 люд.-год затрат праці, рівень рентабельності; прибутку на 1 корову; терміну окупності капіталовкладень і т.д. Для оцінювання конкретного зоотехнічного заходу доцільно вибрати показники, які найбільш об'єктивно характеризують його сутність.

Ветеринарні заходи — це система загальних і спеціальних заходів по збереженню або відновленню здорового стану тварин та їх продуктивності. Методика ґрунтується на порівнянні збитку, який би одержали їх невиконання, із витратами на проведення заходів. Економічний збиток від хвороби характеризується втратами продукції, а економічну ефективність лікування визначають через співставлення одержаного ефекту (результату) із понесеними затратами.

Значні втрати скотарству завдає яловість корів, величина яких визначається на основі вартості недоодержаних телят і приросту живої маси, а також сумою виробничих витрат на утримання ялових корів. На основі цих двох показників визначають загальний економічний збиток від яловості корів по господарству, який порівнюють із понесеними витратами на проведення організаційно-економічних заходів щодо її усунення.

У процесі аналізу інтенсифікації зростає роль інформаційно-аналітичної системи, тобто системи збору, обробки, аналізу й оцінки інформації, що характеризує виробничий процес "зсередини" та забезпечує як поточне управління виробництва, так і розробку управлінських рішень [13]. Від її ефективності дедалі більшою мірою залежить ефективність виробництва сільськогосподарської продукції. Зазначимо, що у молочному тваринництві підтримка безперервності процесу виробництва молока та відтворення поголів'я є одним із головних завдань керівників і фахівців. Стабільні обсяги виробництва та вирівняні отелення протягом року максимізують прибуток від реалізації продукції галузі.

Для підвищення якості управлінських рішень у скотарстві доцільно структурувати процес управління виробництвом молока на етапи, що дозволить уточнити характер діяльності щодо інформаційного, аналітичного та методичного забезпечення функцій управління. Чим ефективніше виробництво, тим на більш ранніх етапах керівництво підприємства виявляє потенційні проблеми.

Виробники продукції скотарства постають перед проблемою невизначеності, зумовленою мінливістю чинників зовнішнього середовища. Коливання ринкової кон'юнктури на продукцію та ресурси зумовлюють необхідність розробки кількох варіантів планів з урахуванням можливих змін параметрів зовнішнього середовища — цін на молоко та племінний молодняк, вартості кормів, матеріально-технічних ресурсів, рівня оплати праці. За таких умов нагальною є потреба поліпшення існуючої системи інформаційного забезпечення управління процесом виробництва [14].

При інтенсифікації виробництва зростає капіталомісткість галузі, що вимагає розробки стратегічних планів, у яких доцільно розглядати різні варіанти реалізації проектів, які сприятимуть оптимізації виробничого процесу з урахуванням можливих змін зовнішнього середовища, забезпечуючи тим самим конкурентоспроможність виробництва молока.

Алгоритм відбору варіантів дій з розроблених альтернатив має відповідати формі власності сільськогосподарського виробника, структурі управління підприємством, специфіці його діяльності та рівню інтенсивності виробництва. Найважливішим завданням при цьому є організація відбору варіантів таким чином, щоб обрана альтернатива була найбільш ефективною з позиції підприємства в цілому, а не його окремих частин.

Останнім етапом є контроль, завданням якого є визначення того, наскільки обраний варіант інтенсифікації забезпечує досягнення цілей.

Провідні сільськогосподарські підприємства дедалі ширше застосовують інформаційні технології для удосконалення методів розробки та прийняття рішень у процесі виробництва, а також проведення оперативного аналізу та контролю, які дають змогу оперативно відстежувати показники інтенсифікації процеси виробництва та її ефективності. Зміни в організації управління у скотарстві під впливом інформаційних технологій відбуваються за такими основним напрямками:

1) зміни в організації інформаційного забезпечення керівників і фахівців (електронне зчитування даних у ході виробничого процесу в режимі реального часу на всіх найважливіших етапах, первинна обробка на мікро— і міні-комп'ютерах, пов'язаних із загальною базою даних виробничих і зоотехнічних параметрів тварин, спеціалізованими програмними продуктами (оптимізації раціонів, економічного аналізу та планування, бухгалтерського обліку), що забезпечує якісне наповнення та вірогідність інформації;

2) автоматизація окремих функцій керівників і фахівців, тобто відмова від багаторазового ручного введення й обробки даних при аналізі та плануванні виробничого процесу, що виключає помилки пов'язані з людським фактором, значно підвищує точність та оперативність обробки інформації, якість аналізу і планування;

3) зміна в засобах комунікації, формування локальних комп'ютерних мереж і телекомунікаційним систем на підприємствах, що дає можливість розробляти й ухвалювати рішення на основі інформації, одержаної в режимі реального часу [15].

Залежно від організаційного рівня: операційного (виробничого), професійного (спеціального) і загальногосподарського при прийнятті управлінських рішень використовуються різні види інформаційних систем.

Системи операційного рівня призначені для працівників, фахівців і керівників підрозділів. Вони допомагають контролювати повноту й своєчасність виконання виробничих операцій, здійснення трансакцій усередині підрозділів, таких як постачання і використання у виробничому процесі різних видів ресурсів, стан об'єктів виробничого потенціалу, обсяги виробництва продукції за видами. У скотарстві до таких систем належать і комп'ютеризовані системи управління поголів'ям.

ВИСНОВКИ

У скотарстві нині ведуться розробки відповідних комп'ютеризованих моделей, зокрема, модулів "управління прибутковістю поголів'я", що дозволяють урахувати безліч змінних і постійних параметрів виробничого процесу, активно використовувати бази даних, нако-

пичені системами операційного та спеціального рівня, а також економічні параметри зовнішнього середовища.

Отже, показники ефективності інтенсифікації взаємопов'язані та взаємозумовлені. Однак на практиці можуть бути суперечливі значення цих показників. Запропонована система взаємопов'язаних показників і критеріїв ефективності інтенсифікації виробництва продукції скотарства за правильного їх розрахунку та практичного використання дає обґрунтовану оцінку технологічної, економічної, соціальної й екологічної ефективності організаційно-економічних заходів у виробництві. Вважаємо, що основним критерієм економічної ефективності інтенсифікації скотарства є максимізація виходу високоякісної продукції за оптимальних витрат та одночасному забезпеченні нормативних умов для праці та проживання працівників, а також збереженні навколишнього природного середовища.

Література:

1. Маренич Т.Г. Інтенсифікація сільського господарства як головний напрям забезпечення його сталого розвитку. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2015. № 3. С. 138—145.
2. Кучер Л.Ю., Кучер А.В. Шляхи підвищення ефективності виробництва молока на інноваційній основі / Економіка АПК. 2013. № 3. С. 70—75.
3. Черевко І.В. Оцінка інтенсифікації використання ріллі в сільськогосподарських підприємствах. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія "Економічні науки", 2011. № 3. С. 282—289.
4. Буздалов И.Н. Интенсификация сельскохозяйственного производства. М.: Изд-во экон. лит-ры, 1962 150 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Соч. 2 изд. Т. 23. 908 с.
6. Березівський П.С., Особа Н.П. До питання про суть те економічний зміст категорій "інтенсивність" та "інтенсифікація". Агросвіт. 2010. №6. С. 24—31.
7. Буздалов И.Н. Избранные труды. Том 1. Интенсификация, земельная рента, эффективность. М.: ВИА-ПИ им. А.А. Никонова: ЭРД, 2008. 326 с.
8. Онищенко А.М., Шепотько Л.А., Веденичев П.Ф. Интенсивное развитие агропромышленного комплекса. К.: Наукова думка, 1998. 340 с.
9. Иванов В.А. Интенсификация сельскохозяйственного производства: проблемы повышения эффективности. М.: Наука, 1990. 200 с.
10. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: Монографія. К.: КНЕУ, 2005. 292 с.
11. Шаран П.І. Методичні та практичні аспекти інтенсивності відтворення великої рогатої худоби м'ясних порід. Економіка АПК. 2012. № 12. С. 124—132.
12. Мертенс В.П. Інтенсифікація — магістральний шлях розвитку сільського господарства. К.: Знання УРСР, 1982. 48 с.
13. Лакатош В.М. Застосування комп'ютерних програм для контролю відтворення великої рогатої худоби. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2011. Вип. 160. Ч. 1. С. 69—74.
14. Зубченко В.В. Формування системи управління відтворенням поголів'я у молочному скотарстві. Економіка та управління АПК 2012. Вип. 7 (93). С. 73—78.

15. Яблонський В.А. Проблеми відтворення тварин: стан і погляд у майбутнє галузі. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2011. Вип. 160. Ч. 1. С. 136—141.

References:

1. Marenych, T.H. (2015), "Intensification of agriculture as the main direction of ensuring its sustainable development", Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky, vol. 3, pp. 138—145.
2. Kucher, L.Yu. and Kucher, A.V. (2013), "Ways to increase the efficiency of milk production on an innovative basis", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 70—75.
3. Cherevko, I.V. (2011), "Evaluation of the intensification of the use of arable land in agricultural enterprises", Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Serii: "Ekonomichni nauky", vol. 3, pp. 282—289.
4. Buzdalov, Y.N. (1962), Intensyfykatsiya sel'skokhoziajstvennoho proyzvodstva [Intensification of agricultural production], Izd-vo ekon. lit-ry, Moscow, Russia.
5. Marks, K. and Enhel's, F. (1960), Kapytal [Capital], Moscow, Russia.
6. Bereziv's'kyj, P.S. and Osoba, N.P. (2010), "Regarding the question of the economic meaning of the categories "intensity" and "intensification"", Ahrosvit, vol. 6, pp. 24—31.
7. Buzdalov, Y.N. (2008), Izbrannyye trudy. Tom 1. Intensyfykatsiya, zemel'naia renta, efektyvnost' [Selected works. Volume 1. Intensification, land rent, efficiency], ERD, Moscow, Russia.
8. Onyschenko, A.M. Shepot'ko, L.A. and Vedenychev, P.F. (1998), Intensyvnoe razvytye ahroprom'shlennoho kompleksa [Intensive development of the agro-industrial complex], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
9. Yvanov, V.A. (1990), Intensyfykatsiya sel'skokhoziajstvennoho proyzvodstva: problemy povysheniya efektyvnosti [Intensification of agricultural production: problems of efficiency improvement], Nauka, Moscow, Russia.
10. Andriychuk, V.H. (2005), Efektyvnist' diial'nosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz [Efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. Sharan, P.I. (2012), "Methodical and practical aspects of the intensity of reproduction of beef cattle", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 124—132.
12. Mertens, V.P. (1982), Intensyfykatsiia — mahistral'nyj shliakh rozvytku sil's'koho hospodarstva [Intensification is the main road to the development of agriculture], Znannia, Kyiv, Ukraine.
13. Lakatosh, V.M. (2011), "Application of computer programs to control reproduction of cattle", Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, vol. 160, no. 1, pp. 69—74.
14. Zubchenko, V.V. (2012), "Formation of a management system for livestock reproduction in dairy farming", Ekonomika ta upravlinnia APK, vol. 7 (93), pp. 73—78.
15. Yablons'kyj, V.A. (2011), "Problems of animal reproduction: state and future view of the industry", Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, vol. 160, no. 1, pp. 136—141.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022 р.

УДК 339.187: 608.1

*N. Ibrahimov,
Doctoral candidate, Institute of Economics of Ministry of Science and Education
of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan Republic
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5027-7073>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.53

ISSUES OF THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Н. К. Ібрагімов,
докторант, Інститут економіки Міністерства науки і освіти Азербайджанської Республіки, Баку,
Азербайджанська Республіка

ПИТАННЯ ВПЛИВУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

The article discusses the impact of the digital economy on the economic development of the country. In this regard, the article examines the positive impact of the digitization process on the development of the national economy in all countries of the world. It is shown that the current state of the labor market largely depends on digitization. Based on the analysis carried out in the article, it was found that the globalizing world is digitizing faster. States are already taking serious measures to integrate the digitization process into social and economic life more quickly.

The formation of the digital economy is currently considered as the main priority for both developed and developing countries.

The analysis shows that it is necessary to pay more attention to the socio-economic indicators of the regions, which play an important role in ensuring the digital development of the country. The current economic problem is considered more relevant for post-soviet countries. In the article established that the effective implementation of digital development depends, first of all, on the correct formulation of the main priorities of state regulation in the field of digital economy.

It is concluded that ensuring the balanced development of the digital economy has a significant impact on the growth of the competitive potential of the national economy. It should be noted that the development of the national economy is closely linked with the socio-economic development of the regions. The experience of post-soviet countries shows that ensuring the development of the digital economy requires improving the national strategy of economic development. In general to achieve sustainable economic development and to develop a concept of a strategic development strategy in the field of digitalization are necessary. In addition, it is important to ensure the digital development of the national economy. The development of the modern digital economy leads to the strengthening of the competitiveness of the service sector and the production of the national economy of the country.

The article identifies the existing problems for ensuring modern digital development policy, provides suggestions and recommendations for overcoming them.

У статті аналізується вплив цифрової економіки на економічний розвиток країни. Узв'язку з цим у статті розглядається позитивний вплив процесу цифровізації на розвиток національної економіки в усіх країнах світу. Показано, що поточний стан ринку праці значною мірою залежить від цифровізації. На основі аналізу, проведеного в статті, було виявлено, що світ, що глобалізується, оцифровується швидше. Держави вже вживають серйозних заходів для швидшої інтеграції процесу оцифрування в соціальне та економічне життя.

Формування цифрової економіки наразі розглядається як головний пріоритет як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Аналіз показує, що необхідно приділяти більше уваги соціально-економічним показникам регіонів, які відіграють важливу роль у забезпеченні цифрового розвитку країни. Сучасна економічна проблема вважається більш актуальною для пострадянських країн. У статті встановлено, що ефективне впровадження цифрового розвитку залежить, насамперед, від правильного формулювання основних пріоритетів державного регулювання у сфері цифрової економіки.

Зроблено висновок, що забезпечення збалансованого розвитку цифрової економіки має значний вплив на зростання конкурентоспроможного потенціалу національної економіки. Слід зазначити, що розвиток національної економіки тісно пов'язаний із соціально-економічним розвитком регіонів. Досвід пострадянських країн показує, що забезпечення розвитку цифрової економіки потребує вдосконалення національної стратегії економічного розвитку. Загалом для досягнення сталого економічного розвитку та розробки концепції стратегічної стратегії розвитку у сфері цифровізації необхідно. Крім того, важливо забезпечити цифровий розвиток національної економіки. Розвиток сучасної цифрової економіки призводить до посилення конкурентоспроможності сфери послуг та виробництва національної економіки країни. У статті визначено наявні проблеми забезпечення сучасної політики цифрового розвитку, надано пропозиції та рекомендації щодо їх подолання.

Key words: innovation, digital economy, integration, investment, transformation, national economy.

Ключові слова: інновації, цифрова економіка, інтеграція, інвестиції, трансформація, національна економіка.

INTRODUCTION

The formation of the digital economy is currently considered as the main priority for both developed and developing countries. In modern economic conditions, the development of information and communication technologies is also considered the main basis for digitalization and the formation of the digital economy. Serious measures have been implemented by both the public and private sectors in recent years to develop the ICT sector in the post-soviet countries.

In recent years, the process of digitization of the national economy has been successfully continuing in all countries. The current state of the domestic labor market in each country directly depends on the digitization process. Rapid economic development exacerbates the consequences of the technological revolution.

Before digitization has any impact, it is necessary to pay attention to the concept of digitization. Digitization occurred with the invention of the first computer, which led to the 3rd Industrial Revolution. From the very first stage of its creation, innovations have taken place in this area. The advent of the internet in the 80s of the XX century made it possible to overcome the barrier between countries and provide global access. Previously, the use of the internet was exclusively of a domestic nature. Over time, the emergence of e-commerce has led to the formation of large multinational companies in this area.

The analysis shows that it is necessary to pay more attention to the socio-economic indicators of the regions, which play an important role in ensuring the digital development of the country. The current economic problem is considered more relevant for post-soviet countries. In the article established that the effective implementation of digital development depends, first of all, on the correct formulation of the main priorities of state regulation in the field of digital economy.

ANALYSIS OF RECENT PUBLICATIONS ON THIS TOPIC

In the 90s of the XX century, digitization existed only in certain divisions of corporate companies. Artificial intelligence technology, programmable intelligent devices (IoT technology), 3D technologies and other innovative waves have expanded the sphere of influence of digitization. The countries of the developed world moved to the 4th Industrial Revolution at the beginning of the XXI century. Technological innovations have caused major changes in the labor market. In order to achieve efficiency in the field of production and service, modern enterprises are equipped with new innovative technological equipment.

A.Sh. Shakaraliyev notes in his work that the formation of the digital economy in the country stimulates the development of all economic sectors [1]. Structural

changes in the national economy require the redistribution of agricultural, manufacturing and service sectors, which are economic sectors of labor. Historical stages show that before industrialization, most of the population was employed in agriculture in modern developed countries. At later stages, the share of employment in the production sector increased due to the outflow of a significant part of the population to the cities. Over the past decade, the situation has begun to change dramatically with the introduction of innovative technologies of a new generation. And if you look at the service sectors, you can see the opposite situation. Previously, the level of employment and income in this area was very low. The presence of technological innovations in developed countries has also ensured the development of the service sector. K.N. Abdullayev shows in his research that the digitization of national economic sectors leads to the expansion of the business environment in the country [2].

However, there are notable differences in developing countries. For example, the structural changes taking place in the labor market of a number of Asian countries are similar to those in developed countries. Although in modern developed Asian countries the level of employment in agriculture in 1960 was 48%, by 2020 this figure has fallen to 21%. In the manufacturing sector, however, the employment rate increased between 1960 and 1990, but has declined in the last decade. As for the services sector, the employment rate has steadily increased, reaching 56% by 2020.

Unlike previous industrial revolutions, the new technological revolution has made mass production possible, creating digital opportunities for billions of people. The 4th Industrial Revolution is the result of the interaction of the physical and digital world. This directly affects all industries, forming a new structure.

In his scientific work, D.V. Kuzmin noted that it is necessary to expand digitalization in economic fields in order to increase the competitiveness of the national economy [6]. The changes that are taking place under the influence of digitalization in all countries of the world are useful for society. These changes are also dangerous. Providing access to digital networks for billions of people around the world leads to a sharp increase in the efficiency of production and service enterprises. V.P. Kolesov noted in his research that the application of modern innovative technologies is necessary for the development of the national economy [4]. The modern new generation of technologies functions monotonously, without the need for human labor. That is, these technologies completely disable them, replacing both existing technical equipment and human labor. In this area, it is necessary to highlight the technology of the Internet of Things. New generation technologies are programmed in the correct form in such a way that they accurately perform operations using artificial intelligence.

The digitization process greatly simplifies the operations to be performed, completely changing the specialization of enterprises. The reduction of staff at enterprises can reduce wages and taxes payable for labor. As a result, the costs of enterprises are reduced. At this time, these enterprises invest more in production and improve the quality of products.

Approaching the issue from the other side, the lack of demand for labor during structural changes can increase the unemployment rate. Thus, there is long-term structural unemployment, which reduces the level of well-being of society. At the same time, the labor force that cannot operate technological equipment equipped with programming is also shrinking, which increases the level of technological unemployment. As a clear proof of this, we can cite a reduction in the number of workers to 5,000 by 2020 as a result of technological innovations, while in 1920 there were 1.2 million miners in the UK.

The transition of the countries of the world to the 4th Industrial Revolution has weakened the dependence between productivity and employment in enterprises and organizations. During this period, as a result of the influence of technological factors, the level of employment began to grow no less than productivity.

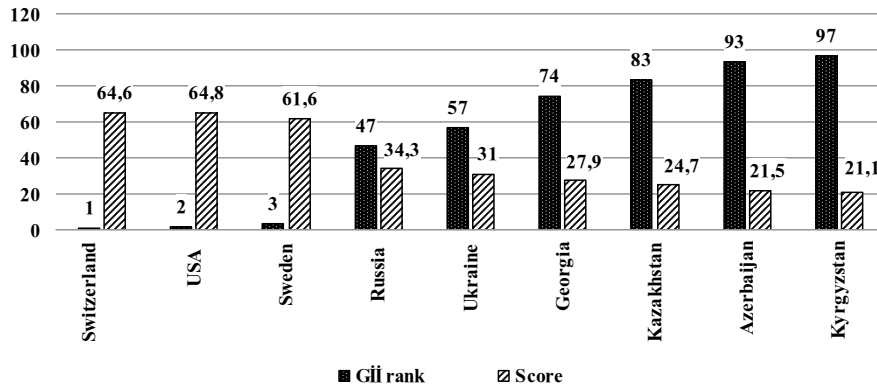
The productivity gained from automation has led to a decrease in the level of employment. The current state of electronic services in the digital age is obvious. The expansion of opportunities in this area has opened the way to the emergence of new types of online forms of employment. Thus, the use of the internet has created conditions for engaging in e-commerce for a certain segment of society. In recent years, it can be seen that there are significant differences between countries in the use of the Internet. In European countries, about 80% of internet users have access to e-commerce. In underdeveloped countries, this figure is 10%. The development of e-commerce follows from the requirements of the modern era. Consumers are turning to this platform to take advantage of products and services with a wide variety in the short term. It should be borne in mind that an increase in consumption creates an incentive for organizations to produce products. Thus, investments are allocated for commercial activities on the Internet.

Of course, depending on the level of development, there are big differences in the number of internet users in countries. In addition, the indicators of e-services also vary depending on the development prospects of countries.

Structural changes occurring in the production and service sectors in the process of digital transformation include the following factors: reformulation of the business model; business processes; human factor; data and data; technological infrastructure.

It is imperative that organizations adapt to this phase in order to cope with the challenges that arise in the digital age and take advantage of these opportunities. New innovative technologies ensure sustainable development in the long term, enriching the opportunities of the business environment. The new business model of the organization has a large share against this background. New business models describe which customer needs will be met by distributed products and services, controlling costs and revenues. To implement business models, enterprises implement business processes. This process defines the tasks that business sectors need to complete in order to achieve specific goals. Here, along with traditional business process management concepts, enterprises also support non-standard operations.

One of the issues that should be taken into account in the business process is the human factor. Although

Graph. 1. Positions of some countries in the Global Innovation index (GII) (2022)

Source: Global Innovation Index — <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-section1-en-gii-2022-at-a-glance-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>

equipping manufacturing plants with programmable equipment reduces the physical labor that falls on the workforce, the use of technology requires personnel with digital knowledge in this area. Thus, the human factor also becomes an integral part of the structure of the enterprise.

To take advantage of the opportunities emerging in the era of digitalization, a digital infrastructure is needed. Digital infrastructure includes personal computers, which are considered traditional devices, as well as cyber-physical systems, as well as resources such as smart meters, autonomous robots and cloud technologies. Nowadays, traditional manufacturing infrastructure is being replaced by digital infrastructure to bridge the gap between the physical and digital environment. Along with structural changes, digitalization also has humanitarian consequences. Thus, the replacement of dangerous and demanding jobs with new types of technologies eliminates many disadvantages, creating new opportunities for people with physical disabilities. There are factors that are influenced by structural changes in the era of digitalization. These include: price, income, internal relations of the enterprise and trade [3].

STATEMENT OF THE MAIN MATERIAL

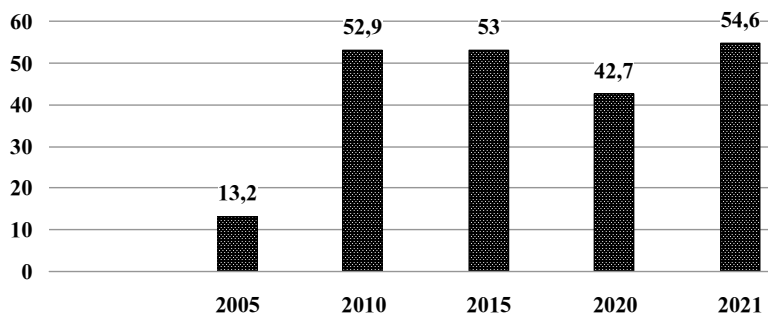
The development of technological progress has increased the degree of quality of products and services by creating structural changes. As a result, there is an inverse relationship between the effect of innovation and productivity and price. That is, the higher the performance, the lower the price. The second driving force of structural changes is related to income changes. Price changes also cause a change in consumer

incomes. With an increase in income, it becomes possible to meet greater demand for goods and services. In accordance with this, there is a redistribution of labor. Technological innovations not only create structural changes in employment, but also create conditions for an effective division of labor in the economy. Even innovations in many cases either displace other professional fields, or completely displace and absorbing them.

In recent years, serious changes have taken place in the position of some countries on the Global Innovation Index (2022). For example, countries such as Switzerland, the USA, and Sweden were among the top three leaders in the Global Innovation Index (GII). According to the countries of the post-soviet space, Russia was on the 47th place, Ukraine — on the 57th, Georgia — on the 74th, Azerbaijan— on the 93rd. For example, Switzerland, ranked 1st in the global innovation index, received a score of 64.6. In addition, the score of the USA was 61.8, Ukraine-31, Azerbaijan-21.5 (Graph. 1).

Significant changes have also been observed in the dynamics of changes in the GDP of the Republic of Azerbaijan in recent years. For example, in 2005, Azerbaijan's GDP amounted to \$13.2 billion US dollar. As a result of the successful economic policy carried out in recent years in Azerbaijan, the development of the national economy has been ensured. It is as a result of this that the volume of GDP in 2020 increased compared to previous years to 42.7 billion US dollars, and in 2021 was — 54.6 billion US dollars (Graph. 2).

Innovative changes in business models create the need to change the entire architecture of the enterprise. The

Graph. 2. Dynamics of changes of GDP of the Republic of Azerbaijan in recent years (billions of dollars US Dollars)

Source: The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/

changes caused by technology are covered by the scope of digital transformation. This includes the procedural and technological transformations that organizations need to succeed in the digital age. Digital transformation organizes how business models can be implemented by organizations, and the impact of digitalization on how organizations are managed. Existing business processes and organizational structures, data, technological infrastructure, and customer base must be adapted to the requirements of new models.

The business structure of the organization has changed significantly under the influence of digital factors. Some areas of employment have been integrated into others or have completely failed. In parallel, demographic development affects the growth of the unemployment rate. Technological changes play a big role in improving productivity. In addition, cost reduction leads to a decrease in the selling price of the product. As a result, enterprises with global access become competitive because they offer export products at an affordable price [5].

In recent years, a number of state projects have also been implemented in the Republic of Azerbaijan in order to adapt to the world of digital innovations. The Republic of Azerbaijan occupies an important strategic position and, in order to diversify foreign relations. At the same time, in order to simplify the existing relations with citizens in government agencies and private companies, the quality of digital services has been improved in recent years in Azerbaijan by "ASAN" Service, "DOST" agency, etc. organizations have been created.

CONCLUSION

As we know, in the digital age, many enterprises are forced to change their business structure. In fact, digitization does not make existing models more efficient, it completely disables them and replaces them with new ones. Modern technologies are blurring the boundaries between the physical and digital world. The emergence of information services, intelligent technologies, product platforms and services opens up new opportunities for business areas in the digital age.

In short, since digitalization affects all spheres of the economy, it is necessary to constantly monitor technologies in order to take advantage of the opportunities created and prevent digital violations. In this context, systematic analysis of opportunities and dangers, as well as obtaining recommendations on their functioning, is a great importance. This also includes developing digital skills to use existing technologies correctly. The basic concept of the digital world means the management of society through technology. Despite the fact that it had devastating consequences, its aspects, accelerating economic development, greatly simplified the functioning of society. It is necessary to implement serious economic measures towards the development of the digital economy.

Література:

1. Шакаралиев А.Ш. Экономическая политика государства: торжество устойчивого и стабильного развития. Баку: Изд. Victory. 2011. 542 с.
2. Abdullayev K.N. and etc. Regulation of the Digital Economy in Modern Condition of Competitiveness. "WSEAS Transactions on Business and Economics". New Jersey: WSEAS publ. house. 2022. №19. С. 1289—1295.

3. Abdullayev K.N. and etc. The role of Creative Potential in the Project Management Process for the Implementation of the Company's Strategies. Review of Economics and Finance, London: Finance publ. house. 2022. №20, p. 255—262.

4. Колесов В.П., Кулаков М.В. Международная экономика. Москва: Инфра — М. 2009. 345 с

5. Ширай В.И. Мировая экономика и международные экономические отношения. Москва: Издательских дом Дашков и К. 2003. 528 с.

6. Кузьмин Д.В. Национальная конкурентоспособность, глобальная нестабильность и макроэкономическое равновесие. Москва: Наука. 2015. 222 с.

References:

1. Shakaraliyev, A.Sh. (2011), Ekonomiceskaya politika gosudarstva: torjestva ustoycivoqo i stabilnoqo razvitiya [Economic policy of state: triumph of sustainable and stable development], Victory, Baku, Azerbaijan.

2. Abdullayev, K.N. and etc. (2022), "Regulation of the Digital Economy in Modern Condition of Competitiveness", WSEAS Transactions on Business and Economics, vol. 19, pp.1289—1295.

3. Abdullayev, K.N. and etc. (2022), "The role of Creative Potential in the Project Management Process for the Implementation of the Company's Strategies", Review of Economics and Finance, vol. 20. pp. 255—262.

4. Kolesov, V.P. and Kulakov, M.B. (2009), Mejdunarodnaya ekonomika [International economics], Infra, Moskva, Russia.

5. Shiray, V.I. (2003), Mirovaya ekonomika i mejdubarodnie ekonomiceskie otnosheniya [World economy and international economic relations], Moskva, Dashkov and K, Moskva, Russia.

6. Kuzmin D.V. (2015), Nasionalnaya konkurentosposobnost, globalnaya nestabilnost i makroekonomiceskie ravnesii [National competitiveness, global instability and macroeconomic balance], Nauka, Moskva, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. О. Лук'янихін,

к. е. н., доцент, старший викладач кафедри управління ім. Олега Балацького,
Сумський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7436-6836>

О. А. Лук'янихіна,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін,
Харківський національний університет внутрішніх справ, Сумська філія,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0326-9983>

А. Ю. Андрєєв,

аспірант кафедри управління ім. Олега Балацького, Сумський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9739-5576>

М. І. Діденко,

студентка, Сумський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2739-2983>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.58

МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ВІЙНИ

V. Lukianykhnin,

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Management, Sumy State University

O. Lukianykhina,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Socio-Economic Disciplines,
Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy branch

A. Andriev,

Postgraduate student of the Department of Management
named after Oleg Balatskyi, Sumy State University

M. Didenko,

Student, Sumy State University

MIGRATION CHALLENGES IN THE EUROPEAN LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF WAR

У Європі проживає понад 700 мільйонів осіб, які розподілені за територіями 50-ти держав. При цьому найменш розвинені країни Європи, є не просто країнами базування потенційних мігрантів, а достатньо заселеними територіями з наростанням економічної, політичної, демографічної, національно-правової нестабільності, яка продукує різні види конфліктів, зокрема військових. Відтак дослідження орієнтоване на уточнення ключових особливостей міграційних викликів на Європейському ринку праці в умовах війни. За результатами дослідження констатовано, що у класичному випадку, міграційні потоки з країн базування мігрантів до приймаючих країн контрольовані, тому дозволяють оперативна вирішувати низку нагальних проблем на ринках праці. Разом з тим, в умовах вискової військової напруженості та ускладненої гуманітарної ситуації формуються чисельні міграційні виклики, серед яких найбільш загрозливим є невідновлювальні втрати економічної системи та соціальної сфери, які виникають внаслідок постійного вимушеного відтоку людських ресурсів у працевдатному віці. Сукупний вплив міграційних викликів може призвести до величезних дисбалансів ринку праці, які можуть поставити під загрозу існування цілих галузей економіки Ринку праці приймаючих країни Європи зазвичай розвинені, зокрема в них відчувається брак трудових ресурсів. Разом з тим, вплив COVID-19 знизив кількість вакансій на ринку праці. Відтак, перед приймаючими країнами постає низька міграційних викликів на ринку праці, серед яких: додаткова конкуренція на внутрішньому ринку праці; втрати економіки від розширення нелегального ринку праці приймаючих країн; збільшення податкового навантаження на офіційно працевлаштованих громадян; ризик зменшення кількості вакансій на ринках праці внаслідок нової хвилі епідемії коронавірусу.

Europe is rightly considered to be one of the parts of the world within which the labor market has been formed and acted with the greatest contrasts and challenges, the existence of which generates labor migration processes, which gain the greatest capacity if the factor of a military threat comes into force. This is due to the fact that currently there are a little more than 700 million people in Europe who are distributed across the territories of 50 countries. At the same time, the least developed countries of Europe are not just countries of the basing of potential migrants, but rather populated territories with growing economic, political, demographic, national-legal instability, which produces different types of conflicts, in particular military ones. Therefore, the study is aimed at clarifying the key features of migration challenges on the European labor market in the conditions of war. According to the results of the study it is stated that in a classical case, migration flows from countries of migrant base to host countries are controlled, so allow to solve a number of urgent problems on labor markets. However, in the conditions of high military tension and complicated humanitarian situation numerous migration challenges are formed, among which the most dangerous is the unrecoverable losses of the economic system and social sphere, which arise as a result of constant forced outflow of human resources in working age. The combined impact of migration challenges can lead to huge labor market imbalances that can pose a threat to existence of entire sectors of the economy. The labor markets of the host countries of Europe are usually developed, in particular, they lack labor resources. At the same time, the influence of COVID-19 reduced the number of vacancies in the labor market. Thus, the host countries face low migration challenges in the labor market. For the host countries of Europe, among the following risks are: additional competition in the domestic labor market, which may increase unemployment in lower-prestige vacancies; economic costs from the expansion of the illegal labor market of the host countries; increased tax burden on officially employed citizens; risk of reducing the number of vacancies on labor markets due to the new wave of the corona epidemic.

*Ключові слова: міграційні виклики, трудова міграція, трудові мігранти, працездатні громадяни, вакансії.
Key words: migration challenges, labor migration, labor migrants, working citizens, vacancies.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Європа справедливо вважається однією з тих частин світу, у межах якої сформувався та діє ринок праці з найбільшими контрастами та викликами, існування яких породжує процеси трудової міграції, які за певних умов набувають більшої або меншої потужності. Це зумовлене тим, що наразі у Європі проживає понад 700 мільйонів осіб, які розподілені за територіями 50 держав. При цьому найменш розвинені країни Європи (за показником ВВП), є не просто країнами базування потенційних мігрантів (або такими, що найбільш активно їх експортують), а достатньо заселеними територіями, яким властива рухомість, щодо економічної, політичної, демографічної, національно-правової стабільності, порушення якої продукує різні види конфліктів та загроз у тому числі військових. Констатуємо, що будь-які загрози, які проявляють себе в цих країнах, мультиплікують міграційні процеси за кордон (оскільки населення має значну мотивацію до міграції). Ця мультиплікація відбувається внаслідок потоків внутрішньоєвропейських біженців, які додаються до потоку інших біженців та нелегальних мігрантів. В Європі є й інші країни базування потенційних мігрантів, однак суто трудових. Водночас приймаючими країнами наразі є не тільки найбільш

розвинені країни Європи (з найвищим показником ВВП на одну особу), що додатково характеризуються ліберальним законодавством і ліберальним міграційним законодавством, захистом іноземців та осіб без громадянств, оскільки відчувають брак трудових ресурсів (у тому числі дешевої робочої сили), а й ті, що є вимушеними учасниками цього процесу (внаслідок того, що розташовані на шляху прямування в найбільш розвинених країн Європи або у безпосередній близькості до країн з військовою напруженістю, ускладненою гуманітарною та іншою ситуацією).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед базових дослідників, в яких започатковано розв'язання проблеми аналізу міграційних процесів в країнах Європи та світі, нами виділені напрацювання Семикіна М.В., Мельніка А.В., Кабай В.О. [5], Смалійчука А.В. [6], Ониськіва М. [3] та інших. Разом з тим, наведені дослідження дещо фрагментні, оскільки висвітлюють теоретичні і методичні засади мотивації до трудової міграції населення, уточнити зміст категорії "трудова міграція" або узагальнено ідентифікують загрози міграційного донорства України, Молдови, Росії у світі (з позицій регулювання мотивації трудової міграції). Водночас наслідками війни в Європі є формування значних міграційних викликів як в країнах базування потен-

ційних мігрантів, так і в приймаючих країнах (що вже неодноразово доводили реалії розгортання Косовської війни, міжетнічного конфлікту на території Республік Боснія та Герцеговина, а наразі реалії Російської збройної агресії проти України тощо). Відтак, хоча у дослідженні автори й спиралися на окреслені праці, додатково орієнтувалися на джерела, які дозволять вивчити природу міграційних викликів та процеси, які їх викликають [1; 4].

**ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ
(ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)**

Метою дослідження є уточнення ключових особливостей міграційних викликів на Європейському ринку праці в умовах війни.

**ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ
ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ
ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ
НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ**

Географічний регіон Європи можна розподілити за країнами базування трудових і вимушених мігрантів, країнами базування трудових мігрантів в межах ЄС та приймаючими мігрантів країнами. Розглянемо кожну з окреслених груп країни-базування потенційних мігрантів більш докладно.

1. Європейськими країнами базування трудових і вимушених мігрантів є Україна (з населенням 43733762 осіб), Молдова (з населенням 433963 особи), Сербія (з населенням понад 8737371 особи), Албанія (з населенням 2877797 особи), Боснія і Герцеговина (з населенням 3280819 особи), Росія (з населенням 79281000 особи), Беларусь (з населенням 9449323 особи). Про це свідчить структура міграційного потоку з окреслених країн станом на кінець 2022 р. (рис. 1), найбільша частка у якому (41,65%), очікувано, припадає на Україну (у зв'язку із

Російською збройною агресією проти України). Наразі це країни Європи, яким властива рухомість, щодо економічної, політичної, демографічної, національно-правової стабільності. Очевидним є той факт, що потоки вимушених та трудових мігрантів з цих країн до приймаючих країн Європи зростають у разі порушення такої стабільності, оскільки це продукує різні види конфліктів та загроз у тому числі військових. Так, з 2010 до 2022 р. кількість мігрантів з цих країн зростає з 8 до 28,09 млн осіб.

При цьому, у 2020 р. 90% міграційного потоку з Європейських країн базування трудових і вимушених мігрантів — це особи працездатного віку [1]).

2. Країнами базування трудових мігрантів в межах Європейського союзу. Це країни, економічно, політично, демографічно стабільні та достатньо просунуті в національно-правовому плані. При цьому, основною причиною трудової міграції є різниця в ВВП, а відтак і в рівнях середньої заробітної плати громадян в межах країн ЄС (що мають спільний ринок праці). Це робить привабливими більш оплачувані вакансії на ринках тих країн ЄС де цей показник вищий і відчувається дефіцит трудових ресурсів з відповідною кваліфікацією. Про це свідчить структура внутрішнього міграційного потоку країн ЄС станом на кінець 2022 р. (рис. 2).

Зокрема, у структурі внутрішнього потоку трудових мігрантів Європейського союзу найбільша частка припадає на громадян Болгарії (де середня заробітна плата — 637,29 євро), Литви (де середня заробітна плата — 880 євро), Латвії (з середньою заробітною платою — 1053,97 євро), Угорщини (з середньою заробітною платою — 1066,67 євро), Румунії (з середньою заробітною платою — 742,4 євро), Словаччини (з середньою заробітною платою — 1258,82 євро), Польщі (з середньою заробітною платою — 1114,75 євро) тощо. Очевидним є той факт, що внутрішні потоки з окреслених країн

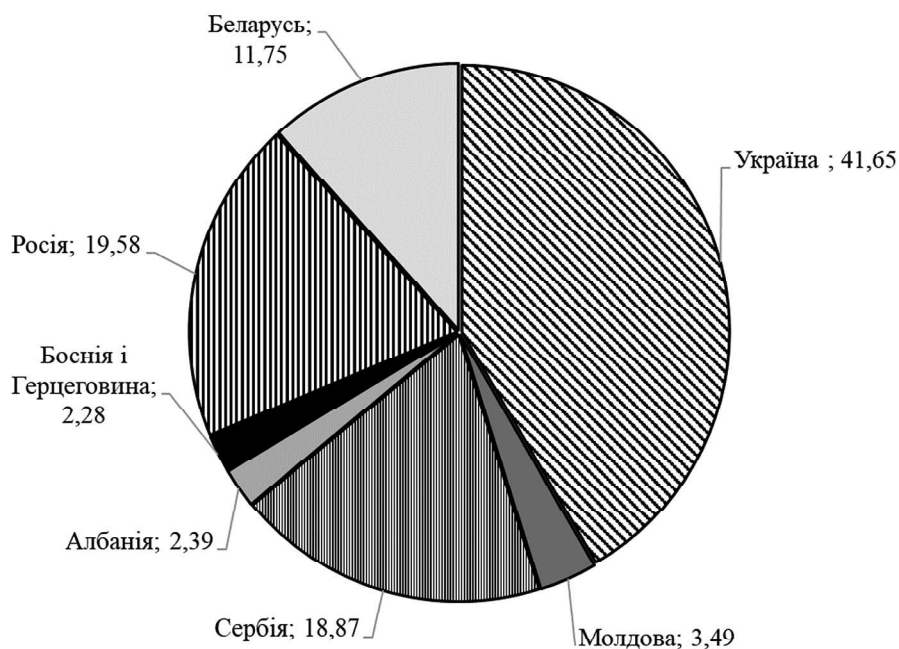

Рис. 1. Структура міграційного потоку з Європейських країн базування трудових і вимушених мігрантів, 2022 р.

Джерело: сформовано на основі [1].

збільшилися, внаслідок того, що їх ринки праці постраждали від пандемії COVID-19 у 2020 і 2021 роках. Так, з 2019 до 2022 р. кількість внутрішніх трудових мігрантів зі згаданих країн зростає з 6,32 до 11,33 млн осіб. [1].

Важливо зауважити, що, класично, міграційні потоки з країн базування (до приймаючих країн) дозволяють їм розв'язувати низку нагальних проблем на локальних ринках праці, серед яких: 1) зменшення соціальної напруги (фактично, відбувається від'їзд надлишкової робочої сили); 2) встановлення рівноваги між попитом та пропозицією робочої сили (зокрема, скорочення рівня явного та прихованого безробіття [2; 3]); 3) підвищення рівня життя трудових мігрантів, внаслідок вищого рівня середньої заробітної плати в інших країнах; 4) підвищення якості трудових ресурсів в рідній країні (внаслідок рееміграції). Разом з тим, в умовах військової напруженості та ускладненої гуманітарної ситуації, формуються чисельні міграційні виклики (рис. 3), серед яких найбільш загрозливими є невідновлювальні втрати економічної системи та соціальної сфери, які виникають від постійного, вимушеного відтоку людських ресурсів у працездатному віці (для мінімізації якого уряд немає важелів для збалансування впливу емігрантів за рахунок припливу іммігрантів). Сукупний вплив міграційних викликів може призвести до величезних дисбалансів ринку праці, які можуть поставити під загрозу існування цілих галузей економіки.

Щодо груп країн, що приймають мігрантів, наразі основними з них є:

1) найбільш розвинені країни Європи (з найвищим показником ВВП на одну особу), що до пандемії коро-

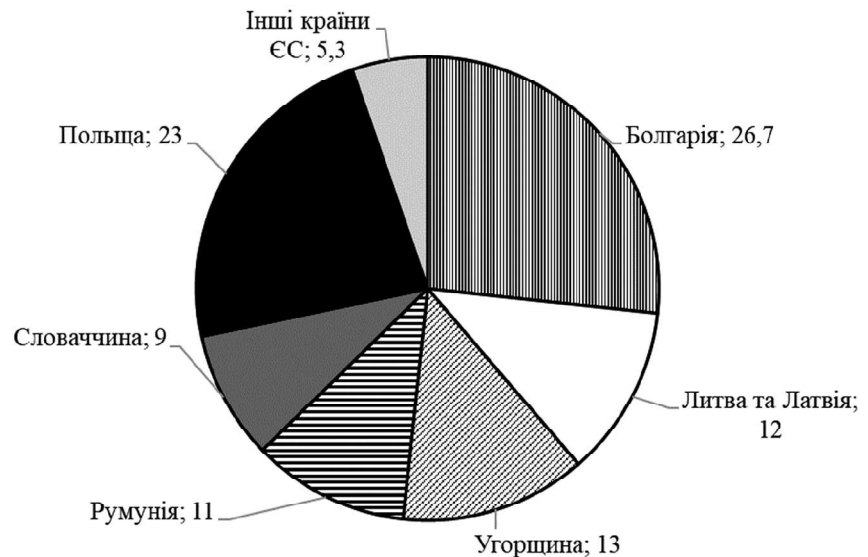

Рис. 2. Структура внутрішнього потоку трудових мігрантів у межах Європейського союзу, 2022 р.

Джерело: сформовано на основі [1].

навірусу активно приймали мігрантів, оскільки відчували брак трудових ресурсів (у тому числі дешевої робочої сили) внаслідок швидкого зниження чисельності працездатних громадян на ринку праці. Серед таких країн Німеччина (ВВП — 48110 на 1 особу), Нідерланди (ВВП — 51 049 на 1 особу), Велика Британія (ВВП -42 480), Італія (ВВП -36 833 на 1 особу), Франція (ВВП -42 313 на 1 особу), Австрія (ВВП -48 004 на 1 особу), Швеція (ВВП -49 836 на 1 особу) та ряд інших. На потреби у мігрантах для цих країн неодноразово наголошував голова Європейського центрального банку Маріо Драгі (у тому числі під час щорічного засідання Брюссельського економічного форуму, 2016 р. [1]);

2) країни Європи, що нині вимушено приймають мігрантів. Вони, переважно, розташовані на шляху прямування мігрантів в найбільш розвинені країни (оскільки не характеризуються високим показником ВВП на

Рис. 3. Міграційні виклики на ринку праці країн базування мігрантів

Джерело: сформовано за результатами дослідження, що проводяться в рамках проєкту Жана Моне "EU policy traffic light: gender, rights, migration and digitalization", GeReMiD (No 101085606 ERASMUS-JMO-2022) та [1; 2].

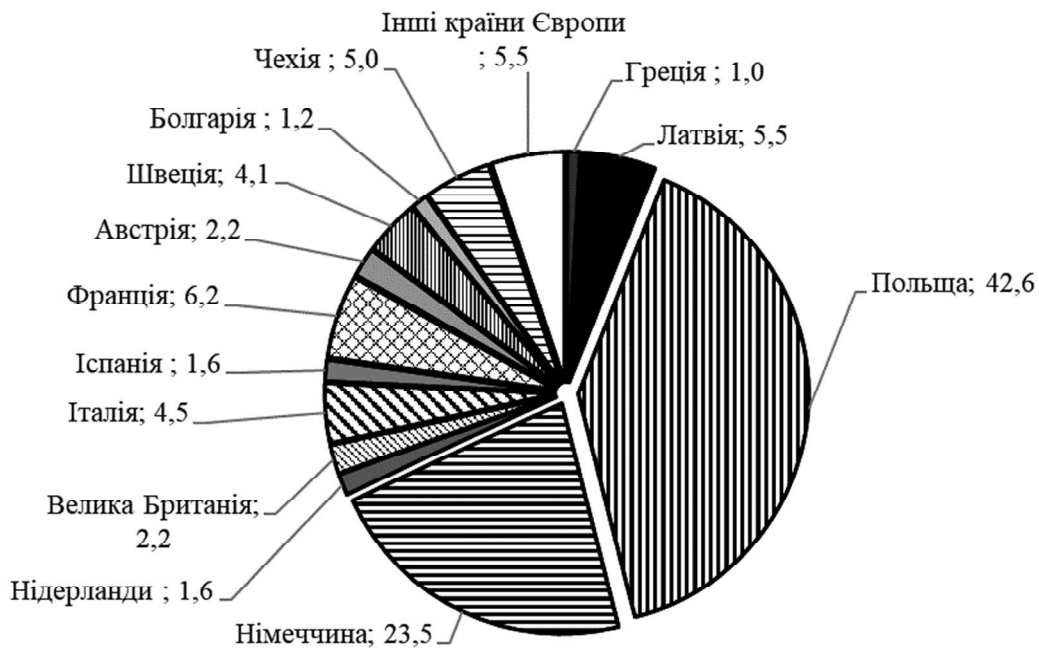

Рис. 4. Структура розподілу міграційного потоку Європейських країн, що приймають мігрантів станом на 2022 р., %*

* у структурі враховані лише особи, що офіційно працевлаштувалися протягом 2022 р., або отримали статус біженця.
Джерело: сформовано на основі [1].

одну особу та не відчувають браку трудових ресурсів) або розташовані у безпосередній близькості до країн з військовою напруженістю, ускладненою гуманітарною та іншою ситуацією. Серед таких країн Латвія (ВВП -25 709 на 1 особу), Греція (ВВП -26 669 на 1 особу), Польща (ВВП -27 764 на 1 особу) та інші. Проблемою цієї групи країн є те, що вони, зазвичай, мають надлишки трудових ресурсів.

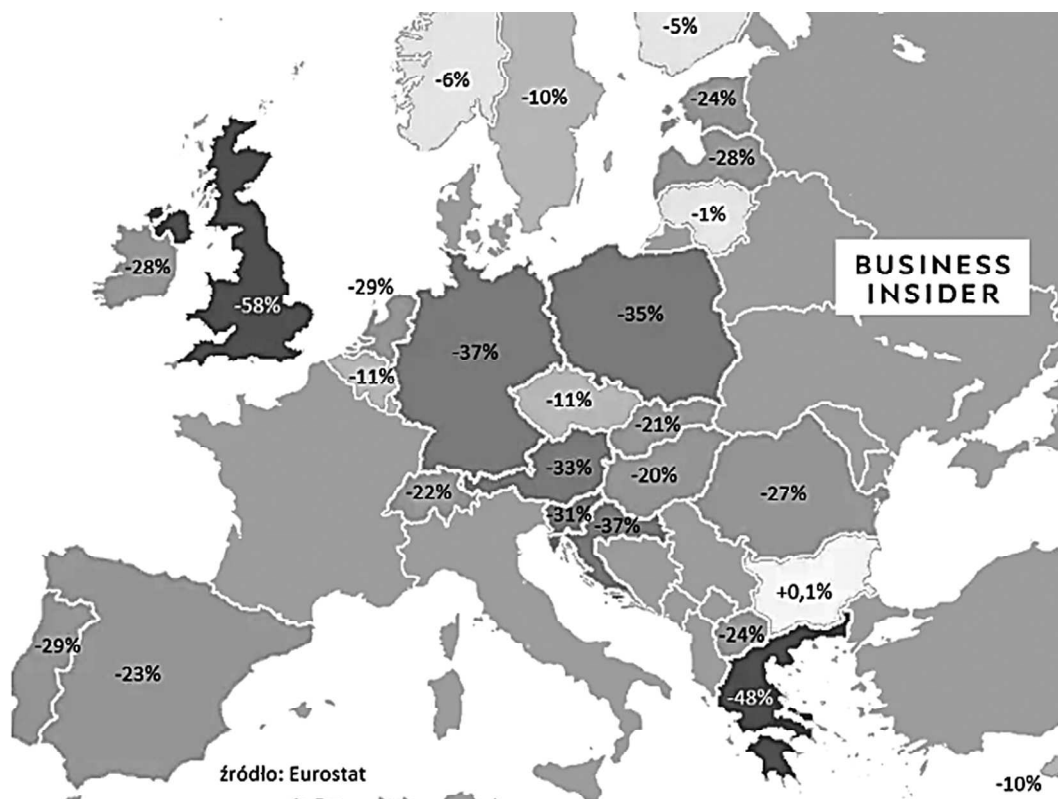

Рис. 5. Зменшення кількості вакансій на ринках праці приймаючих країни Європи в 2-му кв. 2020 рр., %*

*дані наведені порівняно з останнім кв. 2019 р.
Джерело: Business Insider [3].

Рис. 6. Міграційні виклики на ринку праці країн, що приймають мігрантів

Джерело: сформовано за результатами дослідження, що проводяться в рамках проєкту Жана Моне "EU policy traffic light: gender, rights, migration and digitalization", GeReMiD (No 101085606 ERASMUS-JMO-2022) та [1; 2].

Структура розподілу міграційного потоку Європейських країн, що приймають мігрантів станом на 2022 р. наведена на рис. 4.

Разом з тим, у структурі розподілу міграційного потоку Європейських країн, що приймають мігрантів враховані лише мігранти, які офіційно працевлаштувалися або отримали статус біженця протягом 2022 р.. Водночас, за даними Frontex, в країнах Європи, що розташовані у безпосередній близькості до країн з військовою напруженістю може передувати ще до 4,3 млн мігрантів (які стикаються з юридичними межами надання статусу біженців та намагаються подолати правову завісу) [1].

Ринки праці приймаючих країни Європи до 2019 р. демонстрували стабільні показники зростання зайнятості та зниження безробіття, створення великої кількості нових робочих місць. Оскільки відчувався брак трудових ресурсів, приймаючі країни класично отримували від трудової міграції чисельні вигоди, серед яких [2; 6]: 1) заповнення неprestижних вакансій в різних сферах коштом мігрантів; 2) доступ до дешевої робочої сили (наявність якої створює резерв зменшення витрат виробництва); 3) приріст кваліфікованої робочої сили у тих сегментах ринку праці, де відчувався її дефіцит (внаслідок уповільнення загального темпу старіння населення, "притоку умів"). Разом з тим, вплив COVID-19 вже у 2-му. кв. 2020 року мінімізував окреслені вигоди, оскільки знизив кількість вакансій на ринку праці, що проілюстровано за даними рис. 5.

Так, серед постраждалих опинився ринок праці Великої Британії — у країні кількість вакансій знизилася на 58% (у порівнянні з кінцем 2019 року), однак найбільше постраждав готельно-ресторанний сектор (де навіть кількість неprestижних вакансій зменшилася на

90%) та торговий сектор (де кількість вакансій знизилася на 73%) [3]. Значних втрат, щодо вакансій у 2-му кв. 2020 року зазнав також ринок праці Німеччини (де кількість вакансій знизилася на 37%, при цьому найбільше постраждала галузь надання послуг, в тому числі прибирання (де втрати склали 46% вакансій) [3]), Нідерландів (кількість вакансій знизилася на 29%), Австрії (кількість вакансій знизилася на 33%) тощо.

Зменшення кількості вакансій на ринку праці Італії на рис. 2 не виділено, однак під час пандемії COVID-19 він постраждав найбільше серед інших ринків країн Європи (кількість вакансій знизилася на 58,2%).

Значними вважаємо втрати у вакансіях країн, що нині вимушено приймають мігрантів (Латвія — 28%, Чехія — 11% тощо). До 2022 р. ринки праці приймаючих країни Європи знаходяться в процесі відновлення (хоча і нерівномірного), втім наразі є ознаки наростання нової хвилі епідемії коронавірусу, яка може повторно зменшити кількість вакансій на ринках праці.

Відтак сформувалася та значно розширилася низька міграційних викликів на ринку праці приймаючих країн Європи (рис. 6). Серед них основними є [2]: 1) додаткова конкуренція на внутрішньому ринку праці (що може збільшити безробіття в ніші неprestижних вакансій, особливо через те, що до потоку мігрантів з географічних регіонів Європи наразі додаються біженці та нелегальні мігранти з країн Північної Африки, Близького Сходу та Південної Азії); 2) втрати економіки від розширення нелегального ринку праці приймаючих країн, які щорічно оцінюються у 250 до 300 мільярдів євро (залежно від країни); 3) збільшення податкового навантаження на офіційно працевлаштованих громадян (внаслідок збільшення витрат на утримання тимчасово без-

робітних мігрантів та їх сімей); 4) ризик зменшити кількості вакансій на ринках праці внаслідок нової хвилі епідемії коронавірусу. Очевидно, що окреслені нами міграційні виклики на ринку праці країн, що приймають мігрантів можуть набути катастрофічного характеру в умовах розширення військової напруженості в Європі (у тому числі у зв'язку з Російською агресією проти України, зокрема обстрілами цивільних об'єктів в Україні, які можуть призвести до гуманітарної катастрофи та утворення нової хвилі біженців).

Констатуємо, що окреслені вище міграційні виклики на ринку праці найбільш розвинених країн Європи (з найвищим показником ВВП на одну особу) проявляють себе по-різному, хоча, у більшості, не так сильно, як в країнах Європи, що вимушено приймають мігрантів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У межах дослідження зроблений висновок, що міграційні виклики Європейських країн в умовах війни можуть не просто мінімізувати їх переваги, а набути особливо загрозового характеру, як в країнах базування потенційних мігрантів, так і в приймаючих країнах, у зв'язку із вимушеним характером таких процесів і неможливістю їх контролю. Так, за результатами дослідження авторами зроблені наступні висновки:

1. У класичному випадку, міграційні потоки з країн базування мігрантів до приймаючих країн контролювані. Вони дозволяють оперативно розв'язувати цілу низку нагальних проблем на ринках праці, серед яких: зменшення соціальної напруги; встановлення рівноваги між попитом та пропозицією робочої сили; підвищення рівня життя трудових мігрантів (внаслідок вищого рівня середньої заробітної плати інших країн); підвищення якості трудових ресурсів в рідній країні (внаслідок реемігрантів). Разом з тим, в умовах військової напруженості та ускладненої гуманітарної ситуації формуються чисельні міграційні виклики, серед яких найбільш загрозовими є невідновлювальні втрати економічної системи та соціальної сфери, які виникають від постійного, вимушеного відтоку людських ресурсів у працевдатному віці. Сукупний вплив міграційних викликів здатний призвести до величезних дисбалансів на ринку праці, які можуть поставити під загрозу існування цілих галузей економіки.

2. Ринки праці приймаючих країни Європи, зазвичай, розвинені, тому, в них відчувається брак трудових ресурсів. Разом з тим, вплив COVID-19 знизив кількість вакансій на ринку праці. Наразі ринки праці приймаючих країни Європи знаходяться в процесі відновлення, втім є ризики повторного зменшити кількості вакансій. Відтак для приймаючих країни Європи, неминучим є формування міграційних, серед яких: додаткова конкуренція на внутрішньому ринку праці (що може збільшити безробіття в ніші неперспективних вакансій); втрати економіки від розширення нелегального ринку праці приймаючих країн; збільшення податкового навантаження на офіційно працевлаш-

тованих громадян; ризик зменшення кількості вакансій на ринках праці внаслідок нової хвилі епідемії коронавірусу.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у розробці рекомендацій до прогнозування розвитку ринку Європейського ринку праці в умовах військової напруженості.

Література:

1. An official website of the European Union, migration statistics <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (дата звернення 14.02.2020)
2. Кабай В. О. Трудова міграція: сутність, рушійні сили, роль у розвитку економіки та фінансів країни. Фінансовий простір, 2017, № 1 (25), с. 140—144.
3. Ониськів М. Як змінився ринок праці Європи в умовах пандемії, Business Insider, 2020 <https://shoppingpl.com/post/446-yak-zminyvsya-rynok-pratsi-jevropy-v-umovakh-pandemiji> (дата звернення 14.02.2020).
4. Ринок праці Італії найбільше в країнах ЄС постраждав від пандемії COVID-19, Європейська правда <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/9/7142894/>
5. Семикіна М.В., Мельник А.В., Кабай В.О. Деформація мотиваційних чинників у сфері праці як передумова формування міграційних настроїв вітчизняних працівників. Вісник Черкаського університету. Економічні науки. 2017. № 4, Ч. 1. С. 95—106.
6. Смалійчук А. В. Інтелектуальна міграція в контексті трансформації ринку праці України: підходи до регулювання, Соціально-трудова відносина: теорія та практика, 2015, № 1, С. 259—265.

References:

1. An official website of the European Union (2022), "Migration statistics", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (Accessed: 14.02.2022).
 2. Kabay, V.O. (2017), "Labor migration: essence, driving forces, role in the development of the country's economy and finances", *Finansovyy prostir*, vol. 1 (25), pp. 140—144.
 3. Oniskiv, M. (2020), "How the labor market of Europe has changed in the conditions of the pandemic", *Business Insider*, available at: <https://shoppingpl.com/post/446-yak-zminyvsya-rynok-pratsi-jevropy-v-umovakh-pandemiji> (Accessed: 14.02.2022).
 4. An official website of the Yevropeyska pravda (2022), "The Italian labor market was the most affected by the COVID-19 pandemic among the EU countries", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/9/7142894/> (Accessed: 14.02.2022).
 5. Semykina, M.V., Melnyk, A.V. and Kabai, V.O. (2017), "Deformation of motivational factors in the field of work as a prerequisite for the formation of migration attitudes of domestic workers", *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 4 (1), pp. 95—106.
 6. Smaliychuk, A. V. (2015), "Intellectual migration in the context of transformation of the labor market of Ukraine: approaches to regulation", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka*, vol. 1, pp. 259—265.
- Стаття надійшла до редакції 02.12.2022 р.*

УДК 336.764.1

Ю. В. Подмешальська,
к. е. н., доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6353-4542>
Л. В. Антоненко,
магістрант спеціальності 071 "Облік і оподаткування",
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5099-825X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.65

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ТА КОНТРОЛЬ КАСОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Yu. Podmeshalska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya
L. Antonenko,
Master's student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Engineering Educational and Scientific Institute of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhya

ACCOUNTING AND CONTROL OF CASH OPERATIONS IN ENTERPRISE MANAGEMENT

В статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти обліку та аудиту касових операцій на підприємстві. На сьогоднішній день неможливо уявити собі роботу будь-якого підприємства без руху грошових коштів, будь вони готівкові, чи безготівкові, а отже неможлива робота без руху грошових коштів, котрі регулюються за рахунок касових операцій. В статті розкрито основи обліку касових операцій на підприємстві, його основні напрямки, а також аудиту касових операцій.

На основі Положень нормативних документів та думок вчених розкрито поняття грошових коштів та їх обліку. Проаналізовано головні задачі, які стають перед бухгалтером у ході ведення касових операцій та визначено напрями їх виконання. Запропоновано удосконалення обліку касових операцій шляхом внесенням додаткових субрахунків, а також розроблено документ, щодо розрахунку ліміту каси. Даний документ дає можливість швидкого перерахунку ліміту каси як при його визначенні на рік, так і при будь-яких змінах на підприємстві.

Перевірка правильності оформлення, своєчасності та законності оприбуткування грошових коштів у касах є актуальним питанням на будь-якому підприємстві. У зв'язку з воєнним станом в країні (постійні повітряні тривоги, вибухи та відключення світла) вважаємо за необхідне внести зміни в роботу каси та ведення бухгалтерського обліку касових операцій, які наведені у роботі.

Щодо удосконалення аудиту касових операцій, то нами було розроблено план аудиту касових операцій для підвищення ефективності діяльності підприємства, програма аудиту з вказанням індексів робочих документів, анкета для перевірки обліку касових операцій на підприємстві, а також запропоновано роботі документи, що допоможуть аудитору при проведенні аудиту на підприємстві. Запропоновані нами удосконалення допоможуть провести якісний контроль касових операцій на будь-якому підприємстві, знизити можливість допущення помилок при бухгалтерському обліку та складання звітності підприємства, дослідити правильність та своєчасність відображення касових операцій в бухгалтерському обліку, а також підвищити ефективність його діяльності.

The article deals with theoretical and practical aspects of accounting and auditing of cash operations at the enterprise. Today, it is impossible to imagine the work of any enterprise without the movement of cash, whether they are cash or non-cash, and therefore it is impossible to work without the movement of cash regulated by cash transactions. The article discloses the basics of accounting for cash operations at the enterprise, its main directions, features of use in accounting, as well as audit of cash operations.

The purpose of the work is to improve accounting and control of cash operations in enterprise management. On the basis of the Regulations and reflections of certain scientists, the concept of monetary funds and their accounting was revealed. The main tasks faced by the accountant in the course of cash operations are analyzed and the ways to overcome them are determined. It is proposed to improve the accounting of cash transactions by introducing additional sub-accounts, and a document has also been developed regarding the calculation of the cash limit. This document makes it possible to quickly recalculate the limit of the cash register both when determining it for the year and in case of any changes at the enterprise. Verification of the correctness of registration, timeliness and legality of the posting of funds in cash registers is an urgent issue at any enterprise. In connection with the state of war in the country (constant air raids, explosions and blackouts), we consider it necessary to make changes to the operation of cash registers and the accounting of cash transactions presented in the work.

Regarding the improvement of the audit of cash operations, we have developed a plan for the audit of cash operations to improve the efficiency of the enterprise, an audit program with an indication of the indexes of working documents, a questionnaire for checking the accounting of cash operations at the enterprise, and also proposed documents that will help the auditor in conducting an audit on the enterprise. The improvements offered to us will help to carry out quality control of cash transactions at any enterprise, reduce the possibility of making mistakes in accounting and reporting of the enterprise, investigate the correctness and timeliness of the display of cash transactions in accounting, as well as increase the efficiency of its activities.

Ключові слова: касові операції, каса, грошові кошти, готівка, облік, організація обліку, аудит, організація аудиту, удосконалення.

Key words: cash operations, cash register, cash, cash, accounting, organization of accounting, audit, organization of audit, improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогоднішній день неможливо уявити собі роботу будь-якого підприємства без руху грошових коштів, будь вони готівкові, чи безготівкові, а отже неможлива робота підприємства без руху грошових коштів, котрі регулюються за рахунок касових операцій. Правильно побудований облік та методика аудиту грошових коштів впливають на функціонування підприємства. Тому в сучасних умовах вважаємо актуальним питання щодо підвищення ефективності бухгалтерського обліку та контролю касових операцій в управлінні підприємством.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями бухгалтерського обліку та контролем касових операцій в управлінні підприємством займалися такі вчені як: Бланк І.О., Бутинець Ф.Ф., Власюк В.Г., Єфіменко В.І., Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Митро-

фанова Г.В., Подмешальська Ю.В., Савчук В.К., Тарасова М.А., Фостера Дж., Шеремет А.Д. та інші. Однак дана тема ніколи не втрачала своєї актуальності й досі залишається дискусійною та потребує досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розглянути особливості обліку касових операцій та винайти актуальні шляхи удосконалення обліку та аудиту касових операцій на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для нормальної роботи підприємства необхідна активна виробнича діяльність, яка може здійснюватися при умові постійних взаємозв'язків з іншими підприємствами та установами за допомогою грошових коштів.

Варто зазначити, що різні автори по різному трактують значення грошових коштів. Згідно з пунктом 3 розділу 1 Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" грошові кошти (гроші) — готівка, кошти на

рахунках у банках та депозити до запитання [4]. А згідно пункту 3 розділу 1 Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, готівкова виручка (готівка) — сума фактично отриманих грошових коштів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), а також від операцій, що безпосередньо не пов'язані з її реалізацією [5]. Так І. С. Несходовський зазначає, що грошові кошти — це абстрактний вимірник економічних процесів, об'єктів, явищ, який згодні суб'єкти приймати як платіжний засіб [3]. В той час як Ф.Ф. Бутицький говорить, що грошові кошти — це сума готівки в касі організації, вільні грошові кошти, які зберігають на банківських поточних і валютних рахунках [7]. На думку Д.Б. Чеховського грошові кошти — це доходи та надходження, які акумулюються через грошову форму на банківських рахунках підприємств і застосовуються для того, аби забезпечити господарську діяльність [1]. Підводячи підсумок можна сказати, що грошові кошти — це найліквідніші активи підприємства, які формуються із коштів на рахунках (на поточному та по інших рахунках), з готівки в касі, електронних грошей, що емітуються у відкритій системі, яка циркулює, депозитів до запитання та коштів у дорозі.

Рух грошових коштів на підприємстві неможливий без використання касових операцій. Касові операції — це операції, пов'язані з прийманням, зберіганням, видачою готівки касами банків, підприємств тощо. Облік касових операцій — це одне з найважливіших питань облікової роботи підприємств, так як саме вони спрямують формуванню основ для забезпечення платоспроможності підприємства, його ліквідності та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Бухгалтерський облік та ведення документування на підприємстві відбувається на основі нормативно-правових документів, що дають можливість вести облік за єдиним принципом. Облік касових операцій на підприємстві регламентується Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженим Постановою Правління Національного Банку України № 148 від 29 грудня 2017 року [2]. Дане Положення визначає порядок ведення касових операцій у національній валюті України юридичними особами (крім банків) та їх відокремленими підрозділами незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, органами державної влади та органами місцевого самоврядування під час здійснення ними діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності, фізичними особами, які здійснюють підприємницьку діяльність, фізичними особами [5].

На нашу думку до основних напрямків касових операцій можна віднести:

- видача коштів на оплату праці;
- видача коштів на оплату адміністративно-господарських витрат;
- видача коштів підзвітним особам.

Касові операції проводяться за допомогою наступних документів: прибуткові та видаткові касові ордери, видаткові відомості, розрахункові документи, електронні розрахункові документи, документи за операціями із використанням платіжних інструментів, інші касові документи, які згідно із законами України можуть

підтвердити факт продажу товарів, або їх повернення, надання або отримання послуг, отримання або повернення готівки.

За відображення даних про наявність та рух грошових коштів в касі підприємства відповідає рахунок 30 "Готівка". За дебетом даного рахунку відображається надходження готівки в касу підприємства, за кредитом — їх видача із каси підприємства. Згідно Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій затвердженої Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 рахунок 30 "Готівка" має наступні субрахунки: 301 "Готівка в національній валюті" та 302 "Готівка в іноземній валюті" [11].

Для удосконалення обліку касових операцій на підприємстві пропонуємо впровадження додаткових субрахунків, а саме:

- 30101 — "Готівка в національній валюті, при розрахунках з іншими підприємствами";
- 30102 — "Готівка в національній валюті, при розрахунках з підзвітними особами";
- 30103 — "Готівка в національній валюті, при розрахунках пов'язаних з оплатою праці";
- 30104 — "Готівка в національній валюті, для інших розрахунків";
- 30210 — "Готівка в іноземній валюті, а саме в доларах";
- 30220 — "Готівка в іноземній валюті, а саме в євро".

На мою думку введення в роботу даних субрахунків допоможе підприємству за рахунок більш детального облікового та аналітичного забезпечення касових операцій, а також знизить можливість допущення помилок при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності.

Епоху сьогодення можна назвати інформаційною, або електронною епохою. Розкривається більше можливостей для спрощення усіх операцій та процедур. Так і з касовими документами, вони можуть бути як паперовими так і електронними.

Одним із основних напрямів удосконалення обліку касових операцій вважаємо перехід на електронне оформлення документів (таких як прибуткові та видаткові касові ордери, касова книга та інші), а також впровадження електронних підписів, що допоможе підприємству не тільки при складанні звітності, але і в здійсненні внутрішнього обліку. Електронні касові документи повинні бути оформлені відповідно до вимог законодавства України у сфері електронного документообігу. Відповідно до п. 3 ст. 1 Положення № 148 прибутковий або видатковий касовий ордер — це первинний документ, що використовується для оформлення надходжень або видачу грошових коштів з каси підприємства. Типові форми прибуткового касового ордера № КО-1 (додаток 2 Положення) та видаткового касового ордера № КО-2 (додаток 3 Положення) затверджені Положенням № 148 [5].

Вважаємо удосконалення програмного забезпечення дає можливість не тільки заповнення електронного варіанту типових форм прибуткових та видаткових касових ордерів, а ще й мінімізацію роботи по оформлен-

Таблиця 1. Порівняння паперового та електронного оформлення документів по касовим операціям

№ п/п	Паперове оформлення документів по касовим операціям	Електронне оформлення документів по касовим операціям
1.	Заповнення прибуткового/видаткового касового ордеру	Заповнення прибуткового/видаткового касового ордеру = Заповнення журналу прибуткових та видаткових касових ордерів, касової книги, головної книги, фінансової звітності
2.	Заповнення журналу прибуткових та видаткових касових ордерів	
3.	Заповнення касової книги	
4.	Заповнення головної книги	
5.	Заповнення фінансової звітності	

ню касової книги, журналу реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів (таблиця 1). Після підписання відповідного касового ордеру програма автоматизовано переносить внесені дані до касової книги або ж журналу реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів. Наприкінці завершення робочого часу бухгалтеру необхідно усього сформувати необхідний йому документ, вибравши тип документу та його дату і, при необхідності, його роздрукувати.

Нами виділено основні вимоги, щодо правильності оформлення й обліку касових операцій. До них відносяться:

- одразу, після здійснення кожної касової операції, занесення інформації у касову книгу;
- щоденне підведення підсумків у касовій книзі;
- виписка бухгалтерією на кожну окрему касову операцію прибуткових і видаткових ордерів;
- додержання послідовності в нумерації та реєстрації прибуткових та видаткових касових ордерів;
- встановлення наказом керівника підприємства осіб, що мають право підписувати касові документи;
- перевірка наявності усіх підписів на конкретному документі.

Дані вимоги будуть виконуватися автоматично, що унеможливить допущення помилок та зауважень під час проведення управлінського обліку та аудиторських перевірок.

Ще одним, немало важливим, документом пропонуємо запровадження розрахунку ліміту каси.

Відповідно до Положення про ведення касових операцій в національній валюті в Україні ліміт залишку грошових коштів у касі підприємства — це граничний розмір їх суми, який може залишитися в цій касі в позаробочий час та забезпечити роботу каси на початку наступного робочого дня.

Кожне підприємство повинно мати ліміт каси. Його розрахунок та встановлення проводиться підприємством самостійно, підписується головним бухгалтером та керівником підприємства. До розрахунку приймається строк здавання підприємством грошових коштів для її зарахування на рахунки в банках, визначений відпо-

відним договором банківського рахунку. Кожне підприємство та його відокремлені підрозділи повинні складати розрахунки, щодо встановлення ліміту залишку грошових коштів у касах, окремо один від одного.

При встановленні ліміту каси на підприємстві враховується режим та специфіка його роботи, віддаленість від банку, обсяг касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, встановлені строки здавання готівки, тривалість операційного часу банку, наявність домовленості підприємства з банком на інкасацію та інше. Установлений ліміт каси та строки здавання грошових коштів можуть переглядатися підприємством у зв'язку із змінами законодавства України або за такої потреби на підприємстві.

Пропонуємо до розгляду створений нами документ (за умови ведення електронного обліку касових операцій, оформлення прибуткових та видаткових касових ордерів, а також інших касових документів), який автоматизовано визначає ліміт каси підприємства (таблиця 2). Цей електронний документ дає можливість автоматично прораховувати ліміт каси вибравши відповідний період (будь то 3 місяці, як для нововведеного підприємства чи один рік). Для цього в документі відбувається налаштування формули, по яким потрібно проводити розрахунок. Сума коштів (рядок "Усього" колонка обіг за день) поділена на кількість робочих днів на підприємстві дає можливість визначити середнє значення обігу за день в конкретному періоді. Також при розрахунках в даному документі враховується інформація, щодо віддаленості підприємства від банку, тобто як часто підприємство має можливість здавати кошти для зарахування на банківські рахунки. Враховуючи цю інформацію, середнє значення обігу за день множитья на кількість днів, в які підприємство може не здавати готівку до банку, та отримуємо ліміт каси. Даний документ дає можливість швидкого його перерахунку при будь-яких змінах на підприємстві.

Також за допомогою даного документу можна налаштувати автоматичний вивід на монітор бухгалтера або керівника інформацію про те, що сума коштів в касі підходить до ліміту підприємства, тобто нагадування про здачу готівкових коштів до установ банку.

Отже, наведені пропозиції, направлені на покращення його ефективності (легка систематизація внесених даних, можливість підготовки будь-якої виборки, зменшення ризику допущення помилок при оформленні документу, швидкість оформлення та підписання, автоматичне перенесення інформації з одного документу в інший, легкий контроль ліміту каси).

На рівні з обліком касових операцій виступає й їх аудит. Умовою якісного проведення аудиту є визначення об'єктів касових операцій, відповідно до яких далі визначається мета та завдання аудиту. Об'єктом аудиту касових операцій є наявність і збереження грошових

Таблиця 2. Електронний документ — Розрахунок ліміту каси на підприємстві

№ п/п	Дата	Прибуток за день	Видаток за день	Обіг за день
...				
Усього				

Таблиця 3. Анкета перевірки касових операцій на підприємстві

№	Зміст питання	Варіанти відповіді			
		Інформація відсутня	Так	Ні	Примітки
1	Яким із перелічених нормативно-правовим документом ви користуєтесь у своїй роботі?				
	- Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні №637 від 15.12.2004				
	- Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні №148 від 29.12.2017				
	- обома				
2	Чи є на підприємстві розпорядчий документ, який регулює роботу підприємства на час воєнного стану в Україні?				
3	Чи оприбутковуються грошові кошти під час дії повітряної тривоги?				
4	Чи є касові документи, які пошкоджено або знищено?				
5	В якому стані наразі приміщення каси:				
	все як і раніше				
	зазнало пошкоджень				
	зруйновано				
6	Чи є на підприємстві сейфи для зберігання грошових документів та інших цінностей, а також касових документів? Чи користуєтесь ви ними?				
7	Чи приймаєте Ви участь в інвентаризації каси?				
8	Чи є на підприємстві склад інвентаризаційної комісії, затверджений розпорядчим документом підприємства?				
9	Хто, окрім вас, має право виписувати видаткові та прибуткові касові ордери?				
	Головний бухгалтер				
	Касир підприємства				
	Особа, що виконує ваші обов'язки на період вашої відсутності				
10	Чи є на підприємстві наказ про облікову політику?				
11	Як часто на підприємстві проводиться інвентаризація каси?				
	- Кожного місяця				
	- Один раз на рік				
	- За бажанням керівника підприємства				
12	Чи стежите ви за дотриманням ліміту каси ?				

коштів у касі, операцій з руху готівки в касі, матеріали інвентаризації, фінансова звітність.

Предметом аудиту касових операцій є господарські процеси та операції, пов'язані з рухом грошових коштів та інших активів, а також відносини, що виникають при цьому на підприємстві та за його межами.

На початку проведення аудиту касових операцій пропонуємо надати бухгалтеру з ведення касових операцій підприємства анкету для заповнення (таблиця 3). За допомогою відповідей в анкеті аудитор зможе зробити висновки, щодо інформаційного забезпечення бухгалтера, наявності внутрішніх розпорядчих документів, організації бухгалтерського обліку касових операцій, а також в подальшому визначити програму перевірки.

У зв'язку з воєнним станом в країні вважаємо за необхідне змінити деякі аспекти роботи касира, наприклад перемістити приміщення каси до більш безпечного місця, переглянути строки здачі готівкової виручки до банківської установи та ін. Пропонуємо розглянути можливість установки терміналів в касах підприємства — це допоможе касиру швидко та в будь-який зручний час переказувати грошові кошти на поточні рахунки у банку. Через постійні повітряні тривоги, вибухи та відключення світла на підприємствах існує загроза несхоронності касових документів, несвоєчасності оприбуткування готівки, несвоєчасності повернення коштів виданих у підзвіт та інше. У зв'язку з цим нами розроблений план аудиту, з урахуванням воєнного стану в країні, зазначений в

Таблиця 4. План проведення аудиту касових операцій

Етапи перевірки	Перелік аудиторських процедур	Хто перевіряє	Термін перевірки
Підготовчий	Знайомство з підприємством, його структурою, розпорядчими документами.		
	Анкетування касира, бухгалтера з ведення касового обліку		
	Здійснення інвентаризації каси		
Основний	Перевірка часу роботи каси (під час тривоги та без неї)		
	Перевірка наявності усіх касових документів		
	Перевірка дотримання правил роботи каси та зберігання касових документів		
	Перевірка своєчасності оприбуткування грошових коштів та віднесення їх на рахунки		
	Перевірка видачі і своєчасності повернення підзвітних сум		
	Перевірка дотримання ліміту каси та терміни здачі понадлімітних коштів в банк		
Заключний	Аналіз результатів перевірки та надання висновку і рекомендацій, щодо результатів перевірки керівнику підприємства		

Таблиця 5. Програма проведення аудиту касових операцій

№	Перелік аудиторських процедур	Аудиторські докази	Виконавець	Термін перевірки	ІндексРД
1	2	3	4	5	6
1	Проведення перевірки каси (раптово)	Касові документи; касова книга; реєстри за рахунком; готівкові кошти			РД-1
2	Перевірка робочого часу каси (під час тривоги та без неї)				РД-2
3	Перевірка наявності усіх касових документів	Виписки банку; касові документи; відомості; журнали; та ін.			РД-3
4	Перевірка дотримання правил роботи каси та зберігання касових документів	Сейфи, шафи, касові документи; касова книга; відомості; журнали; та ін.			РД-4
5	Перевірка дотримання ліміту каси та термінів здачі понадлімітних коштів у банк	Касові документи, наказ по підприємству з встановленням ліміту каси			РД-5
6	Перевірка своєчасності оприбуткування грошових коштів та віднесення їх на рахунки	касові документи; касова книга; відомості; журнали; та ін.			РД-6
7	Перевірка видачі і своєчасності повернення підзвітних сум	касові документи; касова книга; рахунки; акти приймання-передачі			РД-7

таблиці 4 та програма проведення аудиту, зазначена у таблиці 5.

Методика проведення аудиторської перевірки визначається за допомогою робочих документів, які складаються аудитором під час проведення його перевірки (таблиці 6—9).

За допомогою даного робочого документу (табл. 6) можна встановити скільки часу в конкретному дні мала

працювати каса, скільки фактично часу вона працювала та можливі відхилення.

За допомогою даного робочого документу (табл. 7) можна перевірити чи всі касові документи в умовах воєнного стану збережено або можливо якісь було знищено та з яких саме причин. На основі цих даних потрібно провести перевірку інформації, щодо причин знищення шляхом бесіди з головним бухгалтером та/або керів-

Таблиця 6. Форма робочого документу РД-2, щодо перевірки робочого часу каси

Дата	Тривалість робочого часу каси (в звичному режимі)	Час тривалості повітряної тривоги	Фактичний час роботи каси (за даними підприємства)	Фактичний час роботи каси (за даними аудитора)	Відхилення

Таблиця 7. Форма робочого документу РД-3, щодо перевірки наявності усіх касових документів

Дата	За даними підприємства				За даними аудитора		Відхилення
	ПКО		ВКО		ПКО	ВКО	
	Наявні	Знищено (причина знищення)	Наявні	Знищено (причина знищення)			
...							
Разом за місяць							

Таблиця 8. Форма робочого документа РД-4, щодо перевірки дотримання правил роботи каси, зберігання касових документів

Чи є в приміщенні каси сейфи?		Чи поміщаються касові документи в сейфи під час дії повітряної тривоги?		Чи переміщується касир в бомбосховище під час дії повітряної тривоги?		Чи належним чином касир покидає приміщення каси під час дії повітряної тривоги (замикає, опечатує приміщення)?		Відхилення
За даними касира	За даними аудитора	За даними касира	За даними аудитора	За даними касира	За даними аудитора	За даними касира	За даними аудитора	

Таблиця 9. Форма робочого документу РД-7, щодо перевірки видачі і своєчасності повернення підзвітних сум

ПІБ підзвітної особи	Надано грошові кошти під звіт		Надано авансовий звіт		Повернено невитрачені кошти надані в підзвіт		Виплачено перевитрачені кошти		Відхилення
	Дата	Сума	Дата	Сума	Дата	Сума	Дата	Сума	

ником підприємства на факт наявності документу про знищення, або ж можливо відсутність документів обумовлена іншими причинами, наприклад халатністю касира.

За допомогою даного робочого документу (табл. 8) можна побачити чи допускаються на підприємстві порушення, щодо правил зберігання приміщення каси та документів в ньому.

На підставі представленого документу (табл. 9) можна визначити правильність видачі та повернення грошових коштів у підзвіт та їх своєчасність. У разі несвоєчасності здійснення операції у формі робиться помітка з причиною відхилення.

Ефективною вважатиметься система внутрішнього контролю лише тоді, коли вона зможе своєчасно виправити виявлені недоліки та заздалегідь попередити їх виникнення.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підводячи підсумок можна сказати, що для нормальної роботи підприємства необхідна активна виробнича діяльність, яка може здійснюватися при умові постійних взаємозв'язків з іншими підприємствами та установами за допомогою грошових коштів.

Основами бухгалтерського обліку грошових коштів є правильність здійснення та відображення всіх етапів їх руху, починаючи з дотримання нормативно-правових вимог, заповнення первинних документів, узагальнення та систематизації інформації в регістрах та завершуючи складанням звітності.

Запропоновано шляхи удосконалення бухгалтерського обліку касових операцій шляхом внесенням додаткових субрахунків, а також розроблено документ, щодо розрахунку ліміту каси. Запропоновані план, програма, анкета перевірки касових операцій на підприємстві, а також робочі документи, що допоможуть аудиторі при проведенні та оформленні результатів аудиту на підприємстві.

Література:

1. Бухгалтерський облік: у схемах і таблицях: навч. посіб. / Зінченко О.В. та ін.; за ред. М.І. Скрипник. Київ, 2017. 340 с.
2. Касова дисципліна на підприємстві. Головбух: веб.сайт. URL: https://www.golovbukh.ua/article/6820-kasova-distiplna-na-pdprimstv?utm_medium=letter&utm_source=letternews&utm_campaign=letternews_22062017 (дата звернення 20.10.2022).
3. Несходовський І.С. Облік грошових коштів та контроль їх виконання в підприємствах торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.09. Київ, 2009. 20 с.

4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 №73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення 17.10.2022).

5. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова Правління національного банку України від 29.12.2017 №148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (дата звернення 18.10.2022)

6. Скоробогатова Н.Є. Бухгалтерський облік: навч. посіб. Київ: КРІ ім. Ігоря Сікорського, 2017. 248 с.

7. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291.

References:

1. Zinchenko, O.V. Radionova, N.Y. Khaustova, E.B. (2017) Bukhhalters'kyj oblik: u skhemakh i tablytsiakh: navchal'nyj posibnyk [Accounting: in diagrams and tables: training manual], Center educational literature, Kyiv, Ukraine.
 2. General ledger (2021), "Cash discipline at the enterprise", available at: https://www.golovbukh.ua/article/6820-kasova-distiplna-na-pdprimstv?utm_medium=letter&utm_source=letternews&utm_campaign=letternews_22062017 (Accessed 20 October 2022).
 3. Neskhodovsky I.S. (2009), "Cash accounting and control of their execution in trade enterprises", autoref. thesis for obtaining sciences, Accounting, analysis and audit, Kyiv, Ukraine.
 4. The Ministry of Finance of Ukraine (2013), National regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (Accessed 17 October 2022).
 5. Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine (2017), "Regulations on conducting cash operations in the national currency in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (Accessed 18 October 2022).
 6. Skorobogatova N.E. (2017) Bukhhalters'kyj oblik: navchal'nyj posibnyk [Accounting: teaching manual], KRI named after Igor Sikorskyi, Kyiv, Ukraine.
 7. The Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Instructions on the application of the Plan of accounts for the accounting of assets, capital, liabilities and economic operations of enterprises and organizations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (Accessed 23 October 2022).
- Стаття надійшла до редакції 08.12.2022 р.*

Я. Ю. Цимбаленко,

к. держ. упр., доцент, уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції в КПІ ім. Ігоря Сікорського, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2717-4321>

О. В. Карпенко,

д. держ. упр., доцент, завідувач кафедри національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9301-7973>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.72

РОЛЬ КЕРІВНИКА В АНТИКОРУПЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Y. Tsymbalenko,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Authorized Person for the Prevention and Detection of Corruption in Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine

O. Karpenko,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of National Economy and Public Administration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF THE MANAGER IN THE ANTI-CORRUPTION POLICY OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті проаналізовано основні документи, які регулюють впровадження антикорупційних заходів в Україні, зокрема Антикорупційну політику держави до 2025 року, Антикорупційну стратегію України та Закон України "Про засади державної антикорупційної політики на 2021—2025 роки". Досліджено аналітичний огляд концепції "Leader's Voice", здійснений Національним агентством із запобігання корупції, виокремлено пріоритетні напрями розвитку й основи для формування цілісної та ефективною антикорупційної системи.

Визначено поняття "лідер" і "керівник", з'ясовано їх взаємозалежність у сучасному світі та роль лідерства в системі управління. Вивчено вітчизняні й міжнародні стандарти та рекомендації, які регулюють заходи щодо запобігання проявам корупції, зокрема в закладах освіти.

Досліджено основні засади й принципи, які викладено в Антикорупційній стратегії України, а також заходи із запобігання корупції, які реалізуються на всіх рівнях державного управління, а саме: на макрорівні, мезорівні, мікрорівні, нанорівні. Вивчено засади Антикорупційної політики України на 2021—2025 роки, визначним елементом якої є запобігання корупційним проявам у галузі освіти і забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні й пов'язані з корупцією правопорушення.

Основну увагу зосереджено на вивченні американської концепції "Leader's Voice" ("Tone at the Top"), за якою роль керівника є визначальною в усіх процесах, зокрема антикорупційних практиках. Проаналізовано основні стилі управління, які можуть застосовуватись керівником під час впровадження антикорупційних заходів, а саме: авторитарний, демократичний і ліберальний; визначено їх позитивні й негативні аспекти, які впливають на формування й впровадження антикорупційних політик.

Сформовано основні засади, які необхідні для розроблення внутрішньої антикорупційної політики, а також формування нульової толерантності до проявів корупції як у закладах освіти, так і в суспільстві загалом. Визначено роль керівника у впровадженні ефективною антикорупційної політики та дотриманні принципів доброчесності й прозорості.

The article analyzes the main documents that regulate the implementation of anti-corruption measures in Ukraine, in particular the Anti-Corruption Policy of the State until 2025, the Anti-Corruption Strategy of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Basics of State Anti-Corruption Policy for 2021—2025". Was studied the analytical review of the "Leader's Voice" concept, carried out by the National Agency for the Prevention of Corruption, were identified the priority areas of development and the basis for the formation of a coherent and effective anti-corruption system.

Are defined the concepts of "leader" and "manager", are clarified their interdependence in the modern world and the role of leadership in the management system. Were studied domestic and international standards and recommendations regulating measures to prevent manifestations of corruption, in particular in educational institutions.

Were studied the basic principles and principles outlined in the Anti-Corruption Strategy of Ukraine, as well as measures to prevent corruption implemented at all levels of state administration, namely: macro-level, meso-level, micro-level, nano-level. Have been studied the principles of the Anti-corruption policy of Ukraine for 2021—2025, a prominent element of which is the prevention of corruption in the field of education and ensuring the inevitability of responsibility for corruption and corruption-related offenses.

The main attention is focused on the study of the American concept of "Leader's Voice" ("Tone at the Top"), according to which the role of the leader is decisive in all processes, in particular, anti-corruption practices. Are analyzed the main management styles that can be used by the manager during the implementation of anti-corruption measures, namely: authoritarian, democratic and liberal; are determined their positive and negative aspects, which affect the formation and implementation of anti-corruption policies.

Have been formed the main principles that are necessary for the development of an internal anti-corruption policy, as well as the formation of zero tolerance for manifestations of corruption both in educational institutions and in society in general. Is defined the role of the manager in the implementation of an effective anti-corruption policy and compliance with the principles of integrity and transparency.

Ключові слова: концепція "Tone at the top" або "Leader's Voice", антикорупційна політика, керівник, лідер, управління, заклад освіти, корупція.

Key words: concept "Tone at the top" or "Leader's Voice", anti-corruption policy, manager, leader, management, institution of higher education, corruption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі стрімко розвиваються усі суспільно важливі сфери й напрями діяльності. Розвинені країни Європи та Америки сприяють активному розробленню й впровадженню кроків щодо боротьби з корупцією. В Україні теж здійснюються заходи на всіх рівнях публічного управління, в органах влади та в приватному секторі з метою запобігання й упередження проявів корупції. Окремі завдання, які постають перед країною в найближчий період, викладені у затвердженій парламентом Антикорупційній політиці держави до 2025 року та Антикорупційній стратегії України на цей період.

Під час публічного обговорення Антикорупційної програми на період до 2025 року ще раз було підкреслено, що значний вплив у боротьбі з корупцією в Україні повинні відігравати превентивні заходи запобігання корупції, що направлені на пропагування ідеї нуль-

вої толерантності до корупції серед населення. Інструментом реалізації таких заходів є надання визначальної ролі керівника у здійсненні антикорупційної діяльності в організаціях усіх форм власності та організаційних форм. Національне агентство із запобігання корупції як центральний орган виконавчої влади приділяє значну увагу провідній ролі керівника організації та доводить її в аналітичному огляді концепції "Leader's Voice" або "Tone at the top".

Науковцями України постійно здійснюються дослідження щодо теми лідерства, зокрема лідерства й керівництва, а також впливу лідерства на системи управління організаціями. В Україні поняття лідерства у сфері управління є новим, тому єдиного підходу стосовно його визначення й регулювання немає. Питання ролі лідера як очільника антикорупційної програми, а також значення керівника закладу освіти у становленні антикоруп-

ційних заходів теж є недостатньо дослідженим на сьогодні. Оскільки якість освіти залежить від визначених керівником систем цінностей і заходів, зокрема антикорупційних, то більш детальне вивчення цієї теми сприятиме підвищенню рівня освіти в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковцями України активно здійснюється дослідження теми лідерства й керівництва, а також вплив лідерства на системи управління організаціями. Вплив лідерства в системі управління підприємством, методи й форми управління досліджуються у працях таких вітчизняних науковців, як С. Бойко, М. Мартиненко, О. Нестуля і С. Нестуля, Л. Скібіцька, Г. Старовойтова, Т. Титаренко, О. Траверсе тощо.

МЕТА СТАТТІ

Метою нашого дослідження є вивчення впливу лідерства керівника закладу освіти на систему запобігання корупції й впровадження антикорупційного комплексу на підставі огляду аналітичного дослідження Національного агентства з питань запобігання корупції (далі — НАЗК) і концепції "Leader's Voice" ("Tone at the Top").

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Боротьба з корупцією в Україні розпочалась понад 20 років тому, але станом на сьогодні можна стверджувати, що вона лише набирає обертів. Запрацювали антикорупційні інституції, прийнято засади антикорупційної політики та стратегії, формується антикорупційний капітал нашої країни. НАЗК здійснює активну діяльність для формування антикорупційної стратегії в державі та запровадження новітніх механізмів впливу на суспільство з метою недопущення розповсюдження такої сучасної хвороби суспільства як корупція. Останні аналітичні дослідження, проведені агентством, показали, що саме потрібно робити для подальшої розбудови антикорупційних засад функціонування українського суспільства.

Для детального аналізу визначеної концепції лідерства необхідно з'ясувати визначення понять "лідер" і "керівник", оскільки в українській мові це близькі, але не тотожні терміни.

Українські науковці О. Мартин і Н. Прилепа зазначають, що лідерство в системі управління підприємством суттєво відрізняється від керівництва, адже керівництво пов'язане з ефективною організацією діяльності, а лідерство — зі здатністю впливати на персонал для ефективної роботи [1, с. 68—71; 2, с. 184—187]. На нашу думку, керівництво й лідерство є формами контролю та інтеграції всіх механізмів та способів впливу з метою досягнення максимального ефекту управління.

НАЗК у своєму аналітичному огляді "Роль лідера у протидії корупції" [3] розглядає керівника організації, особу, яка організовує діяльність організації, та визначає його роль і повноваження щодо лідерської позиції у становленні антикорупційної політики й запровадженні антикорупційного комплексу в організації. У цьому огляді зазначається, що керівник організації повинен бути лідером у започаткуванні й впровадженні антикорупційної політики в організації.

Змістовно концепція "Tone at the Top" (переклад з англ. "тон згори") або "Leader's Voice" (переклад з англ. "голос лідера") з'явилася на американському ринку, а саме серед аудиторських компаній, які у свою чергу здійснювали конкурентну боротьбу за споживача аудиторських послуг [4]. Основною такого конкурентного протистояння були запити ринку на професійність працівників аудиторських компаній і відповідальність керівництва за встановлення й підтримку відповідної структури внутрішнього контролю та процедур складання фінансової звітності. Під час пошуків вдалої маркетингової стратегії просування на ринку аудиторських послуг виникла ідея, яка в подальшому реалізувалась у концепцію — прихильності лідера компанії до дотримання професійних стандартів внутрішнього контролю та етики, оскільки тільки бачення лідера та доведення політики компанії до кожного працівника могло стати запорукою успішності на багатоманітному ринку аудиторських послуг. За таким принципом концепція "Leader's Voice" або "Tone at the Top" отримала своє закріплення на законодавчому рівні в Сполучених Штатах Америки та розповсюдилась по світу в різноманітних напрямках і галузях.

Розуміння й реалізація принципу "Leader's Voice" або "Tone at the Top" відображається в заходах боротьби з корупцією у країнах Заходу і Сходу. Це також зазначається у настанові Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) з антикорупційної етики та дотримання вимог для бізнесу 2013 року, у якій "тон зверху" є ключовим фактором для впровадження ефективної антикорупційної політики організації. За цією настановою керівництво повинно задавати тон і демонструвати прихильність до антикорупційних політик організації [5]. У рекомендаціях Організації економічного співробітництва та розвитку (далі — ОЕСР) з подальшої боротьби з корупцією іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях для бізнесу 2021 року теж зазначається, що керівництво зобов'язане робити публічні заяви у своїх річних звітах та оприлюднювати політику з етики, доброчесності та антикорупційної діяльності [6].

Цими рекомендаціями також визначено значення зовнішнього моніторингу за доброчесністю діяльності організації засобами створення наглядових рад, аудиторських комітетів тощо. Настанова Французького антикорупційного агентства для бізнесу та приватного сектору містить цілий розділ, який присвячено ролі керівника у питанні запобігання корупції. Цей документ визначає, що керівництво повинне: зробити запобігання та виявлення корупції пріоритетом для організації; переконатися, що ресурси, виділені на запобігання та виявлення корупції, пропорційні ризикам; серйозно ставитися до будь-яких випадків корупції та підтвердити свою відданість антикорупційним політикам, повідомляючи про свою рішучість боротися з корупцією всередині країни та за її межами [7].

Міжнародний стандарт ISO: ISO 37001:2016 Anti-bribery management systems (переклад з англ. "Менеджмент у сфері протидії корупції") [8] та низка інших міжнародних документів таких, як: Конвенція з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових операцій від 21.11.1997 року; Кримінальна конвенція Ради Європи

про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 № ETS173 (ратифікована Україною 27.01.1999 року); Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи від 04.11.1999 року (ратифікована Україною 04.11.1999 року); Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 року (ратифікована Україною 18.10.2006 року) визначають інструменти для побудови ефективної внутрішньої антикорупційної політики.

Стандарти ISO проти корупції — це системні документи для використання в процесі розробки антикорупційних політик, які є основою для розробки документів рекомендаційного й методологічного характеру з питань встановлення стандартів етики, доброчесності та антикорупції в організаціях.

Так, покликанням сьогодення та вимогами світової спільноти стало прийняття Верховною Радою України Закону України "Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки" від 20.06.2022 року [9]. Цей документ став рушійною силою у політиці держави щодо стратегічного бачення боротьби з корупцією.

З метою реалізації Антикорупційної політики України Верховна Рада України ухвалила Антикорупційну стратегію, яка діятиме до 2025 року. Основними принципами цієї стратегії є:

- оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, зокрема передбачено позбавлення органів влади надмірних повноважень і усунення дублювання їх функцій;
- зниження "людського фактору" і збільшення прозорості й ефективності у відносинах держави з громадянами та організаціями завдяки запровадженню правил загальної адміністративної процедури й цифровізації більшості процесів і послуг;
- створення зручних і законних альтернатив корупційним практикам;
- забезпечення дієвого державного контролю за дотриманням публічними службовцями правил етичної поведінки й вимог антикорупційного законодавства;
- забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні й пов'язані з корупцією правопорушення [9].

Антикорупційна стратегія України — це документ, який закладає підвалини майбутньої великої перебудови держави, а також основу для злагодженої роботи всіх державних інституцій з метою ефективного публічного управління й адміністрування, зокрема у подоланні корупції.

В Антикорупційній стратегії не акцентується увага на ролі керівника організації, хоча заходи із запобігання корупції заплановані для реалізації на всіх рівнях державного управління, а саме: на макрорівні: держава; мезорівні: галузі, сектори, регіони, громади; мікрорівні: організації та підприємства; нанорівні: кожна окрема людина. Залишається відкритим питання щодо взаємодії України на глобальному рівні (метарівень) та на міжнародному рівні (мегарівень) з питань запобігання та протидії корупції.

"Конвенція ООН проти корупції визначає, що держава самостійно не зможе протидіяти корупції, доки кожна інституція не буде відігравати свою роль у цьому процесі та не стане партнером держави на шляху до змін". Саме за таким напрямом побудована Антикоруп-

ційна стратегія України, що дає потужний поштовх для розвитку антикорупційних практик на місцях і визначає чіткі орієнтири для розвитку програми боротьби та запобігання корупції в усіх державних інституціях.

Як зазначає НАЗК: "Без Антикорупційної стратегії державні органи діють хаотично: запроваджені ними заходи із запобігання корупції можуть бути малоефективними, оскільки відбуваються лише на одній невеликій ділянці".

Антикорупційна стратегія базується не лише на написах вітчизняного законодавства, а в першу чергу бере за основу низки антикорупційних настанов і стандартів міжнародних організацій, які декларують, як частину антикорупційного указника, активну участь керівника організації в усіх антикорупційних кроках.

Аналітичне дослідження концепції "Tone at the top" або "Leader's Voice" визначає, що основною ідеєю концепції є не просто промова керівника або його настанова, а в першу чергу — цілеспрямований і харизматичний вплив керівника на своїх підлеглих, який за допомогою свого прикладу, своїх особистих і професійних якостей впливає і спонукає кожного працівника стати одноставним послідовником ідеї, що доводиться керівником. "Мова керівника стає мовою працівників та колег".

Основою концепції "Leader's Voice" або "Tone at the Top" є визначальна роль керівника в усіх процесах, зокрема антикорупційних практиках, і відповідальність за діяльність організації, зокрема за впровадження визначених самим керівником антикорупційних практик.

Для сприйняття ідеї, закладеної в концепції "Leader's Voice" або "Tone at the Top", треба розглянути поняття лідерства. "Лідерство — це звична манера поведінки керівника з підлеглими, яка виражається в тому, якими способами керівник, виконуючи свої функції, спонукає колектив до ініціативного й творчого виконання покладених на нього завдань і контролює діяльність підлеглих" [10].

Так, особистий приклад і поведінка керівника, його ідеї та зроблені висновки є підґрунтям для формування довіри зі сторони працівників організації та ефективного впровадження антикорупційної політики.

Роль керівника є основою в налагодженні дієвого контролю за впровадженням антикорупційних заходів і невідворотністю відповідальності за порушення законодавства, зокрема антикорупційного.

Закон України "Про запобігання корупції" (далі — закон) не містить чіткої вказівки на роль керівника під час реалізації антикорупційних заходів, але аналіз норм цього закону, а саме: ст. 1, 12, 13-1, 18, 24, 28, 35-1, 53-1, 53-9, 56, 61 [11] показує, що рішення щодо різноманітних питань антикорупційних заходів належить виключно керівнику організації. Від ефективності й зацікавленості керівника у досягненні мети подолання корупції залежить впровадження та реалізація внутрішніх антикорупційних політик.

Особливим елементом Антикорупційної політики України на 2021—2025 роки, і на нашу думку основоположним, є запобігання корупційним проявам у галузі освіти. Оскільки одним із принципів антикорупційного спрямування є формування суспільної нетерпимості до корупції, затвердження культури доброчесності й по-

ваги до верховенства права, такі заходи передбачено досягати із застосуванням "м'якої сили" за допомогою переконання, освіти, просвіти й комунікації (із матеріалів обговорення Державної антикорупційної програми на 2021—2025 роки).

Важливість освіти складно переоцінити в сучасному світі, оскільки освіта це не лише спрямована діяльність фахівців, направлена на надання системи знань з тієї чи іншої галузі, а в першу чергу — формування цілісного світогляду, що базується на ідеях, нормах, стандартах, правилах поведінки всіх учасників освітнього процесу.

Ще Е. Дюркгейм у 19 ст. наголошував, що головною функцією освіти є передавання цінностей домінуючої культури [12], а К. Робінсон, англійський науковець, зазначав: "На моє глибоке переконання, мета освіти — допомогти учням максимально зрозуміти навколишній світ і виявити свої внутрішні таланти з тим, щоб реалізувати себе як особистості та стати активними громадянами своєї країни". Так, запроваджені керівником внутрішні антикорупційні заходи закладу освіти є основою формування світогляду молоді, її активної громадянської позиції та свідомого негативного ставлення до проявів недоброчесності й корупції.

Зкладам освіти належить право та обов'язок здійснення просвітницької й освітньої діяльності не тільки серед осіб, що навчаються, а й серед усіх учасників освітнього процесу та стейкхолдерів. Саме заклади освіти є системним джерелом для формування у молоді нульової толерантності до проявів корупції не лише за принципом відповідної навчальної дисципліни, а й за принципом "роби як я". За таких умов, роль і кроки керівника закладу освіти щодо започаткування та впровадження антикорупційної політики закладу освіти є основною частиною загальної антикорупційної політики держави та її майбутнього.

Для запровадження цієї концепції в управлінні закладом освіти, зокрема вищої, роль керівника повинна бути головною.

Незалежно від наявної загальної системи управління закладу освіти антикорупційні політики можуть бути запроваджені її керівником на вищій ланці управління або ж інтегровані на всіх інших ланках управління. Керівник закладу освіти повинен мати внутрішнє переконання у негативному впливі корупції на все суспільство як сьогодні, так і в майбутньому. Обсяг нульової толерантності до корупції керівництва вищого рівня, що визначений Типовою антикорупційною програмою юридичної особи, вимагає від керівника:

- демонструвати лідерство й відповідальність стосовно дотримання вимог антикорупційного законодавства;

- забезпечувати належне впровадження, ефективне функціонування, періодичний аналіз, своєчасний перегляд та удосконалення системи запобігання й протидії корупції;

- поширювати культуру нульової толерантності до корупції;

- призначати й забезпечувати діяльність антикорупційного уповноваженого в організації;

- заохочувати всіх посадовців до демонстрації лідерства в запобіганні та протидії корупції, спрямову-

вати працівників на особистий внесок у результативність системи запобігання корупції;

- інформувати про політику запобігання корупції в усій діловій практиці організації;

- сприяти механізмам викривання корупції та викривачів, дотриманню їхніх прав і гарантій захисту;

- ефективно реагувати на факти корупції в організації [13].

На законодавчому рівні закріплені принципи антикорупційної програми юридичної особи, але обов'язковість прийняття антикорупційної програми для закладів освіти виникає виключно за умов, визначених ст. 62 Закону України "Про запобігання корупції", таких, як участь у процедурах закупівель при закупівлі більше ніж 20 млн грн або на умовах добровільного прийняття [11]. І знову спостерігаємо ключову роль керівника організації вже під час прийняття антикорупційної програми, оскільки від волі керівника залежить наявність у закладі освіти такого стратегічного документу.

Подаючи власний приклад нульової толерантності до проявів корупції, керівник повинен продемонструвати власну спроможність до рішучих кроків у протидії й запобіганні корупційним проявам в організації. Керівник закладає базисний принцип роботи закладу освіти, а це є загальним правилом роботи кожного працівника.

Забезпечення керівником антикорупційної політики може відбуватися в організації за будь-яким планом, залежно від стилю його управління. Розглянемо можливі сценарії впровадження антикорупційних заходів і запобігання корупційним ризикам залежно від стилю управління керівника.

Авторитарний стиль управління — лідер володіє достатньою владою, щоб нав'язувати власну волю підлеглим і без вагань втілювати в життя прийняті рішення, використовуючи адміністративні способи впливу на підпорядкованих осіб. Такий лідер одноосібно розв'язує всі питання, не враховуючи думку підлеглих, часто втручається в дії керівників нижчого ступеню, сковує їх ініціативу і не дозволяє їм ухвалювати самостійні рішення, робити і вирішувати щось без його відома [14].

З урахуванням визначених особливостей такого стилю управління можна стверджувати, що відсоток корупційних ризиків є вкрай високим, оскільки вся сила влади, ресурси, фінансові інструменти сконцентровані в руках керівника; також є ризик гальмування або фальсифікації впровадження антикорупційних заходів в організації, де керівник застосовує такий стиль управління. Але в разі підтримання антикорупційних заходів зі сторони керівника з авторитарним стилем управління — результат такого впровадження буде позитивним та з високим рівнем ефективності.

Демократичний стиль управління — визначається високим ступенем передавання повноважень. Підлеглі беруть активну участь у прийнятті рішень і мають широкую свободу для виконання завдань. Здебільшого рішення приймаються лише після висловлення думки підлеглих, лідер охоче ділиться з ними владою, надає можливість проявляти ініціативу, розвивати власні здібності.

Керівник робить все для того, аби підлеглі розуміли, що їм доведеться вирішувати частину проблем без його схвалення чи допомоги. Разом із цим він створює взаємини на умовах відкритості й довіри, за яких підлег-

лий завжди може звернутися до лідера за допомогою та порадою, розповісти про проблеми тощо [14].

Демократичний стиль управління дає найбільші гарантії мінімізації корупційних ризиків у діяльності організації, оскільки прийняття рішень делеговано іншим особам або колегіальним органам. Водночас впровадження антикорупційних заходів в організації матиме повільні темпи, оскільки потребуватиме детальної розробки й погодження з усіма суб'єктами управління в організації.

Ліберальний стиль управління — підлеглим надається велика самостійність у роботі та прийнятті рішень, керівник дає лише загальні настанови і час від часу стежить за діяльністю виконавців. Також цей спосіб лідерства називають "стилем невтручання" [14].

Цей стиль управління є найменш впливовим з погляду впровадження антикорупційної політики, оскільки управління розосереджено, а для впровадження антикорупційних заходів необхідно розуміння та бажання не лише керівника організації, а й кожного суб'єкта управління, що ускладнює забезпечення ефективності антикорупційної політики.

Transparency International визначає, що: "Щоб закінчити з корупцією, ми просуваємо прозорість, підзвітність та чесність на всіх рівнях і в усіх прошарках суспільства". Ця теза якомога краще характеризує напрям діяльності керівника для забезпечення впровадження антикорупційних політик. З урахуванням цієї тези й наведених вище стилів управління, можна стверджувати, що впровадження антикорупційних політик в організації буде мати різні інструменти, часові проміжки, рівень ефективності та рівень корупційних ризиків залежно від особистих характеристик керівника, його лідерської ролі й авторитету всередині організації. Роль лідера антикорупційної діяльності в організації — це свідомий вибір керівника, який базується на його добрій волі й дає можливість для прийняття будь-яких рішень щодо антикорупційної політики.

На нашу думку, оскільки керівник організації не завжди є особою з високими морально-етичними переконаннями й розумінням цінності антикорупційного авторитету в організації, то це може безпосередньо впливати на здійснення корупційних правопорушень з його боку. У цьому випадку ідея пропагування антикорупційних політик в організації, керівник якої скоїв або був причетний до корупційного правопорушення, має провальні наслідки. Шкода від корупційного діяння керівника закладу освіти на суспільство не може бути недооцінена, адже цей корупційний прояв впливає і на здобувачів освіти, і на заклад освіти, і на державу загалом.

Такі дії керівника закладу освіти є аморальними, проте в законодавстві немає відповідного терміну, тому поняття "аморальний проступок" залишається лише оцінним. Аморальний вчинок керівника навчального закладу має відтермінований і віддалений ефект, зокрема викривлення уявлення молоді про антикорупційні політики всіх закладів освіти й держави загалом, а також формування недовіри до ідеї нетерпимості до проявів корупції. У подальшому саме це закладає підґрунтя для поступового руйнування системи освіти, культури та свідомого формування у суспільства толерантного ставлення до проявів корупції, що негативно впливатиме на національну безпеку й основи демократії.

Окрім цього, міжнародні настанови, зокрема стандарти ISO, не зобов'язують керівників закладів освіти вчиняти будь-які дії із запобігання корупції й мінімізації корупційних ризиків, вони декларують свідоме та добровільне проявлення волі керівника закладу освіти у його розвитку. Водночас ті заклади освіти, які впроваджують антикорупційну політику й практикують антикорупційну культуру, отримують довіру зі сторони споживачів освітніх послуг і пріоритетне місце на ринку освітніх послуг, що також повинно бути зоною відповідальності керівника закладу освіти.

Формування загальної думки, ставлення або схвалення визначених антикорупційних орієнтирів у внутрішній політиці закладу освіти, що висловлюються й демонструються керівником закладу, є проявом лідерства у культурі запобігання корупції в закладі освіти та має позитивний вплив на формування кадрового потенціалу такого закладу. Запропонований підхід до впровадження й здійснення антикорупційної політики має довготривалі й зорієнтовані на стратегічне майбутнє наслідки, які полягають у формуванні негативного ставлення до проявів корупції серед населення ще з дошкільних установ.

Для досягнення такої амбітної цілі керівники закладів освіти, з урахуванням Антикорупційної політики України, уже сьогодні можуть впроваджувати світові стандарти запобігання корупції за допомогою розроблення внутрішніх антикорупційних політик, які передбачають:

- формування й забезпечення культури прозорості й добросовісності в роботі організації;
- створення умов ефективної роботи уповноважених осіб з питань запобігання та протидії корупції;
- здійснення просвітницької діяльності всередині та ззовні організації з питань запобігання корупції;
- забезпечення популяризації ідеї виховання культури викривання проявів корупції.

ВИСНОВКИ

Отже, ми вважаємо, що для вдалої реалізації антикорупційної стратегії та в подальшому антикорупційної програми необхідно формувати діяльність організацій, зокрема закладів освіти, за концепцією "Leader`s Voice" або "Tone at the top". Проте насамперед впровадження антикорупційної програми розпочинається з визначення ролі керівника як лідера організації або закладу освіти та нормативного закріплення його обов'язків щодо лідерської ролі у становленні антикорупційних програм та політик в організації. Саме тому необхідним кроком є впровадження інституту відповідальності керівників за дотримання й забезпечення заходів із запобігання корупції відповідно до приписів Антикорупційної політики держави, а також впровадження антикорупційних програм на загальнодержавному рівні для всіх установ та організацій.

На нашу думку, декларативні норми, закладені в концепції "Leader`s Voice" або "Tone at the top", потребують однозначного законодавчого закріплення й визначення ролі керівника як лідера закладу освіти з подальшим формуванням меж його відповідальності під час реалізації антикорупційної програми. Тільки у такій послідовності антикорупційна діяльність керівника закладу освіти може бути ефективно впроваджена. Оскільки

в норми національного законодавства не внесено відповідні зміни щодо виконання настанов Антикорупційної політики та Антикорупційної стратегії України і, зокрема, відповідальності за їх невиконання, гальмування боротьби з корупцією продовжуватиметься.

Література:

1. Мартин О. М., Сліпак Р. М. Лідерство в системі управління підприємством: суть, функції та значення. Science, trends and perspectives of development: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Будапешт, 21—23 лют. 2022 р. Будапешт, 2022. С. 68—71.

2. Прилепа Н. В. Лідерство в системі управління підприємством. Економічні науки. 2019. № 5. С. 184—187.

3. Роль лідера у протидії корупції: аналітичний огляд впровадження концепції "Tone at the top" / Ломжець Ю. В. та ін. Київ, 2022. 56 с.

4. Hyung W. P., Sang W. H. A study on Leaders` voice and that Influences. International Journal of Business Policy and Strategy Management. 2016. Vol. 3, No 1. P. 41—46.

5. An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: a practical guide. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/13-84498_Ebook.pdf (дата звернення: 11.11.2022).

6. Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0378> (дата звернення: 11.11.2022).

7. The French Anti-Corruption Agency Guidelines. URL: <https://www.agence-francaise-anticorruption.gouv.fr/files/files/French%20AC%20Agency%20Guidelines%20.pdf> (дата звернення: 11.11.2022).

8. ISO 31000:2018. Risk management. URL: <https://www.iso.org/standard/65694.html> (дата звернення: 11.11.2022).

9. Про засади державної антикорупційної політики на 2021—2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

10. Менеджмент. URL: <https://library.if.ua/books/36.html> (дата звернення: 11.11.2022).

11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 26.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

12. Еміль Дюркгейм та його соціологічні погляди. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12352/> (дата звернення: 11.11.2022).

13. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.12.2021 р. № 794/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1702-21#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

14. Стиль керівника. URL: <http://milkua.info/uk/post/stil-kerivnika> (дата звернення: 11.11.2022).

References:

1. Martyn, O. M. and Slipak, R. M. (2022), "Leadership in the enterprise management system: essence, functions and significance", Science, trends and perspectives of

development, European Conference, Budapest, Hungary, 21—23 February, 2022, pp. 68—71.

2. Prylepa, N. V. (2019), "Leadership in the enterprise management system", Ekonomichni nauky, vol. 5, pp. 184—187.

3. Lomzhets', Yu. V., Halaj, A. O., Derkach, S. A. and Datsko, K. P. (2022), Rol' lidera u protydii koruptsii: analitychnyj ohliad vprovadzhennia kontseptsii "Tone at the top" [The role of the leader in combating corruption: an analytical review of the implementation of the concept "Tone at the top"], Kyiv, Ukraine.

4. Hyung, W. and Sang, W. (2016), "A study on Leaders` voice and that Influences", International Journal of Business Policy and Strategy Management, vol. 3, no 1, pp. 41—46.

5. United Nations Office on Drugs and Crime (2013), "An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: a practical guide", available at: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/13-84498_Ebook.pdf (Accessed 11 November 2022).

6. OECD Legal Instruments (2021), "Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions", available at: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0378> (Accessed 11 November 2022).

7. Agence Francaise Anticorruption (2020), "The French Anti-Corruption Agency Guidelines", available at: <https://www.agence-francaise-anticorruption.gouv.fr/files/files/French%20AC%20Agency%20Guidelines%20.pdf> (Accessed 11 November 2022).

8. International Organization for Standardization (2018), "Risk management", available at: <https://www.iso.org/standard/65694.html> (Accessed 11 November 2022).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the principles of state anti-corruption policy for 2021—2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (Accessed 11 November 2022).

10. Biblioteka ekonomista (2003), "Menedzhment", available at: <https://library.if.ua/books/36.html> (Accessed 11 November 2022).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On prevention of corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (Accessed 11 November 2022).

12. Osvita.ua (2010), "Emile Durkheim and his sociological views", available at: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12352/> (Accessed 11 November 2022).

13. National Agency for the Prevention of Corruption (2021), Order "On approval of the Standard anti-corruption program of a legal entity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1702-21#Text> (Accessed 11 November 2022).

14. MilkUA.info (2017), "Manager's style", available at: <http://milkua.info/uk/post/stil-kerivnika> (Accessed 11 November 2022).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2022 р.

УДК 323.21(477):061

М. М. Стадник,

д. філос. н., професор кафедри публічного управління та адміністрування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. ПереяславORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4264-8054>

Н. В. Ігнатенко,

к. пед. н., професор кафедри загальної і соціальної педагогіки і управління освітою,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. ПереяславORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1616-8708>

В. В. Редзюк,

к. і. н., доцент кафедри публічного управління та адміністрування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. ПереяславORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1762-5042>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.79

ГРОМАДСЬКА ДУМКА В ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОМУ ВИМІРІ

M. Stadnyk,

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor of the Department of Public Management
and Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

N. Ihnatenko,

PhD in Pedagogical Sciences, Professor of the Department of General and Social Pedagogy
and Management of Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

V. Redziuk,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Public Management
and Administration, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav

PUBLIC OPINION IN THE PUBLIC-ADMINISTRATIVE DIMENSION

У статті розкрито роль громадської думки у публічно-управлінському процесі. Показано, що практичне впровадження в українському суспільстві цінностей та ідеологем громадянського суспільства як сукупності різних форм об'єднання громадян та способів взаємодії з органами публічного управління на основі рівноправного партнерства відбувається досить повільно. Ситуація ускладнюється ще й тим, що в різні періоди незалежності України не враховувалася думка громадськості щодо стратегій і шляхів розвитку українського суспільства. Громадська думка, здійснюючи соціальний вплив на інститути громадянського суспільства на органи публічної влади та органи місцевого самоврядування, має стійкі види соціальної взаємодії, що склалися історично, самовідтворюються та задовольняють важливі потреби людей. Суб'єкти публічного управління мають сприяти громадянському суспільству та удосконалювати відповідний механізм врахування громадської думки як при розробленні, так і прийнятті публічно-управлінських рішень.

The article reveals the role of public opinion in the public management process. It is shown that the practical implementation in Ukrainian society of the values and ideologies of civil society as a set of various forms of association of citizens and methods of interaction with public administration bodies on the basis of equal partnership is quite slow. The situation is further complicated by the fact that during various periods of Ukraine's independence, public opinion regarding strategies and ways of development of Ukrainian society was not taken into account. Public opinion, exerting social influence on civil society institutions, public authorities and local self-government bodies, has stable types of social interaction that have developed historically, reproduce themselves and satisfy important needs

of people. The relationship between social reality and public opinion is manifested in the relation of identity of public opinion to the subject of expression. Another relationship manifests itself in the discrepancy or difference between everyday thought and its object. In this sense, subjective thought only partially reproduces objective processes. And therefore, public opinion has a multi-vector character and can reproduce objective reality only partially. But partiality is not a characteristic of the entire surrounding social environment and public consciousness. Subjects of public administration should contribute to civil society and improve the appropriate mechanism for taking public opinion into account both when developing and making public-administrative decisions. On the other hand, it is necessary to expand the list of issues that are submitted to public public discussions, in particular, such as concepts of development, projects of regulatory and legal acts that have important social importance. These include those that regulate the rights and freedoms of a person and a citizen, the powers of state authorities and local self-government bodies, authorized persons who perform the management functions of the state or local self-government, the distribution and spending of funds from the state budget and local budgets, competitive (tender) procedures; projects of state strategies and programs of state policy reform in various spheres of state activity, regional development.

Ключові слова: громадська думка, публічне управління, органи державної влади, управлінські рішення, функції громадської думки.

Key words: public opinion, public administration, state authorities, management decisions, functions of public opinion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Повноцінний вступ України у європейське співтовариство є основною метою і має беззаперечну підтримку у суспільстві. У цьому процесі українське суспільство не має іншої альтернативи на шляху до розвитку громадянського суспільства та всебічних якісних перетворень, ніж утвердження демократичних цінностей. Одним із шляхів до означеного процесу є активність громадян та врахування органами державної влади та місцевого самоврядування при виробленні управлінських рішень громадської думки. Нині успіхи України на шляху до реформ ґрунтуються на розумінні громадянами безальтернативності вибору руху до європейського співтовариства. Утвердження цінностей громадянського суспільства є одним із головних завдань політики модернізації України. Водночас, практичне впровадження в українському суспільстві цінностей та ідеологем громадянського суспільства як сукупності різних форм об'єднання громадян та способів взаємодії з органами публічного управління на основі рівноправного партнерства відбувається досить повільно. Ситуація ускладнюється ще й тим, що в різні періоди незалежності України не враховувалася думка громадськості щодо стратегій і шляхів розвитку українського суспільства. Відбулося збільшення статків заможних людей на тлі збідніння більшості пересічних українських громадян, фактично відбулося їх відсторонення від вироблення, ухвалення та контролю за виконанням політичних рішень, іншими вадами державного механізму, який і дотепер був зорієнтований виключно на забезпечення життєдіяльності певних олігархічних холдингів та фінансово-політичних груп. Тому питання утвердження демократичних цінностей щодо розвитку громадянського су-

спільства в Україні безумовно є однією із нагальних сучасних проблем. Особливої актуальності дана тема набуває у прагненні України долучитися до європейського та світового культурного простору та у бажанні розвитку й отриманні більш легітимної, демократичної і правової влади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Парадигма розвитку громадянського суспільства є вкрай актуальною, адже в світлі підписання угоди про асоціацію існує опір змінам та протидія європейським принципам та засадам впровадження відповідних політичних вимірів. Аналізу теоретичних засад публічного управління, механізмів його вироблення присвятили свої праці такі вітчизняні науковці: як В. Ємельянов, О. Пархоменко-Куцевіл, О. Пухал, Ю. Саух, О. Титаренко, О. Карпенко, В. Куйбіда, С. Хаджирадева та ін. Водночас особливості впливу громадської думки як інституту громадянського суспільства на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування на процеси реформування системи публічного управління досліджені недостатньо, що в значній мірі актуалізує вибір теми даного дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття громадської думки як інструменту впливу громадянського суспільства на діяльність органів публічної влади в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Внутрішні процеси гальмування реформ, які пов'язані з повільною зміною культурологічних, політичних,

соціальних цінностей та стандартів, у докорінному "перевантаженні" узвичаєних стереотипів мислення є перешкодою щодо розвитку механізмів направлених на врахування органами державної влади та місцевого самоврядування думки громадськості. Необхідність зближення українською політики з цінностями європейської спільноти є необхідною передумовою подальших якісних соціальних змін. Очевидні переваги такого процесу є скоріше викликом часу, а не примхою окремих політиків та державних управлінців. А отже, демократизація розвитку соціального процесу передбачає утвердження європейських цінностей, зокрема, врахування громадської думки щодо оцінок ефективності діяльності органів влади та місцевого самоврядування, їх управлінських рішень.

Громадська думка — розуміється як певна форма відтворення та реалізації суспільної свідомості. При чому, у своїй основі, це свідомість окремих індивідів об'єднаних у суспільні групи на основі суспільних інтересів, які виступають формою суспільного відображення об'єктивної соціальної реальності. Як правило, у соціальному процесі під громадською думкою розуміють колективну думку щодо різних форм соціального буття, зокрема: подій та вчинків, які мають відношення як до зовнішнього життя та внутрішнього життя. Існують різні форми отримання громадської думки, однією із яких є громадське обговорення, громадське опитування.

У реальному соціальному процесі активність громадськості веде до розвитку самоврядування. Під громадською думкою як правило розуміють думку груп або колективу щодо різних сторін його життя. У нинішньому публічно-управлінському процесі органи публічної влади, з метою удосконалення конституційно-правового регулювання, отримують громадську думку шляхом обговорення тих чи інших суспільних проблем [1]. В основі розуміння поняття "громадська думка" є використання латинських виразів "publica opinio" і "opinio publica", які вживалися ще у період середньовіччя Йоханнесом фон Солсбері. Водночас, подібне розуміння означених понять мало місце і в період античності, та в період виникнення людської цивілізації.

Відомо, що носіями громадської думки постають громадяни країни. В основі структури громадської думки функції, які мають відношення до раціонального та ірраціонального сприйняття соціальної дійсності. Вони передбачають знання про соціальний об'єкт емоційно сприйнятий на психологічному рівні, що проявляється шляхом виявлення певних почуттів і виражається — через вольові вчинки громадянин як суб'єктів. З іншого боку, громадська думка несе у своїй сутності інформаційну складову, яка відображає суб'єктивний світ людини щодо її ставлення до світу та подій і явищ дійсності й в такому розумінні забезпечує субективізацію соціального процесу. Іншою важливою функцією громадської думки є нормативна, яка виконує регулює поведінкову складову людини щодо морально-етичних цінностей, зокрема: правил, норм, моральні настанови, дієві чинники щодо установок і суджень розвитку соціального процесу [2]. Особливою в системі громадської думки постає оціночна функція, яка виражає відповідні судження щодо різних питань організації соціального жит-

тя її функціональна роль тісно пов'язана із консультуванням. Останнє, безпосередньо, враховується при підготовці і прийнятті органами публічного управління відповідних рішень. Водночас, у процесі прийняття рішень органами влади зростає роль такої функції громадської думки, яка має директивний характер відносно важливих рішень щодо життєвих соціальних проблем. Особливо актуальною така функція постає в період виборчого процесу або ж проведення референдумів та різних форм організації місцевого самоврядування. У нинішніх умовах розвитку суспільства, не менш важливою функцією постає прогностична, яка виробляє прогноз щодо певних суспільних процесів та змін. З іншого боку, громадська думка має і виховну роль відносно поведінкової складової суб'єктів публічного управління.

Для реалізації функцій громадської думки необхідно у першу чергу утвердження демократичних цінностей, розвитку політичного так і соціально-економічного стану країни, які б могли забезпечити: вільне висловлювання своєї думки, доступу до публічної інформації, взаємодію владних інституцій в публічно-управлінському процесі. Появі масових організацій громадського характеру у суспільстві сприяло виокремлення у політичному процесі всезагального виборчого права, політичних партій, які ставили свої сутності різні як політичні, так і соціально-економічні завдання. У той же час існуючі профспілки, як інституція громадянського суспільства, забезпечували реалізацію інтересів громадськості [3].

До недавнього часу вважалося що громадську думку презентують лише представники еліти, які є більш поінформованими, але подібна практика мала місце лише до кінця дев'ятнадцятого століття коли представлені ними думки ставали громадськими лише у сенсі подальшого їх публічного обговорення. Подібне було характерним із збільшенням масових рухів, зокрема таких як вуличні маніфестації, які спричинені урбанізацією та індустріалізацією. Важливу роль у цьому процесі відігравали засоби масової інформації. Саме вони ставали новим напрямом впливу на громадськість і засобом формування та реалізації громадської думки. Із процесом розвитку ЗМІ, відбувалася її актуалізація, що потребувало розширення використання комунікативних засобів в соціальному процесі. З іншого боку, у сутність громадської думки здебільшого вкладається не одينية (індивідуальне), а колективне, тобто громадське. Більш того воно протиставляється індивідуальному, носить характер масового, спільного, загального, тобто те, що має характер державного або ж публічного і у своїй сутності несе загальнолюдські цінності. Як правило, у європейській практиці поняття громадська думка має полісемантичний характер. Так, для прикладу, розуміння громадської думки зводиться до мас, які мають обдумане кваліфіковане судження. З іншого боку під громадською думкою розуміють панівну позицію, яка приймається більшістю, настроями громадян, водночас, у своїй сутності вона може носити масовий характер і постає носієм масової свідомості. У подібній формі громадська думка виражає синтезовану позицію суспільства, яка вклю-

чає велику кількість поглядів на певні соціальні, економічні або ж політичні процеси в державі [4].

Відомо, що в структурі соціальних відносин поняття громадська думка має розглядатися через єдність двох категорій: соціальний інститут і категорія соціальної діяльності. Перша, виокремлює соціальну думку як силу, яка через відповідні сфери приймає участь у соціальному регулюванні публічно-управлінських соціальних відносин. Це є механізм політичного вияву та впливу на публічне управління щодо соціального життя. Він може конкурувати, контролювати і регулювати політичні процеси. У такому розумінні громадську думку необхідно розуміти як соціальний інститут, що здатен модифікувати або зберігати певну структуру публічного управління, яке наділено багатограними функціями щодо реалізації громадського буття, громадської свідомості, формотворюючих елементів громадської свідомості до якої слід віднести як підсвідоме так і несвідоме сприйняття реальної дійсності. У цьому процесі вагомим місцем має підсвідомість як індивідуальна так і масова.

Інша діяльнісна категорія ґрунтується на цінностях, зокрема, ціннісних оцінках публічно-управлінських рішень і втілюється в практичній соціальній діяльності суб'єктів з аналізом їх результатів. Не існує громадської думки без соціальної діяльності.

У такому вираженні громадська думка тісно пов'язана із громадською свідомістю, що відображає можливість публічного оприлюднення її у різних виявах соціального буття, і перш за все публічно-управлінського. До різновидів форм соціальної свідомості відносять релігію, мораль, політику, культуру, науку тощо. Вони у різних способах та специфічних формах, відтворюють соціальну дійсність. Співвідношення соціальної дійсності та громадської думки проявляється у відношенні тотожності громадської думки до предмета висловлювання. Інше співвідношення має вияв в розходженні або відмінності між побутовою думкою та її об'єктом. В такому розумінні суб'єктивна думка лише частково відтворює об'єктивні процеси. А тому, громадська думка має багатовекторний характер і може відтворювати об'єктивну реальність лише частково. Але частковість є характеристикою не усього навколишнього соціального середовища та громадської свідомості. У такому вираженні громадська думка детермінована громадськими інтересами, а актуальність та дискусійність породжують відповідну реакцію у суспільстві, що впливає на публічно-управлінські рішення. Поінформованість щодо соціальних, економічних і політичних процесів у суспільстві та відповідна компетентність постають основною умовою виникнення громадської думки та її об'єктивності і зрілості.

До структури громадської думки слід віднести різні компоненти, зокрема: раціональний, емоційний та вольовий. Між ними існує тісний взаємозв'язок з відповідним синтезом масових почуттів, настроїв, перживань. Раціональне у їх основі поєднано із вольовим та емоційним. Завдяки громадській волі маси на практиці реалізують відповідні уявлення, погляди та думки. У такому розумінні громадська думка із суто духовної компоненти перетворюється у духовно-

практичну, де вона постійно формується і виражає позицію конкретної особи з властивим для неї відповідним світоглядом щодо розуміння соціальних, економічних і політичних процесів. З іншого боку громадська думка хоч і не завжди відтворює реально об'єктивні процеси, але вважається правильною у певному соціальному просторі. А тому, вона відображає певну соціальну дійсність, реальні причини, події та соціальні відносини.

Громадська думка, здійснюючи соціальний вплив на інститути громадянського суспільства на органи публічної влади та органи місцевого самоврядування має стійкі види соціальної взаємодії, що склалися історично, самовідтворюються та задовольняють важливі потреби людей. З іншого боку, громадська думка не є сталою, історично зумовленою суспільною формою соціальної діяльності громадян і не має своїх специфічних організацій. Але у своїй сутності, громадська думка є соціальною силою, яка через механізм соціального впливу, здійснює ретрансляцію норм, цінностей, традицій і приймає участь у регулюванні управлінських відносин.

У такому вираженні громадська думка як соціальний інститут забезпечує стійкість відповідної соціальної системи, її зв'язків, стосунків, відносин тощо. Залежно від видів соціальних відносин, зокрема — політичних, економічних, сімейних тощо визначаються їхні функції і ролі яку виконує той або інший елемент соціальної системи у її організації як цілого. Вплив громадської думки на органи влади реалізується у формуванні індивідом норм, цінностей та правил поведінки у суспільстві. У такому розумінні громадська думка є постійним контролером за поведінкою людини, розкриває її моральні прояви а також формує відповідні санкції, які можуть бути застосовані щодо порушників усталених норм. Вплив громадської думки на управлінські рішення органів публічної влади може бути не тільки позитивним, але й негативним. У такому вираженні громадська думка регулює не лише стосунки між окремими людьми, але й має вплив на інші відносини, зокрема: економічні, політичні, моральні. Важливою із функцій громадської думки є контролююча вона передбачає здійснення контролю за системою управління органів публічної влади, де громадська думка бере під свою опіку та захист як окремих осіб так і офіційні інститути. Для прикладу, церква в Західній Україні є подібним інститутом, який перебуває під захистом громадської думки. А посягання на цей інститут завжди визнає осуд з боку громадськості. У такому розумінні громадська думка може надавати поради, рекомендації, різним соціальним інститутам, зокрема органам публічної влади, щодо вибору способу вирішення різноманітних проблем. Однією із форм подібного вирішення є референдум. Референдумом або ж шляхом прямого тиску громадська думка, вказує способи проведення політики стосовно певних проблем, які перебувають у центрі громадської уваги. Існує відмінність від тиску громадської думки і її диктату щодо органів влади. Диктат характеризує слабкість влади, її не здатність ефективно виконувати покладені на неї функції. Саме ці функції або забезпечують належне функціонування суспільства або ж не здатність до управління економічними, соціальни-

ми та політичними процесами у державі. А тому, для суспільства подібного стану властива не стабільність та не стійкість. Подібна ситуація може перебувати лише у певному часі і влада постає заручником і від агресивно налаштованої юрби та тих хто нею маніпулює. До влади можуть прийти ватажки юрби. Це може привести з одного боку до докорінної зміни режиму — від диктатури громадської думки до її придушення. Подібні приклади мали місце у період роялістської Франції XVIII століття до якобінської диктатури, а також від Веймарської республіки до фашистського режиму у Німеччині, від громадської думки лютневого періоду у Петрограді 1917 року до ВЧК та Урицького та ін.

Громадська думка, реалізуючи свої функції у всіх сферах соціального життя. В системі публічно-управлінської діяльності громадська думка проявляється шляхом цілепокладання, яке виражає якісну загальну оцінку соціально-економічних і політичних проблем відповідного соціуму. Вона реалізується у вигляді суджень щодо підтримки того чи іншого управлінського рішення в контексті позитиву, негативу, або ж байдужості. У такому розумінні з'ясування спрямованості публічно-управлінських рішень, їх ефективності є головною характеристикою громадської думки.

На раціональність, інтенсивність та ефективність громадської думки вказує її інформаційна насиченість. Вона є свідченням того яким обсягом знань володіють люди щодо тих або інших важливих для них питань. Передбачувано діють ті, хто має більше знань щодо певних питань соціального життя, управлінських рішень органів влади, їх узгодженості із громадянським суспільством. Ступінь інформаційної поширеності у значній мірі залежить від підтримки соціальною спільнотою, яка ініціює та актуалізує означену думку. У значній мірі формую виміру громадської думки є гострота тих виявів соціального процесу, які мають місце у певному соціальному просторі, регіоні, органі публічної влади тощо.

У цілому, сфера вияву громадської думки це політика, право, мораль, економіка, наука, культура, релігія тощо. Найвиразніше громадська думка виявляється у сфері політики. Політичне забарвлення має громадська думка також і у правовій сфері, оскільки вчинки людей оцінюються з позиції діючих і бажаних правових норм. А тому, основним об'єктом громадської думки виступають громадські інтереси. У залежності від важливості й актуальності ходу соціального процесу в суспільстві вони породжують ланцюгову реакцію щодо взаємообміну думками та поглядами. Водночас, у цьому процесі виокремлюють як поінформованість та компетентність громадян. Компетентність виступає обов'язковою умовою виникнення громадської думки і характеризує відповідний рівень її зрілості. Характерним для громадської думки є апелювання до постійних соціальних, економічних і політичних змін.

Враховуючи зростаючу роль громадської думки в Україні, доцільним є посилення публічної політики з інститутами громадянського суспільства щодо забезпечення ефективності, дієвості управлінських рішень як центральних органів державної влади, органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. З

цією метою необхідно розробити й прийняти програми комунікації із громадськістю, де передбачити встановлення конструктивного їх діалогу. Його ціллю є висвітлення програм, проектів, зокрема, ефективності здійснення та реалізації в Україні реформ, стратегій та пріоритетів розвитку [5].

Суб'єкти публічного управління мають сприяти громадянському суспільству та удосконалювати відповідний механізм врахування громадської думки як при розробленні, так і прийнятті публічно-управлінських рішень. Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства та Міністерство юстиції України мають подати на розгляд Верховної Ради проект Закону щодо участі громадськості у процесі формування та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, передбачений Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд" від 24 лютого 2021 р. № 149-р, щодо вдосконалення правового регулювання процедури консультації, дія якого поширюватиметься на всі органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування [6].

Серед іншого, необхідно передбачити у даному проекті Закону дію таких норм як наявність чітко визначених наслідків порушень органом влади передбачених нормативно-правовою базою процедур консультацій з громадськістю. Це дає можливість підвищити ефективність публічно-управлінських рішень.

Необхідно також передбачити вимогу, щодо запровадження персональної відповідальності керівника підрозділу органу публічної влади, який відповідає за зв'язки з громадськістю. Іншого боку, необхідно розширити перелік питань, які виносяться на публічні громадські обговорення, зокрема таких як концепції розвитку, проекти нормативно-правових актів, що мають важливе суспільне значення. До них можна віднести ті, що регулюють права та свободи людини і громадянина, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, уповноважених осіб які виконують управлінські функції держави або місцевого самоврядування, розподіл та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів, конкурсні (тендерні) процедури; проекти державних стратегій і програм реформування державної політики у різних сферах діяльності держави, розвитку регіонів. Концепції проектів актів, які мають важливе суспільне значення, в обов'язковому порядку мають проходити у декілька етапів: 1) виноситися на публічні консультації через громадські ради при органах влади (проходить обговорення на засіданні громадської ради); 2) проходити обговорення у форматі відкритих публічних дискусій на експертному рівні за участі громадських експертів, науковців і розробників відповідних документів (у форматі круглих столів, форумів, конференцій); 3) попередньо обговорюватися проекти, щодо концепції розвитку. Дана норма дає можливість виявити проблемні місця відповідних правових документів ще на етапі їх створення та усунути їх у декілька етапів шляхом залучення експертного потенціалу громадських рад, що дасть можливість підвищити значення й питому вагу консультацій з громадськістю у форматі публічних дискусій.

ВИСНОВКИ З ПРИВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ В ЦЬОМУ НАПРЯМІ

В Україні в процесі демократичного розвитку суспільства відбувається виокремлення суб'єктів публічного управління, вони формують стратегічні пріоритети розвитку країни. В основі їх публічно-управлінської діяльності постають загальнолюдські цінності, які ефективно можна зреалізувати шляхом зростання ролі громадської думки. У соціальному процесі громадську думку слід розглядати — через категорію діяльності та соціальний інститут. Під діяльністю складовою громадської думки розуміють ціннісні чинники, оціночні та практичні що мають вияв у соціальних інтересах. Механізм публічно-управлінського впливу виступає соціальною силою щодо передачі норм, цінностей, традицій. Основним важелем для визначення об'єкта громадської думки виступають громадські інтереси. Враховуючи зростаючу роль громадської думки в Україні, доцільним є посилення взаємодії публічної політики з інститутами громадянського суспільства щодо забезпечення ефективності, дієвості управлінських рішень як центральних органів державної влади, органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. З цією метою необхідно розробити й прийняти на рівні держави програми комунікації із громадськістю, де передбачити встановлення конструктивного їх діалогу. Його ціллю має стати висвітлення програм, проектів, зокрема, ефективності здійснення та реалізації в Україні реформ, стратегій та пріоритетів розвитку українського суспільства.

Література:

1. Стадник М. М., Ігнатенко Н. В., Бріт О. В., Майдаевич Л. О. Управлінські пріоритети сталого розвитку суспільства. Інвестиції: практика та досвід. 2021. лют. (№ 4). С. 86—93.
2. Svistunov, O, Panchenko, A., Stadnyk, M., Li M. (2020) Strategic management of intellectual capital of the enterprise in the framework of informatization of the economy. Academy of Strategic Management Journal, Volume 19, Issue 1, URL: <https://www.abacademies.org/articles/Strategic-management-of-intellectual-capital-of-the-enterprise-in-the-framework-of-informatization-of-the-economy-1939-6104-19-1-488.pdf>
3. Стадник Н. Н. Молодежная политика европейского союза как фактор социально-экономической безопасности личности // Economic security the theory, methodology, practice. Collective monograph. Pegasus publishing, Lisbon, Portugal, 2018. p. 62—73.
4. Mykola M. Stadnyk, Serhii B. Chekhovych, Hanna S. Yermakova, Valeriy V. Kolyukh, Ilkin S. Nurullaiev, The Factors of Constitutional Support for the Rule of Law in the System of Public Authorities", WSEAS Transactions on Environment and Development, vol. 18, pp. 182-190, 2022 [epository.lppm.unila.ac.id/45457/1/The%20Empowerment%20of%20Critical%20and%20Creative%20Thinking%20%28CCT%29%20Skills%20through%20Inquiry%20Social%20Complexity%20%28ISC%29-based%20Student%20Worksheets.pdf](https://www.ijerph.com/abstract-view/?doi=10.24127/ijerph.22.01.182-190)
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 839-р. Про затвердження плану заходів на

2020 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 рр. <https://earch.ukr.net/?q=Розпорядженням%20Кабінету%20Міністрів%20України%20%20№%201176-р%20від%2026%20листопада%202020%20#gsc.tab=0&gsc.q=Розпорядженням%20Кабінету%20Міністрів%20України%20%20№%201176-р%20від%2026%20листопада%202020%20&gsc.page=1>

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 149-р Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд" у 2021-2022 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2021-%D1%80#Text>

References:

1. Stadnyk, M. Ihnatenko, N. Brit, O. and Maidaevych, L. (2021), "Administrative priorities of steady development of society", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 4, pp. 86—93.
2. Svistunov, O. Panchenko, A. Stadnyk, M. and Li, M. (2020), "Strategic management of intellectual capital of the enterprise in the framework of informatization of the economy", Academy of Strategic Management Journal, vol. 19, issue 1, available at: <https://www.abacademies.org/articles/Strategic-management-of-intellectual-capital-of-the-enterprise-in-the-framework-of-informatization-of-the-economy-1939-6104-19-1-488.pdf> (Accessed 30 Nov 2021).
3. Stadnyk, N.N. (2018), "Youth policy of the European Union as a factor in the socio-economic security of the individual", Economic security the theory, methodology, practice. Collective monograph, Pegasus publishing, Lisbon, Portugal, pp. 62—73.
4. Stadnyk, M.M. Chekhovych, S.B. Yermakova, H.S. Kolyukh, V.V. and Nurullaiev, I.S. (2022), "The Factors of Constitutional Support for the Rule of Law in the System of Public Authorities", WSEAS Transactions on Environment and Development, vol. 18, pp. 182—190, available at: [epository.lppm.unila.ac.id/45457/1/The%20Empowerment%20of%20Critical%20and%20Creative%20Thinking%20%28CCT%29%20Skills%20through%20Inquiry%20Social%20Complexity%20%28ISC%29-based%20Student%20Worksheets.pdf](https://www.ijerph.com/abstract-view/?doi=10.24127/ijerph.22.01.182-190) (Accessed 30 Nov 2022).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the approval of the 2020 action plan for the implementation of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2016—2020", available at: <https://earch.ukr.net/?q=Розпорядженням%20Кабінету%20Міністрів%20України%20%20№%201176-р%20від%2026%20листопада%202020%20#gsc.tab=0&gsc.q=Розпорядженням%20Кабінету%20Міністрів%20України%20%20№%201176-р%20від%2026%20листопада%202020%20&gsc.page=1> (Accessed 30 Nov 2022).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the action plan for the implementation of the "Open Government Partnership" Initiative in 2021—2022", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2021-%D1%80#Text> (Accessed 30 Nov 2022). *Стаття надійшла до редакції 21.11.2022 р.*

УДК 351.82

*І. В. Супрунова,
д. держ. упр., доцент, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5484-6421>*

*Т. П. Назаренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7702-812>*

*В. М. Данюк,
магістрант кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5140-4310>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.85

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

*I. Suprunova,
Doctor of Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of National Security, Public Administration and Management, Zhytomyr Polytechnic State University
T. Nazarenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Systems
in Management and Accounting, Zhytomyr Polytechnic State University
V. Danyuk,
Master's student of the Department of National Security, Public Administration
and Management, State University "Zhytomyr Polytechnic"*

ANTI-CORRUPTION IN PUBLIC PROCUREMENT DURING MARITAL STATE

У статті досліджено вплив корупції при публічних закупівлях у сфері оборони. Публічні закупівлі розглядаються як придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому Законом України "Про публічні закупівлі" та з врахуванням постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178 "Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України "Про публічні закупівлі", на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування". Визначено, які існують корупційні ризики та їхній негативний вплив на оборонний сектор країни. Корумповані і неефективні збройні сили знижують рівень суспільної довіри до державних інституцій та є безпосередньою загрозою безпеці країни та її громадянам. Визначено, що на законодавчому рівні під час воєнного стану система публічних закупівель зазнала значних змін. Процедура передбачає скорочення строків проведення повноцінних тендерів у Prozorro, що дозволить замовникам проходити закупівлі вдвічі швидше, ніж раніше. Проаналізовано якісний склад корупційної злочинності у сфері військової безпеки. Досліджено роботу системи Prozorro під час введення воєнного стану, яка безпосередньо покликана забезпечувати прозорість закупівель у сфері оборони. Проаналізовано механізми удосконалення процедури оборонних закупівель під час воєнного стану. Запропоновано напрямки подолання корупційних загроз, які сприятимуть збереженню суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та реалізації інших національних інтересів України.

The article examines the influence of corruption in public procurement in the field of defense. Public procurement is considered as the purchase of goods, works and services by the customer in accordance with the procedure established by the Law of Ukraine "On Public Procurement" and taking into account the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12. 10. 2022 No. 1178 "On approval of the specifics of public procurement of goods, works and services for customers, provided by the Law of Ukraine "On Public Procurement", for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the day of its termination or cancellation". It was determined what corruption risks exist and their negative impact on the country's defense sector. Corrupt and ineffective armed forces reduce the level of public trust in state institutions and are a direct threat to the security of the country and its citizens. It was determined that the public procurement system underwent significant changes at the legislative level during the martial law. The procedure provides for shortening the terms of conducting full-fledged tenders in Prozorro (an electronic public procurement system, which is an online platform where state and utility customers announce tenders for the purchase of goods, works and services, and business representatives compete at auctions for the opportunity to supply it to the state), which will allow customers to go through purchases twice as fast as before. The qualitative composition of corruption crimes in the field of military security is analyzed. The operation of the Prozorro system during the introduction of martial law, which is directly designed to ensure transparency in defense procurement, was studied. Mechanisms for improving the defense procurement procedure during martial law are analyzed. Directions for overcoming corruption threats are proposed, which will contribute to the preservation of sovereignty, territorial integrity, the democratic constitutional system and the realization of other national interests of Ukraine.

Ключові слова: корупційні ризики, оборонні закупівлі, тендер, система "Prozorro", військова безпека, оборонна сфера, воєнний стан.

Key words: corruption risks, defense procurement, tender, Prozorro system, military security, defense sphere, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Корупційні дії — одна з найскладніших проблем, тим паче під час війни. Дослідження стану корупції у сфері воєнної безпеки є надзвичайно важливим та соціально зумовленим питанням, оскільки прояви корупції порушують усі принципи функціонування сфери воєнної безпеки. Корупція у воєнній сфері взагалі недопустима, оскільки в такому випадку маємо ситуацію, коли особи, які уповноважені виконувати стратегічні, надзвичайно важливі питання забезпечення територіальної цілісності та суверенітету, своїми корупційними вчинками підривають внутрішню платформу національної безпеки. Особливо актуально питання протидії корупції звучить в умовах сьогодення, в умовах, коли в результаті військової агресії Збройні Сили України безпосередньо реалізують покладені на них Конституцією України повноваження щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості [1, с. 133].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аспекти корупційної проблематики як загрози національній безпеці в Україні розглядали у своїх працях А. Л. Баланда, З. С. Варналій, Т. І. Ковальчук, Є. М. Невмержицький. Правовим аспектам протидії корупції в

оборонному секторі присвячено публікації А. В. Волошенко, М. Я. Голомші, О. П. Голоти, О. П. Котляренко та ін. Вплив корупції на реформи українського війська досліджував Л. І. Поляков.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є оцінка корупційних проявів під час воєнного стану в Україні. Провести критичний аналіз корупційних ризиків, які виникають при запровадженні механізмів швидкого та ефективного реагування щодо забезпечення оборонної сфери великими обсягами закупівель.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зловживання під час витрачання бюджетних коштів і відсутність належного контролю громадськості за процесом здійснення державних оборонних закупівель призводять до неефективного використання бюджетних коштів, зростання витрат бюджету, деформації механізмів конкуренції в економіці та погіршення інвестиційного клімату в Україні. Саме тому державні оборонні закупівлі були й залишаються однією зі сфер господарської діяльності, якій притаманні високі корупційні ризики.

Корупція в секторі безпеки може проявлятися в різних формах, таких як: відкати і хабарі, просування

неконкурентних контрактів або маніпуляції з зарплатами солдат, зловживання бюджетними коштами і використання військових ресурсів для отримання позабюджетних доходів.

Аналіз якісного складу корупційної злочинності у сфері військової безпеки свідчить, що в структурі даного виду злочинності переважають ст. 368 КК (44%), ч. 2,3 ст. 410 КК (24%) та ст. 369 КК (19%). Діяння, передбачені ст. 364 та 364-1 займають лише по 1% у загальній структурі.

Аналіз статистичних даних наведеної вище діаграми засвідчує значну розбіжність між кількістю виявлених осіб, які вчинили корупційні злочини та реальною кількістю засуджених осіб. При цьому кількість засуджених осіб є відносно стабільним. Так, у 2016 р. засуджено було 492 особи, а за 9 місяців 2022 р. 399 осіб. Ці роки з найнижчим рівнем засуджених осіб. Максимальний рівень виявлених осіб (3233) був у 2021 році, осіб, вироки відносно яких набрали законної сили (2178) та засуджених осіб (1692) можемо спостерігати у 2017 році.

Рівень корупційних злочинів у сфері воєнної безпеки надано у табл. 1.

Аналіз статистичних даних свідчить про незначний рівень корупційної злочинності у сфері військової безпеки. Так на підприємствах оборонного комплексу виявлено у 2018 р. — 6 корупційні злочини і 6 осіб, а у 2022 році — 6 корупційних злочинів та 8 осіб, також ми можемо бачити зростання рівня здійснення корупційних злочинів працівниками ЗСУ.

20 січня 2021 року Урядом України підтримано новий проект Стратегії воєнної безпеки України, який розроблено Міністерством оборони України на базі Стратегії національної безпеки України, що затверджена Указом Президента України 14 вересня 2020 року [7]. У вищесказаному проекті значну увагу приділено питанню протидії корупції у сфері воєнної безпеки. Зокрема, метою розвитку інституційних спроможностей

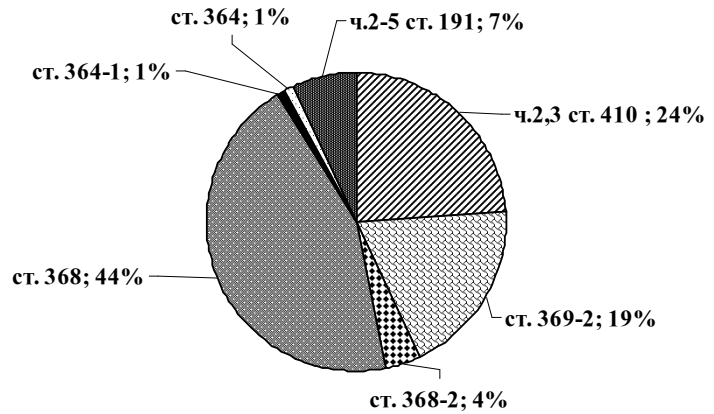

Рис. 1. Структура корупційної злочинності у сфері військової безпеки за 2016— 9 місяців 2022 рр.

Джерело: [2].

Міністерства оборони України та інших органів управління складових сил оборони передбачається реалізація ефективних антикорупційних програм [1, с. 18].

Після початку повномасштабного вторгнення уряду знадобилося терміново провести великий обсяг закупівель, тим самим уряд фактично вивів публічні закупівлі з системи Прозорро, в свою чергу Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) тимчасово обмежило функцію перегляду відомостей та формування інформаційних довідок з Реєстру корупціонерів, що могло значно підвищити рівень корупції в оборонній сфері.

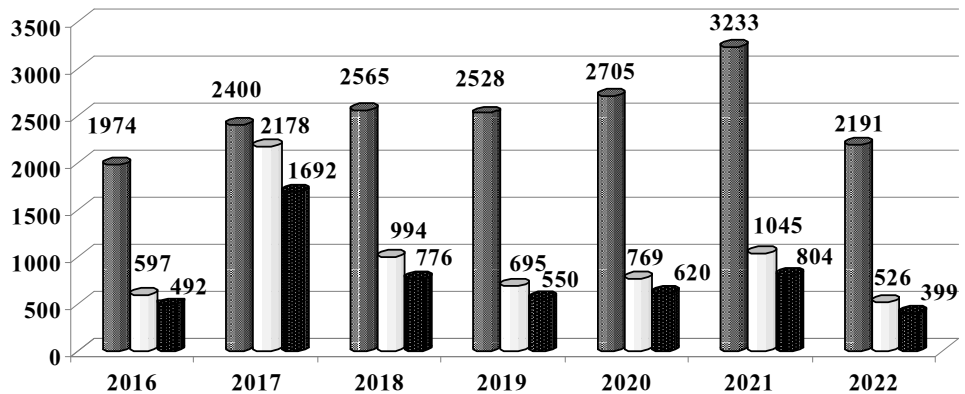

Рис. 2. Кількість осіб, які вчинили корупційні злочини за 2014— 9 місяців 2022рр.

Джерело: [2].

Таблиця 1. Рівень корупційних злочинів у сфері військової безпеки за 2018 — 9 місяців 2022 рр.

	2018	2019	2020	2021	9 місяців 2022
Вчинено корупційних злочинів на підприємствах оборонного комплексу	6	9	6	7	6
ч. 2, 3 ст. 410 КК Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем	6	4	5	5	-
Виявлено осіб, які вчинили корупційні злочини на підприємствах оборонного комплексу	6	9	10	9	8
Виявлено службових осіб і працівників ЗСУ	57	5	31	37	48
Виявлено службових осіб державної прикордонної служби	36	14	8	9	7
Виявлено осіб інших утворених відповідно до закону військових формувань	3	4	1	-	2

Джерело: сформовано на основі [1].

За результатами дослідження НАКО було виявлено 12 основних корупційних ризиків [4]:

1) відсутність централізованої автоматизованої бази даних з інформацією про виробників озброєння та військової техніки;

2) брак сучасних засобів обробки інформації на етапі планування державного оборонного замовлення (далі — ДОЗ), доступу до інформації про потреби сектору оборони;

3) складність кваліфікації як виконавця ДОЗ;

4) неузгодженість законодавства в частині затвердження ДОЗ;

5) надмірна засекреченість ДОЗ;

6) відсутність конкурентних процедур у таємних закупівлях;

7) обмеження максимального прибутку постачальників;

8) відсутність конкурентних процедур при закупівлі за імпортом;

9) обмеження можливостей Управління військових представництв МО України щодо перевірки інформації під час реалізації оборонних закупівель;

10) зміна вартості продукції (послуг) під час виконання контракту;

11) розмитість відповідальності у сфері контролю за виконанням ДОЗ;

12) відсутність сучасних автоматизованих систем обробки інформації на етапі звітування про виконання ДОЗ.

З метою стабілізації ситуації урядом країни було запроваджено низку важливих законів: Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції" [4], Закон України "Про основи національного спротиву" [5], також було ухвалено постанову щодо особливостей проведення публічних закупівель на час воєнного стану. Відтепер закупівлі можна буде проводити в системі Prozorro за новою процедурою. При цьому значно розширюються рамки використання каталогів ProzorroMarket.

Згідно з постановою, в системі Prozorro з'являється процедура відкритих торгів з особливостями. Процедура передбачає скорочення строків проведення повноцінних тендерів у Prozorro, що дозволить замовникам проходити закупівлі двічі швидше, ніж раніше.

Крім того, Уряд зняв низку обмежень, які впливали на успішність проведення торгів. Серед іншого, тендер в Prozorro може бути проведений з пропозицією лише від одного учасника (а не мінімум двох, як раніше), що має підвищити кількість успішних закупівель в електронній системі, залишаючи при цьому можливість для відкритої конкуренції на торгах.

Ще одним важливим кроком є те, що було знято обмеження щодо підняття ціни за одиницю закупівлі у 10% в разі коливання цін на ринку. Це дозволить не розривати договори в разі суттєвої зміни ціни на ринку та не проводити нові торги.

Постанова також дозволяє максимально використовувати переваги ProzorroMarket. Так, знімаються обмеження щодо максимальної суми закупівлі в каталогах. Тож закупівельники зможуть майже в необмеженій кількості купувати типові товари (пальне, електроенергію, продукти харчування, ліки та медвироби тощо) за принципом електронного магазину або використовую-

чи запит цінних пропозицій. Такий крок значно зменшить адміністративне навантаження на закупівельників.

Крім того, нова постанова запроваджує нові порogi для обов'язкового здійснення закупівель у Prozorro. Для закупівель товарів і послуг відкриті торги з особливостями необхідно буде проводити, якщо вартість закупівель дорівнює або перевищує 100 тис. грн; для послуг з поточного ремонту — 200 тис. грн; робіт — 1,5 млн грн.

Також важливо зазначити ряд змін, що відбулися в оборонних закупівлях на період воєнного стану:

— договірна ціна визначається на підставі калькуляції витрат, сформованої виконавцем державного контракту. При цьому дозволяється не використовувати під час розрахунку та встановлення цін Порядок КМУ про формування та коригування очікуваної вартості товарів, робіт і послуг оборонного призначення, закупівля яких здійснюється за конкурентною процедурою;

— не дозволено переглядати погоджену ціну контракту, окрім контрактів на імпорт;

— заборонено укладати офсетні договори (офсетний договір — це зобов'язання іноземної юридичної особи щодо повної або часткової компенсації державі Україна витрат, пов'язаних з імпортом продукції оборонного призначення на суму, що перевищує 5 млн євро).

До середини квітня оборонні та публічні закупівлі товарів, робіт і послуг здійснювалися без застосування процедур, визначених Законами України "Про публічні закупівлі" та "Про оборонні закупівлі". З 12 квітня уряд дозволив проводити закупівлі на суму до 50 тис. грн з використанням електронної системи закупівель, у т.ч. електронних каталогів.

А з 28 червня 2022 уряд поновив обов'язкові закупівлі в системі Prozorro. Водночас залишається і можливість проведення прямих закупівель, коли це критично важливо. Це стосується закупівлі товарів, робіт і послуг Міноборони та розвідкою, МВС, СБУ, Держспецзв'язку, ДСНС, іншими силовими органами та Укрзалізницею.

Використання відкритих процедур для більшого числа закупівель дозволить підвищити прозорість тендерів та конкуренцію на торгах, а отже допоможе більш ефективно витратити бюджетні кошти під час воєнного стану.

Ще одним важливим кроком було погодження парламентом трирічного плану закритих оборонних закупівель на 2022—24 роки [3]. Це значний крок уперед до осучаснення процедур оборонних закупівель. Трирічний план стосується закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, які здійснюються за закритою процедурою. Він дасть можливість планувати розвиток систем озброєння та більш ефективно використовувати державні кошти, які витрачають на обороноздатність України.

Іншими словами, вперше в історії України Міністерство оборони не планує закупівлі "від тепер на тепер", а має чіткий план, який дозволяє виробникам вибудувати свою стратегію виробництва та взаємодії з міністерством.

Поява Особливостей організації оборонних закупівель однозначно є важливим кроком, який дозволить

удосконалити процедуру оборонних закупівель під час воєнного стану. Слід виокремити кілька важливих моментів:

1. До держзамовників, які можуть проводити оборонні закупівлі, додаються військові частини, організації (установи, заклади). Однак звертаю увагу на важливий момент: такі військові частини, організації повинні бути уповноважені рішенням держзамовника у сфері оборони на проведення тендерів та укладення відповідних державних договорів/контрактів.

2. Практично всі оборонні закупівлі будуть здійснюватись максимально швидко, без проведення яких-небудь процедур закупівель, що, безперечно, є життєво необхідно для захисту нашої держави та швидких вирішень питань в умовах війни.

3. Для того, щоб підтримати вітчизняних виробників та зберегти робочі місця, були додані рамкові угоди для оборонних закупівель. Незважаючи на те, що зараз перелік товарів, на які розповсюджуються рамкові угоди, обмежується галуззю легкої промисловості, є впевненість, що з часом такий перелік буде розширюватись.

ВИСНОВКИ

Отже, у ході дослідження було встановлено, що в сфері безпеки та оборони реалізується політика, спрямована на мінімізацію впливу корупції на оборонну сферу, підтримання престижу та довіри суспільства до Збройних Сил України.

Поряд з тим, можна відмітити, що у зв'язку із введенням воєнного стану поступово було удосконалено законодавчу базу у сфері оборони, що дозволило швидко та ефективно задовольняти потреби армії. Також слід відзначити, що основним вектором антикорупційної роботи у сфері публічних закупівель оборонного сектору та забезпечення воєнної безпеки є виявлення та усунення корупційних ризиків.

Серед основних напрямків подолання корупційних загроз можна відзначити оновлення системи оборонних закупівель, що дозволить забезпечити прозорість та ефективно використання бюджетних коштів.

Протидія злочинності у сфері воєнної безпеки має стати головним пріоритетом держави, адже корупційна злочинність у даній сфері є загрозою для суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та реалізації інших національних інтересів України.

Література:

1. Войтович І. І. Кримінологічні засади протидії корупції у сфері воєнної безпеки: дис. докт. юр. наук: 12.00.08 / Войтович І. І. Київ, 2021. 394 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Закон України "Про оборонні закупівлі" [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
4. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" [Електронний ресурс]. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_36096
5. Закон України "Про основи національного спротиву" [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>

6. Реформа державного оборонного замовлення. — (НАКО). [Електронний ресурс]. URL: <https://nako.org.ua/publication/reforma-derzhavnoho-oboronnoho-zamovlennia-analitychna-zapyska>

7. Указ Президента України №392/2020 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" [Електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

References:

1. Voitovych, I. I. (2021), "Criminological principles of combating corruption in the field of military security", Abstract of Doctor of Law dissertation, Kyiv, Ukraine.
 2. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 2 December 2022).
 3. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On defense procurement", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (Accessed 2 December 2022).
 4. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About the principles of preventing and countering corruption", available at: https://minjust.gov.ua/m/str_36096 (Accessed 1 December 2022).
 5. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On the foundations of national resistance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text> (Accessed 2 December 2022).
 6. NAKO (2019), "Reform of the state defense order", available at: <https://nako.org.ua/publication/reforma-derzhavnoho-oboronnoho-zamovlennia-analitychna-zapyska> (Accessed 2 December 2022).
 7. President of Ukraine (2020), Decree "About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine 14 sept 2020 "About the National Security Strategy of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (Accessed 2 December 2022).
- Стаття надійшла до редакції 08.12.2022 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7637-4311>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.90

ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ СТВОРЕННЯ РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ТЕХНІКИ

S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Healthcare
Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

INNOVATIVE TRENDS IN THE CREATION OF ROCKET AND SPACECRAFT EQUIPMENT

За останні шість десятиліть космічна галузь значно зросла та еволюціонувала. Експлуатація космосу під егідою декількох космічних держав перетворилась на вид діяльності у понад 60 країнах по всьому світу. Для її фінансування окрім державного капіталу, активно почав залучатися і приватний у вигляді інвестиційних ресурсів, що дозволило збільшити темпи її розвитку в декілька разів. Останнім роками інтерес до дослідження космосу та переваг, які можна отримати в його результаті значно зріс. Це стало можливим за рахунок значного спрощення подорожей за межі Землі під впливом інноваційних тенденцій. Відтак, у науковому дослідженні визначено поточні тенденції у світовій космічній галузі. Встановлено роль космічної сфери у загальному розвитку країни та формуванні її конкурентних переваг.

Окреслено ключові напрямки спрямування космічних подорожей у наш час, і роль багаторазових систем запуску для орбітальних транспортних засобів у їх актуалізації. Охарактеризовано багаторазову систему запуск SN20, розроблену компанією SpaceX, як основу для створення можливостей подорожей на Марс. Визначено її технічні характеристики та послідовність проходження нею процедури її ліцензування на перший запуск. Досліджено динаміку зміни вартості ракетних запусків під впливом інновацій.

Встановлено причини відновлення подорожей на Місяць та проведено паралель між впливом таких подорожей на подальшу колонізацію Марсу. Визначено поточні тенденції у сфері супутникових запусків, проаналізовано кількість спроб орбітальних запусків у розрізі країн світу, а також визначено прогноз зміни кількості супутників до 2030 року. Досліджено проблему боротьби із космічним сміттям, яке залишилось із минулих місій і залишатиметься від майбутніх. Визначено напрямки використання космічних технологій для боротьби із глобальним потеплінням. Проаналізовано шляхи використання 3D-друку для потреб майбутніх космічних місій. Досліджено структуру спрямування венчурного капіталу в космічні технології у розрізі країн світу, а також у розрізі стадій реалізації космічних проєктів у вартісному та кількісному вимірі.

The space industry has grown and evolved significantly over the past six decades. Exploitation of space under the auspices of several space states has become an activity in more than 60 countries around the world. For its financing, in addition to state capital, the private sector began to be actively involved in the form of investment resources, which made it possible to increase the pace of its development several times. In recent years, interest in space exploration and the benefits that can

be derived from it has grown significantly. This became possible due to the significant simplification of travel beyond the borders of the Earth under the influence of innovative trends. Therefore, the current trends in the global space industry are defined in the scientific study. The role of the space sphere in the general development of the country and the formation of its competitive advantages has been established.

The key directions of the direction of space travel in our time are outlined, and the role of reusable launch systems for orbital vehicles in their actualization. The SN20 reusable launch system, developed by SpaceX, has been characterized as a basis for creating the possibility of travel to Mars. Its technical characteristics and the sequence of its first launch licensing procedure are defined. The dynamics of changes in the cost of rocket launches under the influence of innovations were studied.

The reasons for the resumption of trips to the Moon are established and a parallel is drawn between the influence of such trips on the further colonization of Mars. The current trends in the field of satellite launches have been determined, the number of orbital launch attempts by countries of the world has been analyzed, and the forecast for changes in the number of satellites until 2030 has been determined. The problem of combating space debris, which remained from past missions and will remain from future missions, was studied. Directions for using space technologies to fight global warming are defined. Ways of using 3D printing for the needs of future space missions are analyzed. The structure of the direction of venture capital into space technologies in terms of the countries of the world, as well as in terms of the stages of implementation of space projects in terms of value and quantity, was studied.

Ключові слова: інновації, орбітальні ракети, венчурний капітал, ракети багаторазового використання, супутники.

Key words: innovation, orbital rockets, venture capital, reusable rockets, satellites.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Космічний сектор на даний момент переживає серйозні зміни. З моменту як п'ятдесят років тому Сполучені Штати Америки (США) і Радянський Союз впроваджували єдині масштабні національні космічні програми, і на ринку було присутня лише невелика кількість комерційних структур, космічний сектор виріс, диверсифікувався, і почав інтегрувати у свою діяльність технології та інновації з інших секторів. Приватне фінансування космічних підприємств різко зросло за останнє десятиліття. Найбільш яскравими представниками приватних космічних підприємств є SpaceX і Blue Origin, а також менш знайомі, але однаково інноваційні, Planet Labs, Marbox, Spire, тощо. У результаті цих подій, основні елементи космічного сектору починають змінюватися: від керування урядом і декількома великими підприємствами сектор починає бути більш сегментованим, а отже — більш відкритим для учасників та глобально інтегрованим. Ці зміни надихають багато людей, породжуючи сподівання на те, що включення сонячної системи в економічну сферу нарешті може бути здійснено. Але, в той же час, ці зміни є важкими для "старої гвардії", яка створила та виховала пергу урядову хвилю космічного підприємства. Пояснення описаних тенденцій було проведено з боку Інституту науково-технічної політики США на запит Національного управління з аеронавтики та дослідження космічного простору (НАСА) і Офісу директорів національної розвідки. У роз'ясненні зазначається, що космічне підприємство не

є відособленим, а отже більшість подій, якій його стосуються, зумовлюються зовнішніми факторами [1].

У перші роки розвитку космічної ери технології розроблялись в космічному секторі та адаптувались під його потреби, а в подальшому поширювались на інші сектори. Основними прикладами цього процесу є фотоелектричні технології та технології термоелектронного перетворення. Проте, останніми роками, відбувається зворотній процес переходу технологій, в основному інноваційних, у космічний сектор із інших секторів, і досить часто це відбувається у форму готових комерційних продуктів. Зменшення витрат і суттєве вдосконалення таких технологій як обчислювальна потужність, зберігання даних, камерне спостереження, сонячні батареї та мікродвигуни, вплинуло на різноманітні сфери, пов'язані з космосом, включно із спостереженням за Землею, телекомунікацією, космічною наукою та технікою, а також розвідкою.

Оскільки технологічний прогрес поза межами космічного сектору поширюється безпосереднього і на нього, з'являються інноваційні бізнес-моделі управління діяльністю космічних підприємств, створюються нові та дешевші програми використання космосу, що робить інвестиції у космічний сектор більш вигідними та прибутковими. У таких умовах, надзвичайно важливо відстежувати нові тенденції, які розгортаються у космічному секторі для оперативного їх використання, що, в свою чергу, формує актуальність наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий вклад у розкриття тематики дослідження, у зв'язку із високою актуальністю, здійснили багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Зокрема, протягом останніх років значна увагу інноваційним тенденціям у створення ракетно-космічної техніки, була приділена з боку Bhavya L., Marc M., Nixon B., Roy S., Di Pippo S., Marr B., Lu M., Jamshed P., Bharkar P. та інші. Серед вітчизняних вчених найбільший науковий вклад був здійснений Шемшученко Ю., Семенякою В., Маліцьким Б., Маліцьким Е., Жилінською О., Соловйовим В., Болтенком О., Кошовою С., Радченко Ю., Анисенко О., Бабіною Д., тощо. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що динамічність процесів у космічному секторі формують вимоги для безперервного аналізу та узагальнення тенденцій, які в ньому відбуваються.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З урахуванням вищенаведеного, метою наукового дослідження є визначення впливу інноваційних технологій на розвиток космічної галузі загалом та розробки ракетно-космічної техніки зокрема.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах космічна діяльність та її науково-виробнича база вже перетворились на природно функціонуючу галузь світової економіки, що керується універсальними закономірностями та загальними тенденціями розвитку.

Світовий економічний сектор є потужним сегментом глобального ринку, який стрімко розвивається. У той же час, однією із основних рушійних сил економічного прогресу є інноваційні технології, зокрема у сфері інформаційно-комунікаційного програмного забезпечення, цифрових систем та зв'язку. Ці розробки є результатом діяльності різних сфер космічної індустрії і в подальшому впливають на всі інші галузі життєдіяльності. Статистичні дослідження у більшості країн, які активно розвивають космічну галузь, показують, що вона є однією із найбільш конкурентоздатних та провідних напрямків у економіці. Так, саме космічні технології виступають гарантією технологічних, військових, наукових, політичних та економічних переваг, забезпечують можливість віддаленого зондування Землі, дозволяють діяти на випередження у надзвичайних ситуаціях, підвищують результативність розвідувальної діяльності, видобування природних ресурсів, є джерелом інновацій у сільське господарство, забезпечують комунікацію та навігацію, охорону навколишнього середовища та моніторинг кліматичних змін. Тому, беззаперечно, відстеження всіх інноваційних змін у космічній галузі є запорукою високотехнологічного розвитку цього сегменту, який в умовах глобалізації є джерелом забезпечення передумов для стратегічного зростання та технологічного лідерства у довгостроковій перспективі [2, с. 82].

За останнє десятиліття було відроджено інтерес до космічних подорожей та технологічних інновацій, які їх супроводжують. Більше того, Ілон Маск анонсував ко-

лонізацію Марсу [3]. І це далеко не межа. У 2022 році планується розпочати запуск ракет багаторазового використання. Це так званий "святий Грааль" космічних для набуття поширення космічних подорожей, так як використання багаторазових систем запуску для орбітальних транспортних засобів дозволить значно знизити вартість вильоту з атмосфери Землі, відкриє двері для багатьох захоплюючих космічних ініціатив, які в теоретичному контексті є можливими, проте не реалізуються через високу вартість. Окрім того, ця система дозволить здешевити вартість стандартних космічних місії, таких як запуск супутників та підтримка Міжнародних Космічних Станцій. SpaceX планував запустити перший орбітальний рейс із використання ракети багаторазового запуску SN20 на початку поточного року, через очікування схвалення від Федерального управління цивільної авіації США. Розробники зазначають, що SN20 найпотужніша ракета, з поміж всіх коли-небудь побудованих. Проте, компанія SpaceX зіткнулась із технічними складнощами у створенні ракети, а також із складною процедурою ліцензування, тому запуск було перенесено на липень 2022 року.

Зокрема, Федеральне управління цивільної авіації США, яке відповідає за оцінку екологічності та безпечності запуску для навколишнього середовища, оприлюднило список вимог до компанії SpaceX для подання нею заявки на отримання ліцензії для першого польоту, який включає 75 пунктів. В оприлюдненій заяві відомства, після оцінки ступеня виконання умов SpaceX, зазначили, що анонсовані компанією заходи не спричинять значних наслідків для довкілля, проте управління продовжуватиме спостереження для повного виконання компанією умов, і лише суцільне їх впровадження дозволить завершити процес ліцензування.

Згідно інформації, опублікованої SpaceX багаторазова ракетна система складатиметься із космічного корабля SN20 та носія Super Heavy. Повна її висота складатиме 120 метрів, що робить її найвищою із усіх коли-небудь створених ракет. Ракетний Носій Super Heavy вдвічі потужніший, ніж створювана NASA для пілотованих польотів на Місяць важка ракета Space Launch System. Перший запуск планується здійснити із стартового майданчика компанії у Бока-Чіка на південному сході штату Техас. Під час першого польоту планується, що ракета виконає один орбітальний облік Землі, після чого SN20 здійснить посадку у Тихому океані біля Гавайських островів [4].

Пізніше, в цьому році, також планується запуск двоступеневої ракети New Glenn компанією Blue Origin, на низьку Орбіту Землі. Ця ракета призначена для використання до 25 разів, і в підсумку планується переміщення на ній не лише людей, а й вантажів [3].

Багаторазове використання ракет дозволить компаніям економічно ефективно запускати тисячі супутників на низьку навколоземну орбіту (Low Earth Orbital (LEO), яка розташовується на висоті від 160 до 2000 км, на відміну від ракет, які запускались на геостаційну орбіту (GEO) на висоту близько 35000 км. Основна перевага LEO супутників полягає в тому, що вона мають найнижчу затримку в мілісекундах, на відміну від GEO супутників. Недоліком LEO є те, що кожен супутник має можливість охопити набагато меншу площу Землі. Ниве-

люється цей недолік тим, що формується можливість запускати велику кількість таких супутників за відносно низьку вартість. Дослідимо динаміку зміни вартості запуску ракет під впливом інноваційних технологій на основі табл. 1.

Як бачимо із табл. 1, вартість запуску багаторазових ракет значно нижча ніж стаціонарних, що дозволить найближчим часом здійснити значний прорив як у дослідженні космосу так і в використанні даних з нього для земних потреб.

У той же час, зменшення вартості ракетних запусків стане поштовхом для зростання повітряної мобільності, підвищення якості супутникових зображень та зв'язку, що в подальшому втілиться у розробку автономних дронів, які якраз і керуватимуться супутниковими даними GPS. Ці безпілотні літаючі апарати можуть стати цінністю для компаній сфери електронної комерції, зменшивши вартість доставки.

З іншого боку, планується актуалізація подорожей на Місяць. Хоча протягом останніх десятиліть подорожі на Місяць не були на порядку денному у дослідженнях космосу, це змінилось через визначення ряду стратегічних причин для відновлення посадки на цю зірку за останні декілька років. Проте, на відміну від подорожей на Марс, висадка на Місяць проводитиметься окремими землянами та розвідувальними транспортними засобами. Ключовим фактором, який спонукає оновлення інтересу є те, що це стане хорошим тестовим фактором для багатьох технологій, які у підсумку допоможуть швидше дістатися Марсу.

Основна увага місії на Місяць буде зосереджена на пересиланні "невеликих корисних навантажень" у вигляді автономних інструментів, призначених для пошуку, витягування та обробки елементів з поверхні Місяця. Такі подорожі будуть відбуватися під керівництвом США. Окрім того, у результаті тісної співпраці між NASA та Astrobotice Technology, росією, Японією та Індією планується доставити роботу технічні земельні ділянки на місячну поверхню протягом 2022 року. Перший запуск планується на серпень 2022 року. Проте, фахівці NASA зазначають, що вони продовжують ремонтні роботи космічного корабля Orion і вже добились значного успіху по підготовці його до повноцінного запуску. Блок для навігації та управління вже замінено з урахуванням результатів тестування.

На поточний момент відбувається перевірка тимчасової стадії криогенного руху космічного корабля для забезпечення його успішного виходу на орбіту Місяця [6].

Переважну більшість комерційних космічних активів складають супутникові запуски, і у 2022 році така тенденція зберігатиметься. Рушійною силою посиленої активності у цій галузі є постійне зменшення вартості введення супутників на орбіту та зростаюча кількість випадків використання даних, які вони надають, адже GPS та супутникові знімки є важливим інструментом для багатьох аспектів повсякденного життя, і нові напрямки їх використання, як от наприклад, вирішення проблем, спричинених пандемією, отримання актуальних даних щодо воєнної ситуації в Україні, виникають весь час.

Таблиця 1. Зміна вартості ракетних запусків під впливом інновацій

Ракета	Виробник	Вартість (дол./кг)
2016 Atlas V	United Launch Alliance (ULA)*	14100
2014 Ariane 5	Airbus	6900
2015 Falcon 9	SpaceX	4700
2020 Багаторазовий Falcon 9	SpaceX	1800
Швидкий багаторазовий корабель Starship	Теоретична модель на основі оцінок ARK	200

Джерело: розроблено авторами на основі [5].

Супутники з кожним роком стають меншими та легшими. Це означає, що навіть стартапи тепер можуть скористатися перевагами технологічних можливостей. Насправді, звіти опубліковані в останні роки виявили, що вартість бізнесу по запуску супутника стає порівнянною із запуском програми. Китайський галактичний простір розробив та запустив у космосі 1000 невеликих супутників для своїх клієнтів у галузях, включаючи авіацію, морські та виробничі транспортних засобів. Тим часом, інша китайська компанія, ADA Space, планує мережу з 192 супутників, які використовуватимуть технологію штучного інтелекту для забезпечення потокових супутникових зображень Землі [7].

Загальну кількість спроб орбітальних запусків у розрізі країн-лідерів космічної сфери за 2020 рік відобразимо на рис. 1.

За оцінкою аналітиків Pitchbook, станом на 2020 рік лідером по кількості спроб орбітальних запусків були США та Китай. Значно відстають від них Росія та Європа, у яких було 14 та 8 спроб відповідно. Найменше спроб орбітальних запусків було здійснено Індією, Іраном та Ізраїлем.

Ще однією ознакою того, що супутники стають дешевшими та доступнішими, можна побачити з перших у світі повністю надрукованих за 3D супутників, які за оцінкою Австралійських виробників Fleet Space Technologies

будуть запущені на орбіту в цьому році [7]. Ці супутники в першу чергу розроблені для надання комутаційних та зв'язкових рішень для пристроїв Інтернету речей (IoT), які все більше використовуються для приватних будинків та бізнесу у всьому світі. Розглянемо

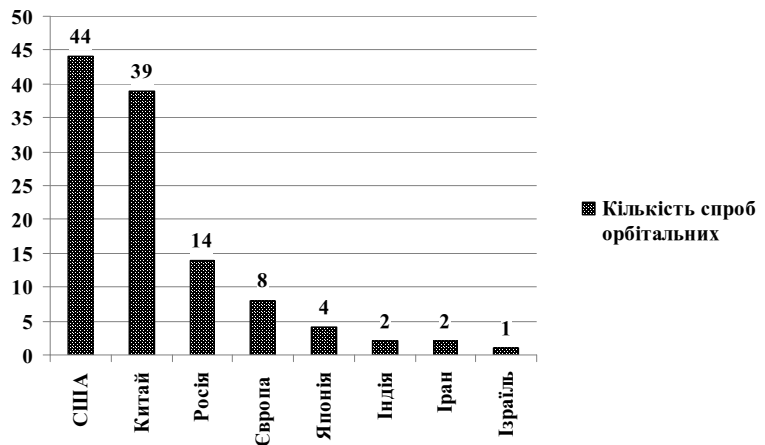

Рис. 1. Кількість спроб орбітальних запусків у розрізі країн за 2020 рік

Джерело: розроблено авторами на основі [8].

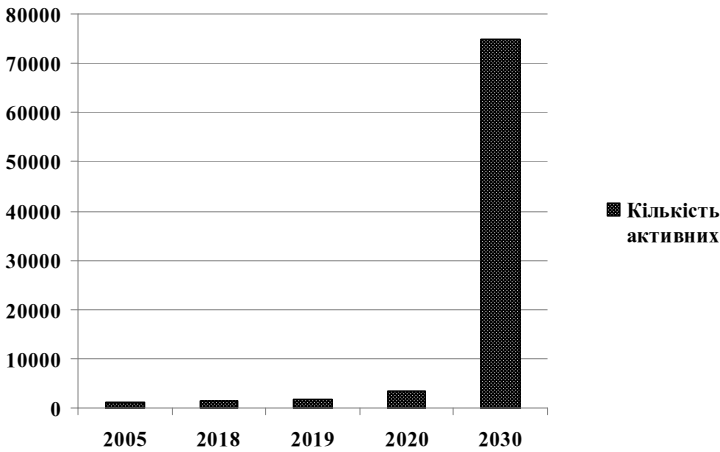

Рис. 2. Кількість активних супутників за 2005—2020 роки та прогноз до 2030 року

Джерело: розроблено авторами на основі [5].

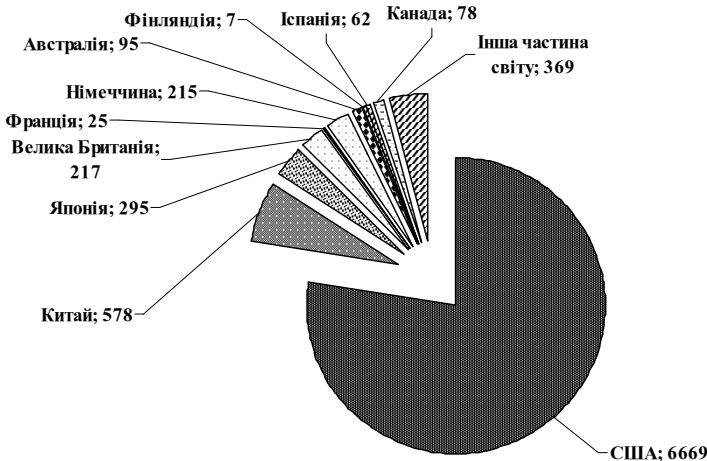

Рис. 3. Спрямування венчурного капіталу в космічні технології в розрізі країн світу у 2021 році (млн дол.)

Джерело: розроблено авторами на основі [8].

динаміку зростання кількості активних супутників за допомогою рис. 2.

Згідно даних, зображених на рис.2, отримуємо підтвердження описаної тенденції щодо збільшення кількості запусків через зменшення їх вартості та доступності. Так, до 2030 планується, що кількість активних супутників зросте більше ніж на 2000% і складатиме більше 75000.

У той же час, одним із тривожних побічних ефектів від дослідження космосу є те, що ми можемо в кінцевому підсумку наробити стільки ж безладу в решті Всесвіту, як наробили на власній планеті. За приблизними підрахунками, на поточний момент з попередніх космічних місій існує близько 8000 тонн сміття включно з не функціонуючими супутниками, які залишилися на орбіті. Вони становлять потенційну небезпеку для майбутніх космічних місій, адже наслідки зіткнення з ними можуть бути катастрофічними, так як і їх вплив на дані з космосу такі як прогнози погоди та GPS.

Зважаючи на це, гостро постає питання очищення космосу після себе. Запущена в цьому році місія ELSA-D має на меті очистити сміття, яке залишиться в космосі

після місій, здійснених у майбутньому. Це стало можливим шляхом використання магнітів, які повинні захоплювати плаваюче сміття та підштовхувати його до Землі, де в кінцевому підсумку воно повинне згоріти у зовнішніх шарах атмосфери. Ще один космічний корабель по утилізації відходів, який називається RemovedEbris, використовуватиме сітки для захоплення плаваючого мотлоху. Європейське космічне агентство наразі перебуває на стадії розробки плану по запуску "робота, який самостійно знищується", заклавши програмно в нього мету знищення 100-кілограмового шматка космічного сміття, яке залишається позаду від місії, яка на той момент здійснюється.

Космічні технології спеціально визнані одним із ключів до досягнення 17 цілей сталого розвитку на 2030 рік, викладених Організацією Об'єднаних Націй (ООН). Яскравим прикладом цього є світловідбиваючі матеріали, які спочатку були розроблені для збереження тепла в космічних кораблях, а зараз популяризовані для ізоляції будівель на Землі. Це означає, що світові уряди все частіше інвестують у космічні інновації з основною метою вирішення проблем, спричинених змінами клімату на Землі.

І з зростанням усвідомлення важливості декарбонізації та обмеження глобального потепління серед підприємств це також стає активним фокусом діяльності підприємства. Однією із ініціатив у цьому напрямку є програма Methanesat, яка націлена на виявлення та відстеження джерел викидів метану на Землю. Ця програма є надзвичайно важливою, так як викиди метану приблизно на половину відповідальні за підвищення глобальної температури від початку промислової епохи.

Нещодавно британське космічне агентство оголосило про фінансування ряду проєктів, які розпочнуться в наступному році. Найбільший інтерес викликає проєкт, очолюваний Глобальним супутником. Цей проєкт буде спрямований на використання інфрачервоних камер на супутниках для моніторингу рівня термічних викидів з будинків та підприємств. Ще один проєкт під назвою TreeView, створений Open University за фінансуванням Британським космічним агентством, використовуватиме супутникові знімки для картографування посадки дерев та відстеження вирубки лісів, у співвідношенні з оцінкою дерев секвеструвати викиди вуглецю.

Реаліями 2022 року є зародження адаптивного виробництва у космосі (відомого як 3D-друк). Це нова технологія, яка буде життєво важливою для майбутніх поселень людей у космосі. Якщо будь-який інструмент чи деталь зламається або взагалі буде відсутня, можливість їх відтворення в разі збільшує життєздатність постійного поселення. Окрім того, вчені припускають, що предмети, виготовлені в космосі зможуть бути корисними і на Землі, враховуючи унікальний вплив на формування їх структури мікрогравітації [6].

Згідно дослідження ARK Investment Management кількість надрукованих за допомогою 3D принтера деталей у двигунах літака зросла від 19 у 2015 році, до

304 у 2019 році. Крім того, очікується, що до 2024 року у разі реалізації оптимістичного прогнозу, кількість таких деталей зросте до 4000 [5].

З урахуванням вищенаведеного, законо-мірно зростають і інвестиції у космічний сектор, і зокрема його напрямок — "SpaceTech" (космічні польоти, супутники та дослідницькі технології). За оцінками Savills, "SpaceTech" вже став глобальним підприємством, інвестиції в яке протягом останніх трьох років зростають по 67% щорічно. Згідно оцінки інвестування венчурного капіталу у космічні технології у 2021 році отримуємо наступні результати (рис. 3).

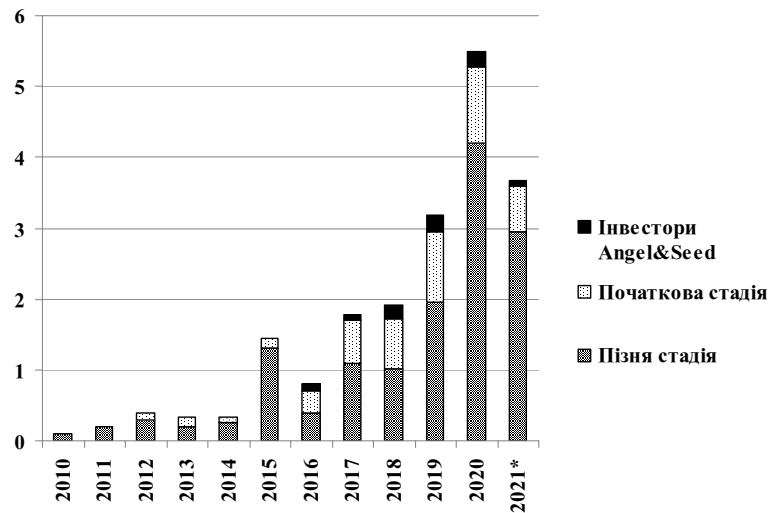
З наведеного рисунку, можемо побачити, що лідируючі позиції у розвитку сфери космічних технологій займає США, де спрямовується близько 77% всього венчурного капіталу. За нею слідує Китай (7%), Японія (3%), Велика Британія (3%) та Німеччина (3%). Найменше венчурний капітал спрямовувався у розвиток космічних технологій у Франції (0%), Австралії (1%), Іспанії (1%) та Канаді (1%). У всіх інших країнах сукупний % спрямування венчурного капіталу в космічні технології склав 4%.

У вартісному виразі, обсяги інвестованого венчурного капіталу за 2010—2021 роки значно відрізнялись. Проаналізуємо тенденції у сфері фінансування проєктів у космічній сфері згідно стадій їх реалізації на основі рис. 4.

Згідно рис. 4 можемо побачити, що за останні 5 років обсяги венчурного капіталу, який спрямовується у космічну сферу стрімко зростали. Найбільший ріст відстежувався у 2020 році, де у проєкти на пізній стадії реалізації було спрямовано більше 4 млрд. дол. За 5 місяців 2021 року обсяги фінансування космічної сфери вже перевищили рівень 2019 року, і якщо темпи спрямування ресурсів залишатимуться сталими то за підсумками 2021 року очікуємо значне перевищення і показників 2020 року. Кількість проєктів на початковій стадії була сталою протягом 2019—2020 років, і за 5 місяців 2021 року тенденції практично не змінилися. За незмінної тенденції, обсяги фінансування за 12 місяців 2021 року вирівнюються із показниками за 2020 рік або незначно відхиляться. Пік використання венчурного капіталу Інвесторів Angel&Seed припадає на 2018—2020 роки. У 2021 році відстежуємо незначне зниження обсягів фінансування. Проте, на фоні загального зростання обсягів фінансування Spacetech проєктів, таке зниження не матиме значного впливу на космічну сферу.

Для повноти відображення тенденцій по фінансуванню космічної сфери, розглянемо динаміку зміни кількості проєктів за 2010—2021 роки залежно від стадії їх реалізації (рис. 5).

У кількісному вираженні, найбільша кількість проєктів припадає на 2019—2020 роки. За перші 5 місяців 2021 року

*станом на 11 червня 2021 року.

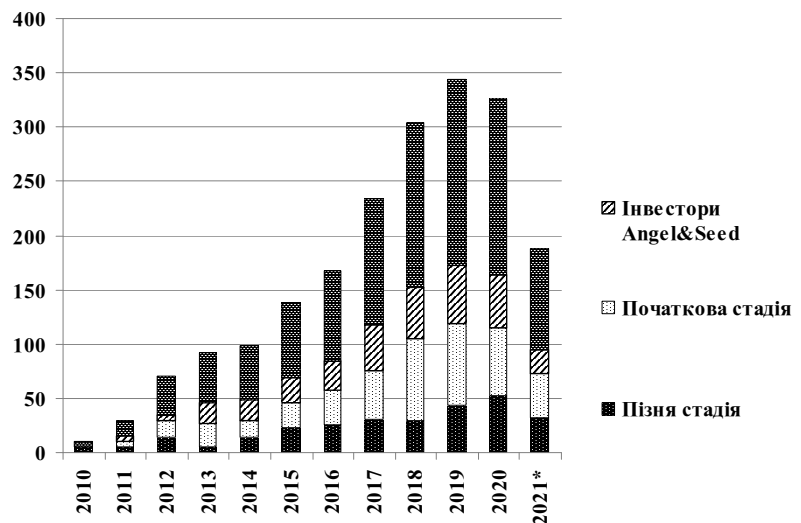
Рис. 4. Угоди по спрямуванню венчурного капіталу в космічну сферу за стадіями реалізації (млрд дол.)

Джерело: розроблено авторами на основі [8].

вже було про інвестовано близько 94 проєкти, що становить 57% від показників попереднього року. Таким чином, можемо стверджувати, що за підсумками 12 місяців 2021 року кількість про інвестованих проєктів буде найвищою за весь досліджуваний період. Постійне зростання обсягів фінансових ресурсів у сфері Spacetech виступатиме основою для зростання ступень використання інноваційних технологій в процесі реалізації проєктів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи вищенаведене, можемо стверджувати, що використання інноваційних досягнень стало рушійною силою для активного розвитку космічної сфери за минулі декілька років і на найближчу перспективу. Статистичні дослідження у більшості країн, які

*станом на 11 червня 2021 року.

Рис. 5. Кількість угод по спрямуванню венчурного капіталу в космічну сферу за стадіями реалізації

Джерело: розроблено авторами на основі [8].

активно розвивають космічну галузь, показують, що вона є однією із найбільш конкурентоздатних та провідних напрямків у економіці. З урахуванням цього, відбувається активний приріст інвестицій у розвиток космічних технологій. Так, очільником компанії SpaceX анонсовано колонізацію Марсу в найближчі десятиліття. Це стане можливим за рахунок використання багаторазових систем запуску для орбітальних транспортних засобів, які значно знизять вартість подорожей у космос. SpaceX є першою компанією, яка планує запустити в космос багаторазову ракету. Проте, технічна складність її розробки та складність процедури ліцензування, яка включає більше 70 вимог, є стримуючим фактором для запуску. Компанія наголосила, що всі перепони практично подолано і вже в цьому році запуск багаторазової ракети таки відбудеться.

Поруч із цим, останніми роками зростає зацікавленість відновлення подорожей на Місяць для тестування нових технологій, які в подальшому дозволять швидше дістатися Марсу.

Використання інноваційних технологій при будівництві супутників дозволило зробити їх легшими та меншими. Це впливає на зниження вартості запуску супутника і, як наслідок, активізацію їх запуску. Вже до 2030 року планується, що активних супутників буде більше 75000.

Зростання кількості запусків у космос є каталізатором для виникнення масштабної проблеми його забруднення. Для вирішення проблеми планується здійснювати запуск місії ELSA-D, яка буде проводити очищення сміття після майбутніх місій шляхом його захоплення та підштовхування у напрямку до атмосфери Землі, в якій воно згоратиме.

У той же час, космічні технології є інструментом боротьби із глобальним потеплінням, так як вони дозволяють виявити джерела масштабних викидів метану, які на 50% є причиною температурних змін. Використання інновацій дозволило розробникам розробити механізм 3D друку необхідних інструментів та деталей безпосередньо в космосі, що стане важливим джерелом поповнення необхідними деталями без повернення на Землю. В подальшому, надруковані в космосі під впливом мікрогравітації деталі нестимуть користь і на Землі.

Література:

1. Bhavya L. Reshaping Space Policies to Meet Global Trends. National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, Arizona State University. Vol. 32 №4. 2016. URL: <https://issues.org/reshaping-space-policies-to-meet-global-trends/> (Last accessed: 20.07.2022).
2. Кошова С. Розвиток космічної галузі в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2022. №3. С. 82—87.
3. Marr B. Trends for 2022. Bernard Marr & Co. Future-Business-Success. 2022. URL: <https://bernardmarr.com/the-five-biggest-space-technology-trends-for-2022/> (Last accessed: 20.07.2022).
4. Ракета Starship буде готова до першого запуску в липні. Interfax-Україна. 2022. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/839148.html> (дата звернення 22.07.2022).

5. Lu M., Jamshed P. Three Emerging Trends in the Space Industry. Visual Capitalist. 2022. URL: <https://www.visualcapitalist.com/sp/three-emerging-trends-in-the-space-industry/> (Last accessed: 23.07.2022).

6. Guilfoil K. NASA prepares return to the moon with new mission set for August launch. ABC News. 2022. URL: <https://abcnews.go.com/Technology/nasa-prepares-return-moon-mission-set-august-launch/story?id=87181234> (Last accessed: 22.07.2022).

7. Martin M., Nixon, B., Roy S. 2022 Emerging Technology Trends. Perkins coie. 2022. URL: <https://www.perkinscoie.com/images/content/2/5/250570/10-ETT-Chapter-10-Spacetech.pdf> (Last accessed: 22.07.2022).

8. Russel L. Savills reveals rocketing 'Spacetech' VC investment follows life sciences real estate takeover. Satellite Evolution Group. 2022. URL: <https://www.satelliteevolution.com/post/savills-reveals-rocketing-spacetech-vc-investment-follows-life-sciences-real-estate-takeup> (Last accessed: 23.07.2022).

References:

1. Bhavya, L. (2016), "Reshaping Space Policies to Meet Global Trends", National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, Arizona State University, Vol. 32, no.4, available at: <https://issues.org/reshaping-space-policies-to-meet-global-trends/> (Accessed 20.07.2022).
 2. Koshova, S. (2022), "Space industry development in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 81—87.
 3. Marr, B. (2022), "Trends for 2022", Bernard Marr & Co. Future-Business-Success, available at: <https://bernardmarr.com/the-five-biggest-space-technology-trends-for-2022/> (Accessed 20.07.2022).
 4. Interfax-Ukraine (2022), "The Starship rocket will be ready for its first launch in July", available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/839148.html>, available at: (Accessed 22.07.2022).
 5. Lu, M. and Jamshed, P. (2022), "Three Emerging Trends in the Space Industry", Visual Capitalist, available at: <https://www.visualcapitalist.com/sp/three-emerging-trends-in-the-space-industry/> (Accessed 23.07.2022).
 6. Guilfoil, K. (2022), "NASA prepares return to the moon with new mission set for August launch", ABC News, available at: <https://abcnews.go.com/Technology/nasa-prepares-return-moon-mission-set-august-launch/story?id=87181234> (Accessed 22.07.2022).
 7. Martin, M., Nixon, B. and Roy, S. (2022), "Emerging Technology Trends", Perkins coie, available at: <https://www.perkinscoie.com/images/content/2/5/250570/10-ETT-Chapter-10-Spacetech.pdf> (Accessed 22.07.2022).
 8. Russel, L. (2022), "Savills reveals rocketing 'Spacetech' VC investment follows life sciences real estate takeover", Satellite Evolution Group, available at: <https://www.satelliteevolution.com/post/savills-reveals-rocketing-spacetech-vc-investment-follows-life-sciences-real-estate-takeup> (Accessed 23.07.2022).
- Стаття надійшла до редакції 27.11.2022 р.*

УДК 338.33:004

Л. В. Пшенична,
к. держ. упр., професор, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2840-2189>
Б. І. Сюркало,
к. е. н., доцент, директор, Сумський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 19
ім. М.С. Нестеровського Сумської міської ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5282-631X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.97

МОДЕЛЬ АДИТИВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

L. Pshenychna,
PhD in Public Administration, Professor, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko.
B. Siurkalo,
PhD in Economics, Associate Professor, Director, Sumy General Secondary Education Institution I-III degrees No. 19
named after M.S. Nesterovsky of the Sumy City Council

A MODEL OF ADDITIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGY IS IN THE MANAGEMENT OF A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION

У публікації запропоновано основні адміністративні підходи при впровадженні моделі адитивної освітньої технології, наведено авторський підхід до класифікації освітніх технологій, візуалізовано модель адитивної освітньої технології. визначено основні принципи впровадження, формалізовані основні ключові показники ефективності впровадження моделі адитивної освітньої технології закладу загальної середньої освіти. Запропоновано шляхи удосконалення управлінської системи закладів загальної середньої освіти відповідно до сучасних принципів освітнього процесу. Виокремлено основні вимоги до удосконалення педагогічних технологій у складі освітніх технологій. Визначено основні адміністративні підходи до впровадження моделі адитивної освітньої технології та встановлено основні обмеження моделі. Зазначений підхід дозволяє здійснювати моніторинг якості управлінських процесів, створює можливість для здійснення аналізу перспектив зростання та "вузьких місць", забезпечує кількісний облік рівня досягнення основних цілей сучасного освітнього процесу.

The publication offers ways to improve the management system of general secondary education institutions in accordance with modern principles of the educational process. To achieve this goal, the following tasks are set: correlation of existing approaches with the proper implementation of the principles of the new Ukrainian school; identification of problematic issues in the implementation of the model of additive educational technology in the institution of general secondary education; creation of a quantitative approach to measure the level of orientation of the institution to the needs of the student in the educational process; assessment of the effect of the introduction of a formalized approach in the process of accounting for the level of achievement of the main goals of the educational process in accordance with modern requirements. The main administrative approaches to the implementation of the model of additive educational technology are proposed, the author's approach

to the classification of educational technologies is given, and the model of additive educational technology is visualized. the main principles of implementation are defined, the main key performance indicators of the implementation of the additive educational technology model of the general secondary education institution are formalized. Ways to improve the management system of general secondary education institutions in accordance with modern principles of the educational process are proposed. The main requirements for the improvement of pedagogical technologies as part of educational technologies are highlighted. The main administrative approaches to the implementation of the model of additive educational technology are determined and the main limitations of the model are established. Therefore, to solve the problem of proportionality of the student's satisfaction with the topic/chapter and the results of his evaluation by the teacher, we suggested using a three-dimensional scale and applying the coefficient approach. As a result of the analysis, the principles of compliance with the scope of the performed managerial and organizational work were identified, in accordance with the dynamics of changes in certain key indicators. The specified approach allows monitoring the quality of management processes, creates an opportunity to analyze growth prospects and "bottlenecks", provides quantitative accounting of the level of achievement of the main goals of the modern educational process.

Ключові слова: модель, педагогічні технології, адитивні технології, інноваційні освітні технології, освітній процес, сучасні технології навчання.

Key words: model, pedagogical technologies, additive technologies, innovative educational technologies, educational process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасному освітньому середовищі виставляються нові вимоги до вдосконалення освітнього процесу. Зростає популярність застосування в освітньому менеджменті адитивних освітніх технологій. Адже саме адитивні освітні технології ґрунтуються на комплексному підході і охоплюють не тільки сам навчальний процес але і управлінський супровід, систему самооцінювання закладу загальної середньої освіти, систему моніторингу якості та ефективності складових самої застосовуваної адитивної освітньої технології. Якщо підходи до висвітлення самої адитивної освітньої технології висвітлені достатньо широко, то в напрямі документального супроводу, забезпеченні покрокового впровадження та в структурі документообігу практичне застосування моделі адитивної освітньої технології висвітлено в загальних рисах.

Основною проблематикою в управлінському аспекті є відсутність конкретизованого опису документального супроводу впровадження і застосування моделі адитивної освітньої технології у закладі загальної середньої освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У працях зарубіжних та вітчизняних науковців виявлені нами вищенаведені застереження пропонується вирішувати за допомогою комплексного підходу, одним з варіантів якого є адитивні освітні технології (АОТ). Так наприклад у працях Алфімова Д.В. [1, с. 35], Жало Л.П., Деменкова Д.В. та Садикової Я.М. досліджуються про-

блеми педагогічної інноватики та педагогічних технологій, виявлені особливості застосування АОТ в освітній діяльності [2, с. 35]. В загальному вигляді якщо визначити педагогічну технологію як чітко детерміновану систему педагогічних засобів, форм і методів, проведення їх етапної послідовної реалізації, націленість на вирішення конкретних навчально-виховних завдань, то можна стверджувати, що без належної складової, яка має оцінювати саму ефективність застосування освітньої технології використання цієї технології буде безконтрольним, а отже необґрунтованим.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У публікації запропоновано використання основних адміністративних підходів при впровадженні моделі адитивної освітньої технології, виокремлено основні принципи впровадження, формалізовані основні ключові показники ефективності впровадження моделі адитивної освітньої технології закладу загальної середньої освіти. Зазначений підхід дозволяє здійснювати моніторинг якості управлінських процесів, створює можливість для здійснення аналізу перспектив зростання та "вузьких місць", забезпечує кількісний облік рівня досягнення основних цілей сучасного освітнього процесу

МЕТА ПУБЛІКАЦІЇ

Метою публікації є удосконалення управлінської системи закладів загальної середньої освіти відповідно до сучасних принципів освітнього процесу.

Для досягнення указаної мети поставлені наступні завдання: співвіднесення існуючих підходів з належною реалізацією принципів нової української школи; виявлення проблемних питань при впровадженні моделі адитивної освітньої технології.

тивної освітньої технології закладу загальної середньої освіти; створення кількісного підходу вимірювання рівня орієнтування закладу на потреби здобувача освіти в освітньому процесі; оцінка ефекту від впровадження формалізованого підходу в процесі здійснення обліку рівня досягнення основних цілей освітнього процесу відповідно до сучасних вимог.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В процесі проведеного нами дослідження було виявлено, що значна кількість закладів загальної середньої освіти використовують стандартний підхід до поєднання планування освітнього процесу та оцінювання досягнень здобувачів освіти: річне календарне планування з кожного предмету містить певну кількість модулів/розділів/тем, а кількість годин за (наприклад) розділами може різнитись, це дозволяє зробити висновок про різну "часову" (в годинах) цінність кожного розділу. Як за формального так і за формувального (за критеріями оцінювання Нової Української школи) підходів в якості результуючого оцінювання підбиваються певні середні оцінки за розділами, які в свою чергу слугують основою для підсумкової річної оцінки. Також є ускладнюючі чинники: наприклад кількість пропущених годин та можливість їх відпрацювання.

Проте, згідно сучасних освітніх стандартів, здобувачами освіти мають напрацьовуватись компетентності відповідно пройденого матеріалу

Управлінська діяльність передбачає напрями загальної стратегії розвитку освіти в закладі (освітні закони, освітні системи, концепції розвитку освіти у закладі, кадрову політику і корпоративну культуру), педагогічна технологія розміщується на "тактичному рівні" і має реалізовувати стратегічні пріоритети освітньої технології, шляхом забезпечення функціонування моделі навчально-виховного та управлінських процесів в закладі освіти, поєднуючи в собі їх зміст, форми і засоби. Окремі технології навчання моделюють шляхи освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального курсу (дисципліни, предмета). Новації в освітній технології полягають в оновленні змісту навчальних програм (створення авторських програм, підручників, навчальних посібників), в оновленні методик навчання і виховання та в організації педагогічного процесу — використання новітніх форм і засобів проведення навчального процесу.

Освітня технологія нами розглядається як система взаємодії учасників освітнього процесу, що заснована на ідеї, принципах, методах і засобах навчання, яка має за мету досягнення визначеного рівня компетентностей для досягнення необхідного етапу освітньої траєкторії.

Освітній процес з використанням інноваційних технологій якісно перевищує класичні підходи в освіті, оскільки інтегрує процеси, які зазвичай не поєднуються зазвичай: стратегія розвитку закладу освіти має включати пробільність навчання згідно тенденцій розвитку ринку праці, відповідно стратегічних напрямів формулюються і затверджуються програмні документи "тактичного рівня": Освітня програма загальної середньої освіти та річні плани роботи закладу освіти тощо. Згідно тактичних програмних документів, загальнодержавних

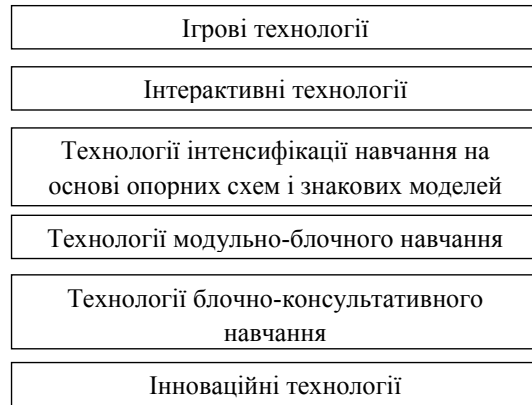

Рис. 1. Класифікація освітніх технологій

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [1—3].

освітніх стандартів та запитів учасників освітнього процесу (батьківської громадської ради, партнерів закладу освіти: закладів вищої освіти, працедавців та ін.) щороку формуються та переглядаються авторські програми та методичне забезпечення, проходять процедуру самооцінки технології навчання, їх результативність розглядається на методичних об'єднаннях та знаходить схвалення на педагогічній раді. В моделі адитивної освітньої технології на "оперативному рівні" діють Положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти в закладі та Положення про академічну доброчесність педагогічних працівників та здобувачів освіти закладу.

Саме тому, використання адитивної освітньої технології містить у собі новацію, оскільки дозволяє використовувати комплексний підхід до управління та містить синергетичний ресурс.

Освітня технологія відображає загальну стратегію освіти. Інноваційні технології можуть бути як вдосконаленими освітніми технологіями так і концептуально новими та створюються з метою істотного удосконалення або освітнього процесу або якості освітніх послуг.

Адитивна освітня технологія належить за класифікацією до інноваційних освітніх технологій. АОТ відрізняється спрямованістю на досягнення ключових освітніх показників (якості надання освітніх послуг, підвищення рівня якості освітнього процесу, спрямованістю на вибудовування освітньої траєкторії здобувачів освіти).

Але зворотній зв'язок від отримувача освітньої послуги потрібно постійно отримувати і здійснювати його моніторинг. Тому для вирішення проблеми співмірності задоволеності учнем темою/розділом та результатами його оцінювання з боку вчителя нами запропоновано використовувати тривимірну шкалу та застосування коефіцієнтного підходу.

Таким чином можна виокремити принцип відповідності обсягу здійсненої управлінської та організаційної роботи відповідно підвищення/зменшення окремих ключових показників.

З попереднього принципу можна виокремити принцип ґрунтовності в якому мають поєднуватись сучасні вимоги до освітнього процесу та можливість їх об'єктивного вимірювання.

Рис. 2. Модель адитивної освітньої технології

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [1–3].

Принцип безпеки має включати зони відповідальності кожного учасника освітнього процесу та безпешкодного доступу до ресурсів АОТ.

Напрямом подальшого дослідження запропонованого підходу є виявлення основного набору КРІ для системи самооцінювання закладу загальної середньої освіти. Так, наприклад основними ключовими показниками можуть бути виділені коефіцієнти співмірності зазначені вище, коефіцієнти покриття (або відсотку здобуття компетентностей учнем від річної освітньої траєкторії), коефіцієнт сталості (або здатності протягом семестру учнем утримуватись в зоні високого, достатнього, середнього рівнів тощо).

Виявлені нами принципи впровадження АОТ дозволять більш широко впроваджувати сучасні освітні технології. Зазначений підхід дозволить здійснювати моніторинг якості управлінських процесів, забезпечує можливість для здійснення аналізу перспектив зростання та є підґрунтям для кількісного обліку рівня досягнення основних цілей сучасного освітнього процесу.

Важливим моментом в застосуванні моделі АОТ є узгодження ключових освітніх показників в ієрархії Освітня технологія — Педагогічна технологія — Навчально-виховна технологія з ключовими показниками діяльності Технології управління закладом освіти на всіх рівнях.

Педагогічна технологія є більш спеціалізованою ніж освітня і передбачає досягнення певних завдань, підвищення ефективності навчально-виховної діяльності та забезпечувати її високий рівень. Основними вимогами до вдосконалення освітніх технологій є висування ряду вимог до педагогічних технологій у їх складі:

1. процесний підхід розвитку — має відбуватись не як функція запам'ятовування і накопичення знань, а має прямувати до процесу навчання як процесу розумового розвитку, кожен наступний рівень якого дозволяє використовувати засвоєні знання;
2. система динамічного структурування — має забезпечувати не формування асоціативної статичної моделі знань, натомість вибудовувати систему динамічного структурування розумових дій;
3. індивідуалізовані програми — при застосуванні орієнтуються не на середній рівень пересічних знань, а диференційовані відповідно до індивідуалізованих програм навчання;
4. ціннісно-орієнтовані модулі або уроки мають відійти від зовнішньої мотивації навчання до внутрішньої морально-вольової регуляції.

Впровадження АОТ вимагає наступних основних адміністративних підходів:

1. Визначення групою фахівців обмежень і основних функцій АОТ, яке має виражатись у окремому по-

ложенні про застосовувану у закладі загальної середньої освіти адитивної освітньої технології.

2. Перевірці можливостей закладу у застосуванні обраної АОТ. Для цього необхідно провести перевірку відповідності технічних засобів навчання, обраної освітньої платформи, авторських/поширених курсів та можливостей безперешкодного доступу учасниками освітнього процесу до роботи із спільними документами.

3. Встановлення точок доступу до ресурсів АОТ з обмеженнями для кінцевих користувачів. Здійснюється з метою збереженості інформації не тільки у часі але і від несанкціонованого доступу.

4. Створення шаблонів спільних документів і полів форм для роботи з цифровими носіями в цифровому вигляді та обов'язковістю і періодичністю їх переведення у паперові носії. Верифікацію і авторизацію цих документів. Зазначені дії мають здійснюватись відповідно Положення про електронний документообіг закладу загальної середньої освіти.

5. Обговорення і голосування на Педагогічній раді щодо всіх аспектів АОТ. Визначення Ключових показників діяльності відповідно освітньої програми, календарних програм, розкладу уроків на рік та положень про самооцінювання і академічної доброчесності.

6. Моніторинг адміністрацією виконання всіх аспектів впровадження АОТ. Підходи і методи моніторингу мають бути визначені також на засіданні Педагогічної ради.

7. Щорічний звіт керівника закладу освіти має містити аналіз ключових показників діяльності, що в свою чергу також можуть стати підґрунтям для постійного вдосконалення системи самовдосконалення якості освітнього процесу закладу загальної середньої освіти.

Основними обмеженнями при впровадженні моделі АОТ в закладі загальної середньої освіти є наступні:

1. Ієрархія ключових показників адитивної освітньої технології має дорівнювати 100% досягнення рівня по стратегічним цілям;

2. Моніторинг зміни ключових показників має здійснюватись з періодичністю не більшою ніж один тиждень, щоденний модульно-блочний моніторинг ключових показників є можливим тільки за умови застосування автоматичних облікових систем;

3. Ключові показники мають відображати не тільки зміни в структурі якості освітнього процесу, але і результативність від впровадження нових засобів навчання в забезпеченні їх практичної спрямованості, а також якісної зміни ролі педагога в сучасному потоці навчання в процесі раціонального використання ресурсів як інформаційних так і залучених в ході реалізації державно-приватного партнерства в освіті.

Отже адитивна освітня технологія — це технологія, що базується на принципах відкритого навчання, широко використовує комп'ютерні навчальні програми різного призначення та створює за допомогою сучасних телекомунікацій інформаційне освітнє середовище для постачання навчального матеріалу та спілкування, забезпечує комплексний підхід до освітнього процесу за рік та враховує в долях відсоток прогресу за кожною складовою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином використання сучасних освітніх технологій є відображенням сучасного сталого розвитку системи освіти. І саме від адміністрації закладу та педагогічних працівників залежить правильна організація навчання та досягнення ефективних показників якості освітнього процесу. Запропонований нами підхід дозволить відслідковувати ключові показники застосування адитивної освітньої технології закладу загальної середньої освіти, а циклічний моніторинг зібраних ключових показників діяльності дозволить формалізувати не тільки рівень оцінювання здобувачів освіти але і виявити ступінь "залученості учня в тему уроку", що є підґрунтям для удосконалення педагогічного партнерства, орієнтування на потреби здобувача освіти в освітньому процесі. Напрямом подальшого дослідження запропонованого підходу є виявлення основного набору ключових показників діяльності для системи самооцінювання закладу загальної середньої освіти.

Виявлені нами принципи впровадження моделі АОТ дозволять більш широко впроваджувати сучасні освітні технології. Зазначений підхід дозволить здійснювати моніторинг якості управлінських процесів, забезпечує можливість для здійснення аналізу перспектив зростання та є підґрунтям для кількісного обліку рівня досягнення основних цілей сучасного освітнього процесу.

Література:

1. Алфімов Д.В. Структурно-змістовний контент поняття технології / Д. В. Алфімов. // Науковий вісник Донбасу. 2011. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_3_2

2. Садикова Я. М. Застосування адитивних технологій в освітній діяльності / Б. І. Сюркало, Я. М. Садикова // Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 12 (2). С. 55—59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_12%282%29_17

3. Закон України "Про освіту". URL: <https://base.kristti.com.ua/?p=5895>

4. Закон України "Про повну загальну середню освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#>

References:

1. Alifimov, D.V. (2011), "Structural content of the concept of technology", *Naukovyj visnyk Donbasu*, vol. 3, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_3_2 (Accessed 30 Nov 2022).

2. Sadykova, Ya. M. and Siurkalo, B. I. (2017), "Application of aditive technologies in educational", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, vol. 12 (2), pp. 55—59, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_12%282%29_17 (Accessed 30 Nov 2022).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On Education", available at: <https://base.kristti.com.ua/?p=5895> (Accessed 30 Nov 2022).

4. Zakon Ukrainy "Pro povnu zahal'nu seredniu osvitu" URL: Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On complete general secondary education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#> (Accessed 30 Nov 2022).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022 р.

Ю. М. Гринько,
аспірант, ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1957-025X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.102

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Y. Hryenko,
Postgraduate student, Training Research and Production Center
of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

MECHANISMS FOR THE STATE YOUTH POLICY IMPLEMENTATION IN THE FIELD OF PATRIOTIC EDUCATION

У статті обґрунтовуються важливі напрями патріотичного виховання і визначаються їх завдання, аналізуються основні нормативно-правові акти державного рівня стосовно проблем патріотизму і патріотичного виховання молоді. Зазначається, що патріотичне виховання є одним із головних пріоритетів державної політики та є актуальною проблемою державного управління на етапі розвитку України є реалізація державної політики у сфері патріотичного виховання молоді. Необхідність цього аспекту державного управління очевидна і пояснюється багато в чому неможливістю повноцінного функціонування суспільства без розвиненої системи патріотичного виховання. Зазначається, що керуючись тим, що сутність механізмів реалізації державного патріотичного виховання молоді передбачає взаємодію системних елементів, які призводять до досягнення деякої конкретної мети, під механізмами впливу державної політики на патріотичне виховання молоді розуміється системна цілісність норм, засобів і методів, що застосовується у різноманітних формах свого втілення суб'єктами суспільства з метою виховання у молоді патріотичних якостей.

The article substantiates the important directions of patriotic education and defines their tasks, analyzes the main regulatory and legal acts of the state level regarding the problems of patriotism and patriotic education of youth. It is noted that patriotic education is one of the main priorities of state policy and the implementation of state policy in the field of patriotic education of youth is an urgent problem of state administration at the stage of Ukraine's development. The need for this aspect of public administration is obvious and is explained in many ways by the impossibility of the full functioning of society without a developed system of patriotic education. It is noted that, guided by the fact that the essence of the mechanisms for the implementation of the state patriotic education of the youth involves the interaction of system elements that lead to the achievement of some specific goal, the mechanisms of the influence of state policy on the patriotic education of the youth are understood as the systemic integrity of norms, means and methods, which are used in various forms its embodiment by the subjects of society with the aim of nurturing patriotic qualities in the youth.

The organizational mechanism for the implementation of state policy in the field of patriotic education is the entire complex of actions involving material-technical, economic-social, moral-spiritual means carried out in appropriate forms, for the maximum implementation of general and specific tasks of the state in the field of patriotic education.

The administrative-legal mechanism for the implementation of state policy is a mandatory component in the formation of legal awareness of every person. The set of legislative and normative acts at the state level, which regulate state policy, determine the place and role of state youth policy, as well as normative documents, national level programs related to solving the problem of patriotic education.

Summarizing the above, it should be noted that the main task of modern state policy in the field of patriotic youth education should be the creation of conditions for the maximum use of the innovative potential of the young generation in the interests of the development of Ukraine and ensuring the appropriate level of the country's competitiveness. Also, the state should continue to develop and implement a comprehensive system of education of patriotic values among young people.

Ключевые слова: державне політика, молодіжна політична, патріотизм, виховання, особистість, державна влада, управлінські механізми.

Key words: state policy, youth policy, patriotism, education, personality, state power, management mechanisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Патріотизм виступає як політичний і моральний принцип, соціально-моральний імператив, інтеграційна особова якість, як цілісний феномен, що характеризує симбіоз його соціальних і індивідуальних аспектів. Особливо важливим стає формування такої якості у молодого покоління, від активної патріотичної позиції якого залежить прогресивний розвиток України. Молодіжна політика є складовою частиною державної політики в області соціально-економічного, культурного і патріотично-національного розвитку України і є цілісною системою заходів правового, організаційно-управлінського, фінансово-економічного, наукового, інформаційного, кадрового характеру, спрямованих на створення необхідних умов для вибору молодими громадянами свого життєвого шляху, для відповідальної участі у відродженні України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розвиток теорії та методології державної політики України, що сприяє розробці даної теми, зробили сучасні дослідники, а саме Г. Берченко, Г. Ващенко, Б. Грінченка, І. Дзюба, А. Годлевська, В. Кафарський, В. Кремень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження механізмів реалізації державної молодіжної політики в сфері патріотичного виховання молоді.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цивільно-патріотичне виховання громадян держави в умовах нових викликів глобального відкритого інформаційного світу націлене на формування почуття гордості і любові до Батьківщини, життєвої мети на служіння Батьківщині, на досягнення стабільного, благополучного життя на одвічних землях предків.

Патріотизм є головним чинником моральної основи формування активної життєвої позиції українців. Молодь виступає як соціальна група, що має специфічні вікові і психологічні особливості і виконує найважливішу громадську функцію соціального відтворення.

Саме тому вона повинна брати безпосередню участь в управлінні державою. З одного боку, це сприятиме інтеграції молодого покоління в громадські стосунки, представництву її інтересів на рівні держави.

З іншої — це допоможе створити нове покоління управлінських кадрів з найбільш талановитих і ініціативних і, тим самим, забезпечити спадкоємність у сфері політики і управління.

Проте на сьогодні в нашій країні молодь практично не представлена в органах політичної влади. Сьогодні права невизначеність поняття "Патріотичне виховання" в чинному державному законодавстві утрудняє визначення меж правовідносин, пов'язаних з патріотичним вихованням, встановлення конкретного круга законодавчих актів, що регламентують такого роду стосунки [3, с. 87].

Патріотичне виховання є систематичною і цілеспрямованою діяльністю органів державної влади, інститутів громадянського суспільства і сім'ї по формуванню у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання громадянського обов'язку і конституційних обов'язків по захисту інтересів Батьківщини.

Організаційний механізм управління у сфері патріотичного виховання молоді може діяти як у складі військової організації держави, так і поза нею, що відповідає призначенню, цілям і завданням патріотичного виховання.

Виховання патріотизму — це один з принципів, на якому будується державна молодіжна політика і здійснюється правове регулювання стосунків у сфері освіти;

У законодавстві перераховані суб'єкти, на яких покладений обов'язок систематично проводити вказану роботу.

Конституція України визначає види, основні напрями державної політики, в т.ч. і молодіжною. Введення встановлення основ державної політики і державні програми в області економічного, екологічного, соціального, культурного і національного розвитку України.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 р. затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходи щодо її реалізації та методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. У співпраці з громадськими організаціями національно-патріотичного спрямування розроблено Концепцію Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді до 2025 р., фінансово підтримано 21 проект за пріоритетом "Утвердження патріотизму, духовності, моральності та формування загальнолюдських цінностей у молоді" [1, с. 154].

У цій програмі містяться визначальні принципи, пріоритетні завдання, механізми державної молодіжної політики у сфері патріотичного виховання. Проте цей акт носить декларативний характер, проголошуючи спільні цілі і завдання.

Зміст регіонального рівня реалізації державної молодіжної політики у сфері патріотичного виховання в Україні складає система нормативних правових актів і їх правозастосування. Правозастосовну діяльність на регіональному рівні здійснюють законодавчі і виконавчі органи державної влади України.

Статутні цілі і завдання молодіжних об'єднань, що здійснюють діяльність на території України, у свою чергу, залежать від самого виду молодіжного об'єднання.

Відповідно, можна виділити наступні цілі молодіжних організацій і рухів: участь в суспільно-політичному житті держави, допомога в реалізації соціальних і політичних прав молоді, підтримка фізичного здоров'я молоді і формування здорового способу життя, залучення молоді до культурних і духовних цінностей, надання допомоги незахищеним верствам населення, патріотичне виховання молоді і багато що інше.

Наприклад, в Статуті всеукраїнської громадської організації "Батьківщина Молода" прописано, що метою діяльності цієї організації є об'єднання громадян і громадських об'єднань для сприяння усебічному розвитку молоді людини, реалізації його потенціалу в громадській сфері, захисту законних інтересів і прав молоді, сприяння розвитку суверенної демократії.

Будучи соціально-правовим механізмом реалізації громадянських прав і свобод молоді, вказаний інститут отримує інтенсивний розвиток, придбаває різні форми вираження і робить зростаючий вплив на громадські процеси, що відбуваються у світі.

Правосвідомість молодих людей характеризується особливостями соціального і психологічного характеру, що виділяються в силу віку, соціально-економічного і суспільно-політичного статусу цієї соціально-демографічної групи населення.

Для максимально успішної роботи у напрямі профілактики правопорушень в молодіжному середовищі необхідно продовжувати роботу з використанням усіх наявних можливостей мінімізувати здійснення правопорушень даними особами.

Оскільки, вставши на кримінальний шлях, надалі буде дуже складно, а частенько неможливо повернути людину в суспільство законослухняним громадянином. Це не означає, що суспільство повинне від нього відвернутися, це лише показує необхідність мінімізувати подібні наслідки.

Пропонується випереджати усі можливі сфери розвитку і несприятливі тенденції в суспільстві, які притягають в кримінальну активність молодь. Державна політика в цьому напрямі повинна вестися агресивніше, включаючи при цьому усі можливі важелі.

У молодіжному середовищі велике значення мають субкультурні чинники. Приналежність до тієї або іншої субкультури частенько супроводжується протистоянням традиційній культурі. Нині існує велика кількість підстав, по яких проводиться класифікація неформальних молодіжних об'єднань, зокрема, залежно від спрямованості інтересів. Не можуть не викликати особливу тривогу і занепокоєння групи молодих людей, основою формування яких є кримінальна суть. Фундамент кримінальної субкультури складають чужі громадянському суспільству цінності, норми поведінки і спілкування, традиції і ритуали людей, що об'єдналися під однією кримінальною ідеологією.

Показово, що в цю субкультуру нерідко потрапляють і діти із зовні благополучних сімей. Це деяке, як вони вважають, братерство, усередині якого існує взаємовиручка.

Саме це і притягає підлітків, що почувають себе самотніми. Насправді взаємовиручка є міфом, але підлітки зазвичай усвідомлюють це тільки тоді, коли виявляються на лаві підсудних [2, с. 128].

Хоча основний тягар відповідальності за боротьбу з цим явищем повинен нести державу, потрібна активна участь в цій боротьбі громадських (культурних, спортивних) структур, психологів, педагогічних і соціальних працівників, студентського співтовариства, батьків. Поки підліткам нічим зайняти свій вільний час, їх забиратиме до себе кримінал.

Адміністративно-правовий механізм управління державної політики є обов'язковою складовою у формуванні правосвідомості кожної людини. Виражаючи свої погляди, людина дає оцінку правовим цінностям, діям, подіям, фактам, тим самим означає своє відношення до правових явищ, що відбуваються.

Правові погляди, звичайно, є неоднорідними і залежать від типу людської діяльності, його орієнтації на право, внутрішнього потенціалу і так далі

У момент кризових явищ в суспільстві (економічних, соціальних, політичних) правові погляди іноді формуються під впливом негативних явищ, у зв'язку з чим піднімається недовіра до державних органів, держави в цілому.

Саме це спричиняє за собою втрати цінностей і антипатриотическое настрої, а згодом знижується рівень культури і моралі молоді.

Таким чином, масове поширення кримінальної і деструктивної молодіжної субкультури серед підростаючого покоління, у тому числі під впливом глобалізації, ЗМІ і Інтернету, актуалізує пошук нових підходів до вивчення детерміації і механізмів десоціалізації неповнолітніх і розробку нових методів профілактичної роботи з ними, спрямованої на протидію порушенням дисципліни і злочинності, а також привиття норм моралі і культури.

В той же час необхідно продовжувати шукати і застосовувати нові засоби профілактики правопорушень, так, цей напрям має бути пріоритетним в діяльності нашої держави в цілому [5, с.52].

У науковому середовищі в останнє десятиліття активно мусирують ідею побудови в нашій країні правової держави, керуючись ст. 1, Конституції України, яка визначають нашу країну як демократичну правову державу, де людина, його права і свободи є вищою цінністю, а їх захист — обов'язок держави.

Звідси права держава у рамках сучасного нормативного правопонимання мислиться як державу, в якій усі аспекти життєдіяльності пронизані принципами законності, справедливості і формальної рівності, а суспільство виховане на повазі до існуючого законодавства. Не секрет, що Конституція України запозичувала кращі положення Загальної декларації прав людини 1948 р.

Проте, щоб декларативні положення знайшли додаток в житті конкретної людини, потрібна воля як усього суспільства в цілому, так і держави в особі його органів і посадовців.

Основними чинниками, що впливають на формування правосвідомості молоді, є результати діяльності органів державної і муніципальної влади, міжнародних організацій, релігійних конфесій, соціальнодемографічних груп і інших колективних утворень, включаючи сім'ю, освітніх установ, трудового колективу, засобів масової інформації, індустрії розваг і індивідуальних лідерів в їх сукупності і взаємодії.

За рахунок поставлених перед молодіжними об'єднаннями цілей і завдань вноситься чималий вклад в становлення і розвиток громадянського суспільства і його інститутів. Крім того, саме цілі і завдання діяльності молодіжних об'єднань забезпечують їх включеність в політико-правову дійсність держави, а їх аналіз дозволяє виділити основні правові моделі діяльності молодіжних об'єднань світу.

У практичній діяльності саме такого типу громадських об'єднань, як молодіжні об'єднання, цілі і завдання багатьох з них багато в чому визначаються цілями і завданнями державної молодіжної політики в цілому.

У Україні в цілому сформований механізм координації молодіжної політики, який на рівні центральних органів державної влади включає Міністерство освіти і науки України. Сьогодні усі регіони знаходять свої шляхи у справі реалізації державної молодіжної політики. Це зрозуміло, оскільки кожен регіон має специфічні географічні, економічні, демографічні, етнічні, культурні та ін. особливості. Реалізація молодіжної політики на регіональному рівні є системним процесом, в який включена ціла величезна

кількість галузевих і територіальних інститутів, покликаних вирішувати важливі для молоді проблеми у сфері освіти, виховання, зайнятості, охорони здоров'я, дозвілля і так далі.

Найважливішим завданням державної молодіжної політики є розробка і впровадження механізму залучення молоді в процеси формування політики держави в різних сферах і забезпечення участі молоді в підготовці і реалізації управлінських рішень на різних рівнях державного і муніципального управління. При цьому в першу чергу необхідно забезпечити участь молоді у виробленні і реалізації державної молодіжної політики. Ці завдання повинні вирішуватися передусім через організацію взаємодії державних і муніципальних структур з молодіжними громадськими об'єднаннями і системну підтримку їх ініціатив. Недостатня притягнена молоді в процес соціальних і політичних дій сприяє розмиванню української самоідентифікації молоді.

— Основні напрями в молодіжній політики України у сфері формування почуття патріотизму серед молоді наступні: сприяння соціальному, культурному, духовному і фізичному розвитку молоді; недопущення дискримінації молодих громадян за мотивами віку; створення умов для повнішого включення молоді в соціально-економічне, політичне і культурне життя суспільства; розширення можливостей молоді людини у виборі свого життєвого шляху, досягнення особистого успіху; реалізація інноваційного потенціалу молоді в інтересах громадського розвитку і розвитку самої молоді.

Удосконалення і впровадження економічно зручних механізмів гарантованого забезпечення молодих людей першим робочим місцем шляхом надання працедавцям преференцій при створенні додаткових робочих місць для молоді.

Розробка і впровадження механізмів створення сприятливих умов для полегшення суб'єктам підприємництва "входження в ринок", раніше усього доступу до кредитних ресурсів.

У більшості випадків саме ці напрями у більше деталізованих і уточнених варіантах і представлені в статутних цілях молодіжних громадських об'єднань України.

Особливу роль для формування самостійності молоді грають громадські організації. Вони є досить ефективним інструментом соціалізації молодих людей, розвитку соціально-досугової інфраструктури.

Передусім, йдеться про такі об'єднання молоді, як молодіжні парламенти. Як правило, саме подібного роду консультативно-дорадчі структури безпосередньо пов'язані з реалізацією конституційних прав молоді. Окрім того, що подібні об'єднання молоді сприяють формуванню правової і політичної культури підростаючого покоління, вони забезпечують участь молоді в законодавчому процесі держави.

Що стосується українського законодавства, те поняття "Державно-громадське (суспільно-державне) об'єднання" зустрічається в небагатьох нормативних актах, і питання діяльності таких об'єднань практично не врегульовані. На жаль, більшість таких органі-

зацій існують на базі освітніх установ, в клубах за місцем проживання, частенько не є юридичними особами і не можуть користуватися державною підтримкою.

Необхідно приділяти увагу патріотичному вихованню молодого покоління, яке не в останню чергу впливає на формування моральних, культурних і правових цінностей в молодіжному середовищі.

Бути патріотом — природна потреба людей, задоволення якої виступає як умова їх матеріального і духовного розвитку, твердження гуманістичного образу життя, усвідомлення своєї історичної культурної, національної і духовної приналежності до Батьківщини і розуміння демократичних перспектив її розвитку у сучасному світі.

Державними органами здійснюється підтримка на конкурсній основі діяльності військово-патріотичних, воєнно-історичних, військово-спортивних клубів для молоді і пошукових об'єднань; організуються і проводяться заходи по патріотичному вихованню молоді [4, с.73].

У школах проводяться відкриті патріотичні уроки. Важливе створення сприятливих умов, з боку, передусім, держави, для розвитку наукової, творчої і інноваційної діяльності молодого покоління у вигляді стипендій, грантів і інших мер.

Організація правового виховання громадян, стимулювання патріотичних почуттів, соціально-правової активності, правомірної поведінки, підвищення рівня культури — ось ті завдання, рішення яких дозволить змінити негативні тенденції.

При цьому краще всього щоб розробка і подальша реалізація вказаних заходів могли ґрунтуватися на методі переконання. Саме такий підхід є ключовою умовою стимулювання особи до ініціативного і добросовісного виконання конституційного обов'язку за допомогою правомірної поведінки.

У сучасних умовах глобальної комунікації необхідно через ЗМІ, освітні установи, соціальні мережі, Інтернет інформувати суспільство про соціальну цінність права. Раціональний підхід полягає в тому, що інформаційний простір має можливість як пояснити своїй аудиторії соціальний порядок і його явища, так і містифікувати, понизити рівень раціоналізації і реальності навколишнього світу.

Медіариски у такому разі відбивають інформаційний простір як спосіб впливу інформації на діяльність і сприйнятливості людини. Необхідно відмітити, що ЗМІ починають грати особливу роль в якості суб'єкта про-світи населення.

Формування свідомості людини і дії на особу через ЗМІ в різних соціальних системах відбувається в різних формах, з різними цілями і призводить до різних наслідків. Феномен використання інформаційного простору включає не лише моделі медіадії, але і засадничі моделі комунікацій, які за допомогою діяльності ЗМІ роблять опосередкований вплив на правову культуру суспільства і формування правових поглядів у молоді.

Наступний важливий елемент — це рівень досконалості законодавства. Законодавство є основою громадського і державного життя. Мета будь-якого зако-

нодавчого акту спрямована на задоволення учасників правових стосунків, а результат, відповідно, полягає в задоволеності інтересу.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Патріотичне виховання здійснюється в процесі включення учнів в активну творчу працю на благо Батьківщини, привиття дбайливого відношення до історії Вітчизни, до його культурної спадщини, до звичаїв і традицій народу — любові до Батьківщини, до своїх рідних місць; виховання готовності до захисту Батьківщини; вивчення звичаїв і культури. Патріотизм виступає в єдності духовності, громадянськості і соціальної активності особи, що усвідомлює свою єдність з Вітчизною.

Він формується під впливом багатьох чинників: в процесі навчання і соціалізації підростаючого покоління, проте головну роль при цьому грає виховання. Виховання патріота — одне з наріжних завдань сучасної освітньої установи.

Література:

1. Дерлоу Дес. Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень / пер. з англ. Р.А. Семків, Р.Л. Ткачук. К.: Всеуито; Наукова думка, 2001. 219 с.
2. Мороз В.М. Мотиваційний механізм стимулювання трудової активності: державно-управлінський аспект: монографія. Х.: С.А.М., 2012. 408 с.
3. Домбровська С.М., Баглик В.С., Россохатський П.М., Карпеко Н.М. Реалізації державної молодіжної політики в Україні: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2018. 198 с.
5. Халецька А.А. Соціальна політика як ключовий чинник у діяльності соціально орієнтованої держави: Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 5. С. 71—74.
5. Шайгородський Ю. Поняття "трансформація" як інструмент аналізу соціальних змін: Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2010. № 4. С. 51—53.

References:

1. Derlou, Des. (2001), *Klyuchovi upravlinski rishennya. Tekhnolohiya pryunyattya rishen [Key management decisions. Decision making technology]*, Vseuvyto; Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
2. Moroz, V.M. (2012), *Motyvatsijnyj mekhanizm stymulivannia trudovoi aktyvnosti: derzhavno-upravlins'kyj aspekt [Motivational mechanism of stimulation of labor activity: state-administrative aspect]*, S.A.M, Kharkiv, Ukraine.
3. Dombrovska, V.S. Bahlyk, Rossokhatskyi, P.M. and Karpeko N.M. (2018), *Realizatsii derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukraini [Implementation of state youth policy in Ukraine]*, Monograph, Kharkiv, Ukraine.
4. Haletska, A.A. (2010), *Social policy as a key factor in the activity of a socially oriented state*, *Investicii: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 71—74.
5. Shajhorods'kyj, Yu. (2010), *"The concept of "transformation" as a tool for analyzing social change"*, *Osvita rehionu: politolohiia, psykolohiia, komunikatsii*, vol. 4, pp. 51—53.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2022 р.

УДК 35.08:005.95/.96]"364"

А. В. Боровська,
аспірант кафедри державного управління,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6657-8118>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.24.107

АДАПТАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ДОБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ У ВОЄННИЙ ЧАС

A. Borovska,
Postgraduate student of the Department of Public Administration, Educational and Scientific
Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

ADAPTATION OF RECRUITMENT MECHANISMS FOR CIVIL SERVICE IN WARTIME

У статті розглянуто основні механізми добору персоналу на державну службу та їхня адаптація у воєнний час. Проведений ґрунтовний аналіз таких наукових понять як: "добір кадрів", "механізм добору", "принципи кадрової політики" та обґрунтовано необхідність адаптації механізмів добору персоналу на державну службу в Україні сьогодні. Розглянуто історичну еволюцію розвитку механізмів добору персоналу на основі досвіду європейських та вітчизняних дослідників. Проаналізовано досвід американських урядовців, щодо вдосконалення механізмів добору на основі конкурсу для мобілізованих держслужбовців, або військових, що мають бажання працювати в управлінській сфері. Доведено, що розбудова системи адаптації механізмів добору персоналу вимагає інтеграції зарубіжного досвіду з метою стабілізації кадрового добору в умовах війни.

The article examines the main mechanisms of personnel selection for the civil service and their adaptation in wartime. Such scientific concepts as: "selection of personnel", "mechanism of selection", "principles of personnel policy" were analyzed and the necessity of adapting the mechanisms of personnel selection to the public service in Ukraine today was substantiated. The historical evolution of the development of personnel selection mechanisms is considered based on the experience of European and domestic researchers. The experience of American government officials regarding the improvement of competitive selection mechanisms for mobilized civil servants or military personnel who wish to work in the management sphere is analyzed. It has been proven that the development of a system of adaptation of personnel selection mechanisms requires the integration of foreign experience in order to stabilize personnel selection in wartime conditions. The vector of analysis within the scope of this work was focused on considering the adaptation of the process of recruiting personnel for the civil

service during the war period. The importance of developing one's emergency response system and studying foreign experience on this topic was emphasized. The article also considered the study of emotions and reactions and their impact on state management. Direct communication in the middle of the team is studied as a factor in the effective functioning of the civil service. There is a well-founded need for the creation and functioning of a personnel reserve as an element of state institutions, which is currently a weak link in the overall system. The peculiarities of the functioning of the state administration system during the legal regime of martial law make it possible to predict its development after the end of the war and post-war reconstruction of the country. The analyzed scientific works of foreign and domestic researchers make it possible to conclude that the adaptation of foreign experience with the correction in view of the national features of the Ukrainian system is one of the effective ways to increase the level of public service in Ukraine.

Ключові слова: адаптація, кадровий добір, державна служба, державна політика, державна служба в Україні, механізм добору персоналу у воєнний час.

Key words: adaptation, personnel selection, public service, public policy, public service in Ukraine, personnel selection mechanism in wartime.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах війни або інших надзвичайних ситуацій державі необхідно забезпечити безперервність функціонування механізму кадрового добору на посади державно-управлінського сектору, що передбачає одну з ланок ефективного проведення військових дій, оскільки закриває питання потреб населення та військових. Сьогодні, в наслідок застарілості та неефективності механізмів добору відчувається криза кадрів, зокрема професійних, які через воєнні дії звільнилися.

Тож, система механізмів добору персоналу на державну службу потребує комплексу адаптаційних інструментів, задля продовження функціонування у повному обсязі необхідному державі та громадянському суспільству. Тому, виникає необхідність аналізу механізмів такого добору в умовах воєнного стану та комплексу, який передбачає можливість адаптації конкретного механізму до реалій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В світовому контексті проблема механізмів добору персоналу зазнала великого резонансу, тож в якості джерельної бази були опрацьовані праці дослідників, починаючи з XIX століття, а також науковців, які аналізували історичну еволюцію кадрового добору та ме-

ханізмів реалізації. У межах даної статті будуть розглянуті праці наступних визначних дослідників функціональної сторони суспільних явищ: М. Армстронга, Л. Балабанової, І. Бубенка, Л. Варави, А. Виноградської, С. Войтка, В. Воронкової, Ю. Конотопцевої, О. Крушельницької, І. Мельника, А. Мельниченка тощо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз адаптації процесу кадрового добору до органів державної влади під час військових дій та конфліктів, аналіз класифікацій та принципів кадрової політики у працях вітчизняних дослідників з оглядом на стан сучасної України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний світ не існує окремо від держави та політики, а отже й без державних службовців. Важливість та необхідність добору персоналу на державну службу визнана науковими дослідженнями, соціально-гуманітарними науками та економічними показниками країн, як база успішного встановлення демократії.

Добір персоналу не має автономної форми і має здійснюватися довіреними особами, спиратися на певні методи, способи та механізми, які є визначені у кадровій політиці установи або держави в цілому. Як і будь-яка державно-управлінська система, сис-

тема механізмів добору персоналу на державну службу зазнає історичної еволюції, яка триває й зараз. Механізми та їхня адаптація залежать від багатьох чинників, таких як певна країна, стан громадянського суспільства, режим влади, стан миру чи війни тощо.

Законодавство, що регулює державну службу, а зокрема добір персоналу, у воєнний час потребує доопрацювання по таким питанням як заміщення на вакантній посаді державного службовця, який вступив до лав ЗС (якщо мова йде про Україну) із збереженням прав на цю вакансію, заміщення на посаді тих посадовців, що виїхали за кордон (жінки або волонтери), з гарантією збереження місця при поверненні до цивільного життя.

Великою проблемою врегулювання таких питань постає розмитість часових кордонів, що унеможливають конкретні гарантії на певний період часу. Однак, найважливішими принципами в адаптації механізмів заміщення та добору персоналу на вакантні посади є дотримання Конституції України та трудового права, моральних та людський цінностей.

Важливим історичним прикладом адаптації механізмів добору персоналу під час війни є психологічний метод відбору, який вважається одним із ранніх внесків європейських психологів у систему добору персоналу як таку. Серед відомих психологів, що займалися даною проблематикою на науковому рівні: Джемеллі (Італія), Андерсон (Велика Британія), Камю (Франція), Зельц та Кронфельд (Німеччина) тощо.

Їхнім вагомим внеском став розгляд саме дослідження емоцій та реакцій, психомоторної реакції на дратівник, вимірювання інтенсивності емоційної реакції тощо, задля розуміння готовності психіки людини працювати у емоційній напрузі та ризику, що були викликані воєнними діями на території держави [19].

Вітчизняні науковці мають свій погляд та підходи до розгляду проблеми добору персоналу. Наприклад, за підходом І.Мельника "добір персоналу — це процес оцінки якостей кола претендентів, визначення придатності кожного з них для використання на певних посадах" [13].

Підхід С.Войтка розглядає добір кадрів як "діяльність, на основі якої здійснюється відбір зі списку кандидатів одного, який більш повно за своїми якостями відповідає визначеним роботодавцем критеріям для заповнення того чи іншого робочого місця" [1].

С. Сєрьогін формулює схожий термін, однак не тотожний думкам попередніх науковців: "добір кадрів управління — це процес їх вивчення з метою визначення можливості працівників успішно виконувати управлінські функції на певних посадах" [11].

Порівняльний аналіз даних тлумачень дозволяє зробити припущення, що автори виокремлюють та акцентують увагу на різних частинах поняття добору персоналу, однак мають схожий загальний погляд на критерії добору персоналу у сучасності.

Також, інше поняття, яке необхідне для нашого аналізу, поняття "адаптації". Як і з поняттям "кадро-

вого добору", дане поняття знаходить різні виміри та акценти у дослідників. Наприклад, в науковій спільноті різняться поняття "адаптації", одна частина науковців вважає адаптацією процес пристосування персоналу до організації, а інші науковці вважають, що адаптація це двобічне пристосування колективу і навколишнього середовища.

Наведемо декілька класифікацій адаптації в умовах:

- за суб'єктом адаптації (працівник або організація);
- за рівнем (первина та вторинна);
- за суб'єктно-об'єктивними відносинами (активна та пасивна);
- суспільно-політична адаптація;
- за змістом (знайомство з новими механізмами установи (організаційними, економічними тощо).

Саме в умовах воєнного або передвоєнного станів надзвичайно важливо втримати та забезпечити безперебійність механізму добору працівників, оскільки це є умовою ефективної роботи оборони країни, що дозволяє підтримувати та обробляти життєво необхідні запити суспільства, які надходять до органів місцевого самоврядування, селищних рад, Верховної Ради тощо.

Оскільки, за умов воєнного стану виникає криза кадрів, через об'єктивні фактори (мобілізація, виїзд за кордон, волонтерська діяльність, що потребує виїзду за кордон), впроваджується нове законодавство, що дозволяє у стислі строки адаптувати механізми добору персоналу на державну службу.

Наприклад, прийнятий Парламентом України у березні 2022 року Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" від 19.07.2022 р. №2136-ІХ, який дозволив на тимчасовій основі укладати та розривати трудові договори, переводитися на інше місце роботи або іншу посаду, врегулював термін відпусток у воєнний час тощо [9].

Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану" від 12.05.2022 р. № 2259-ІХ" [5] також спрощує механізм відбору кадрів, зокрема відсутністю конкурсного відбору, регулює переведення на рівнозначні або нижчі посади у випадку простою структури на термін дії воєнного положення.

У період дії воєнного стану кандидатів на такі посади також не перевіряють за деклараціями (у стан мирного часу перевірки здійснюються на основі законів України "Про запобігання корупції". Від 14.10.2014 року № 1700-VII [7] та Закон України "Про очищення влади" від 16.09.2014 р. № 1682 — VII [8]).

У Законі України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану" від 12.05.2022 № 2259-ІХ зазначається, що відповідальність за організацію призначення на посади під час воєнного стану несе державний орган, тож постає питання щодо дій та механізмів, які потрібно зробити, щоб у стислі строки

підібрати професійні кадри на посади у державні органи [5].

Надзвичайно важливою складовою є комунікація всередині органу та розуміння, яких кадрів бракує. Оскільки, конкурсний відбір та деякі важливі етапи перевірки під час воєнного стану неможливі, потрібно віднайти механізми, які допоможуть якісно оцінити кандидата на посаду.

Тож, можливі такі дії:

- узгодження посадових інструкцій з керівником, підготовка опису вакансії;
- обробка отриманих резюме або особової картки;
- проведення співбесіди або інтерв'ю, або адаптованої версії конкурсу, наприклад через засоби телекомунікаційного зв'язку.

Розуміючи наростання проблеми, як "сніжної кулі" посадовці намагаються пришвидшити прийняття управлінських рішень, щоб спростити процедуру кадрового добору, тож Парламент ухвалив Закон України "Про внесення змін до Законів України": "Про центральні органи виконавчої влади" та "Про правовий режим військового стану, щодо забезпечення керованості державою за умов військового становища".

Тож, розглянемо прийняті зміни у механізм добору кадрів на державну службу:

1. Скасовується конкурсний відбір на державну службу у воєнному стані. Суб'єкт призначення без конкурсу проводить відбір на посади в органах місцевого самоврядування, селищних рад, на посаду керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, комунальних установ тощо.

2. Спрощується перелік необхідних документів, які подаються при призначенні на посаду. Під час дії воєнного стану подається лише заява, заповнена особиста картка, документ, що підтверджує громадянство, диплом та резюме з зазначеним досвідом роботи.

3. Скасування незалежної перевірки особистості. Задля збереження часу скасовуються з'ясування біографічних даних особи. У Законі немає позначки про заміну перевірки іншою, однак залишаються механізми співбесіди, інтерв'ю тощо, щоб мати змогу оцінити професійні та морально-етичні принципи людини.

4. Скасовується необхідність декларування під час воєнного стану, однак наступного дня після скасування такого стану особа, що подається на вакансію або вже працює, повинна надати декларацію в повному обсязі протягом трьох місяців.

5. Механізми добору персоналу після скасування воєнного стану. Конкурси будуть проводитися, але не пізніше 6 місяців після скасування такого стану.

Однак, усі зміни є терміновими та мають деякі неточності, які роз'яснюються у наступних законодавчих актах держави.

Ще одним механізмом безперервної роботи державного органу є віддалена робота, за даними 2019—2021 років 67,8% державних службовців про-

довжували працювати в штатному режимі, 11,1% — дистанційно та 7,2% поєднували дистанційну роботу з роботою у штатному режимі [16].

Оскільки, пандемія COVID-19 навчила державних службовців працювати дистанційно, таку ж роботу можна було організувати і зараз. Однак, Кабінет Міністрів постановою №440 не дозволив перехід до дистанційної роботи, зауважуючи, що державний сектор має працювати на містах.

В українському науковому просторі дослідженням питань механізму добору персоналу на державу службу займалися та займаються багато вчених. Серед них варто виокремити таких, як Л. Балабанова, М. Виноградський, Ю. Конотопцева, І. Мельник та багатьох інших. У статті розглянемо підхід українського дослідника І. Мельника, який пропонує такий перелік:

- анкетування;
- письмові та моделюючі тести;
- пробні завдання;
- співбесіди;
- перевірка відомостей, наведених в анкетах та рекомендаціях;
- експертне опитування;
- групова дискусія.

Саме ці механізми пропонується розглянути як базові та проаналізувати можливість адаптації до воєнного стану. Дослідник зауважує, що тестування, яке є науково обгрунтованим, може визначати такі характеристики людини, як темперамент, психічно-ментальну складову та професійні здібності. Тож, бачимо збіг із розглянутою вище теорією європейських психологів, щодо необхідності не лише професійного, а й емоційного тестування посадовців, зокрема в умовах війни.

У сучасних реаліях України саме механізм тестування адаптується під вимоги сьогодення та демонструє найдосконаліший кінцевий результат [13].

Також, одним із головних адаптаційних ресурсів є врахування мобілізованих державних службовців або таких, що планують зайняти посаду держслужбовця після війни. Тут маємо досвід США, які зазначають, що ветерани демонструють велику зацікавленість у продовженні цивільного життя саме працюючи в державних установах. Таким чином, війна має визначальну роль у впливі на тих, хто працює в адміністративній сфері.

США мають механізм винагороди, який саме й передбачає добір персоналу на урядові посади саме серед ветеранів війни, як своєрідна вдячність за захист Батьківщини. Тож, існує ймовірність, що післявоєнна Україна перейме досвід американських колег та запровадить новий або адаптує вже існуючий механізм конкурсного відбору до воєнних реалій [17].

Тож, наведені вище механізми добору персоналу на державну службу, у період воєнного та післявоєнного станів, повинні адаптуватися та змінюватися в залежності від досвіду, стану та мотивації кандидата.

Наприклад, співбесіда або інтерв'ю із військовослужбовцем не повинна ігнорувати заслуги канди-

дата перед державою, однак повинна враховувати професійні, морально-етичні та психологічні здібності та властивості конкретної людини.

Оскільки, військова служба деяким чином впливає на досвід роботи на цивільних посадах, механізми відбору, зокрема метод моделювання або метод тестування повинні враховувати життєві ситуації кандидата не лише в умовах цивільного життя, а й досвід воєнного часу.

Звернувшись до історичного дискурсу та літератури 1945—1960 років, можна побачити проблему адаптації механізму добору персоналу на державну службу й після Першої світової війни і після Другої світової війни. Зокрема в науковій спільноті існує думка, що непередбачувані ситуації мають значний вплив на управління персоналом, безпосередньо варто зазначити, що сфера державного управління майже першою постраждала від війни, оскільки якість відбору кадрів значно знижується.

Тож, провівши аналіз історичного розвитку механізмів добору персоналу на посади держслужбовців, можемо окреслити загальні методологічні засади у історичних та вже у сучасних рамках. Проблематикою добору персоналу займаються великі групи вчених, тож загальна картина бачення адаптації механізмів добору можлива після проведення компаративного аналізу множин класифікацій, що були запропоновані у працях науковців С. Войтка, А. Мельниченко, М. Армстронга, І. Мельника, Ю. Коротопцевої, С. Серьогіна тощо.

По висновкам даного компаративного аналізу, можна стисло виокремити кінцевий перелік механізмів добору кадрів на державну службу, які здатні адаптуватися до нових умов воєнного стану:

- конкурсний відбір;
- співбесіда (інтерв'ю);
- застосування тестів на професійну придатність;
- випробування;
- кадровий аутсортинг;
- метод біографічних даних та перевірка відомостей у схожих значеннях;
- методи вільного добору та вибір у схожих значеннях;
- матричний метод оцінки якостей, наявних здібностей;
- метод моделювання;
- експертне опитування.

Питання ефективності функціонування інститутів держави є наскрізним питанням усіх епох та часів, де парадигма державної установи, як такою, частіше розглядалася як щось абстрактне, ідеальне, знаряддя, що створено людьми заради людей, щось що може гарантувати стабільність та безперервність надання послуг. Однак, в історію нерідко вклинювалися зовнішні чинники, які порушували картину "ідеального світогляду" на державні інституції.

Реальність, зокрема в Україні 2021—2022 років, демонструє, що проблема добору та втримання кваліфікованого персоналу, ще й в умовах війни, викликає падіння рівня ефективності та спроможності

надавати послуги на звичному рівні. Однак, варто зауважити, що така "реальність" також присутня у державних інституціях США, країнах Європи та Азії.

Українським інститутам зараз необхідно швидко реагувати на зміни та в короткі строки адаптувати механізми добору, щоб не втратити велику частку професійних кадрів та не вийти на критичну точку, що зумовлює актуальність дослідження механізмів добору персоналу та способів підбору оптимальних інструментів для їх функціонування у сучасній Україні.

В умовах воєнного стану, великого значення набувають не лише адаптаційні інструменти добору персоналу, а й адаптація принципів, на яких базуються механізми добору. За найбільш повним списком таких принципів Ю. Ковбасюка, можемо виокремити такі принципи кадрової політики, які необхідно зберегти у воєнний та післявоєнний час:

- соціальна справедливість;
- професіоналізм;
- збалансованість суспільних інтересів та інтересів окремих суспільних груп;
- комплексність та послідовність її проведення;
- збалансованість представництва досвідчених та молодих працівників з урахуванням гендерної рівності;
- взаємоповага у відносинах між особою та державою, працівником та роботодавцем;
- партнерство держави і недержавного сектору;
- безперервність навчання" [3].

Ще однією класифікацією принципів кадрового добору, є класифікація І. Гусака, яка має такі критерії:

- законність (дотримання законності на всіх етапах між суб'єктами трудових відносин);
- гуманізм (соціальне партнерство людини та держави);
- принцип контролю і підзвітності (керівник контролює діяльність підлеглих, а підлегли звітують керівнику);
- науковість (наявність критичного мислення та творчого додатку);
- дотримання управлінської етики, встановлення чітких процедур визначення порушень та притягнення до відповідальності за їх здійснення;
- принцип добору кадрів, оновлення та ротації (повтор оперування терміном кадрового добору на державно-управлінські посади, про що було вже згадано вище — примітка автора)" [2].

В українському законодавстві також закріплені принципи державної політики, які можна розглядати, як необхідність в умовах воєнного стану. Власне стаття 4 Закону України "Про державну службу" в наступному порядку:

1) верховенство права — забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави;

2) законність — обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у

спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

3) професіоналізм — компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону;

4) патріотизм — відданість та вірне служіння Українському народові;

5) добросовісність — спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень;

6) ефективність — раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики;

7) забезпечення рівного доступу до державної служби — заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження;

8) політична неупередженість — недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків;

9) прозорість — відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України;

10) стабільність — призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів" [6].

Аналізуючи досвід вже майже річної повномасштабної війни в Україні вимальовується певна необхідність створення або адаптації такого механізму добору, який дозволить створювати резерв кадрів, які можуть бути долучені до роботи у державних органах. Наприклад, І. Засторожнікова розглядає такий резерв, як такий, що був спеціально сформований на основі певних критеріїв з працівників, що виділяються особистісними та морально-етичними якостями та достатнім рівнем підготовки, щоб у стислі терміни замінити певного посадовця в організації [10].

Український вчені Є. Мостовий та В. Бабаєв у свою чергу акцентує увагу на таланті та професійності розглядаючи термін кадрового резерву та висловлює наступні думки: "кадровий резерв можна розглядати як механізм виявлення, відбору, професійної підготовки та прискореного просування по державній службі талановитої молоді" [15].

Саме у воєнний та післявоєнний період механізм залучення кадрового резерву повинен одним із перших адаптуватися та забезпечувати функціонування та ефективне надання послуг для держави та насе-

лення. Саме тому, Г. Мостовий та В. Бабаєв розробляє свій перелік необхідних завдань, щоб створити реальний та ефективний кадровий резерв. Даний перелік спрямований на розбудову інституту у мирний час, однак проаналізувавши, доходимо висновку, що він є актуальним й у реаліях війни:

— заповнення усіх вакансій у стислі строки новим персоналом;

— наслідування та безперервність у завданнях, навіть зі зміною керівництва;

— добір персоналу серед професійних, морально підготовлених, компетентних працівників;

— навчання персоналу та можливість накопичення досвіду задля переводу особи на схожі або вищі посади [15].

Спираючись на даний перелік науковці також пропонують створити необхідну інформаційну базу:

— розрахування необхідності в конкретному персоналі;

— аналіз можливості добору персоналу в цілому по країні та по регіонам;

— проектування організаційної структури з метою виявлення браку кадрів;

— діагностична перевірка персоналу, оцінка здібностей при прийомі на роботу;

— атестація [15].

Такі елементи та інформаційні бази гарантують ефективність створення та функціонування необхідного кадрового резерву в умовах планових організаційних змін та екстрених змін, які були створенні через надзвичайну ситуацію. Важливо зазначити, що законодавство регулює час перебування працівника у резерві (зараз це 3 роки), тож необхідно своєчасно перевіряти актуальність посади резервного фахівця, його компетентність та здатність працювати, прораховувати перспективи та ризики при заміщенні посадовців іншими тощо.

Тож, задля можливості задіяння механізму добору персоналу з кадрового резерву треба притримуватися наступного: в резерві мають знаходитися фахівці, що найбільш підходять до даної вакансії, мають перспективи розвитку та є універсальними.

За даними звіту Ernst&Young, 13% українського бізнесу втратили можливість працювати в Україні, однак державна служба функціонує. Згідно з опитуванням, приблизно 74% державних службовців мають змогу та готовність повернутися до праці. Продовжувати працювати на держслужбі в умовах воєнного часу планують 91% державних службовців, а після війни 86,4% [16].

Також, одним із важливих вимірів, що можуть допомогти адаптувати механізми добору персоналу на державну службу у воєнний період — є іноземний досвід. Насамперед, досвід країн ЄС, оскільки вектор української політики націлений на співпрацю саме з європейською системою державного управління. Досвід продемонстрував, що просте перенесення європейських доробок в українське політичне середовище не призвело до необхідних результатів та виявилось не ефективним, тож такий досвід вимагає певного адаптаційного періоду з реаліями України.

Післявоєнні механізми добору персоналу повинні будуть базуватися на європейській системі добору, тож варто розглянути можливість функціонування такої системи:

1. Задля перенесення європейської системи добору в українські державні інституції варто дослідити досвід окремих європейських країн та віднайти найбільш схожий та ефективний механізм добору кадрів, який зможе прилаштуватися під українські реалії.

2. Необхідно дослідити та сформуванати життєздатні концепції реалізації переходу до європейської системи.

ВИСНОВКИ

Отже, світовий та український досвід, як в теоретичній так і в практичній площині демонструє необхідність швидкого реагування законодавства з питань трудових відносин з урахуванням конституційних та морально-людських засад. Війна дозволила українській системі вийти на новий рівень самостійності та відмінити старі механізми, адаптувавши державну службу під європейські стандарти. Механізми добору персоналу в Україні увійшли до станового кризу, що можна пов'язувати з безліччю чинниками, такими як війні, падіння рівня загальної культури суспільства, змінами в геополітиці тощо, однак тим не менш криза дозволяє виробляти нові адаптивні процеси, що дозволять інститутам держави менш болюче реагувати на зміни.

Вектор аналізу у межах даної роботи був зорієнтований на розгляд адаптації процесу добору персоналу на державну службу у воєнний період. Була підкреслена важливість розвитку своєї системи реагування на надзвичайні ситуації та вивчення зарубіжного досвіду у цій темі. Обґрунтована необхідність створення та функціонування резерву кадрів, як елементу державних інституцій, що наразі є слабкою ланкою в загальній системі.

Проаналізовані наукові роботи зарубіжних та вітчизняних дослідників надають змогу зробити висновки, що адаптація зарубіжного досвіду з корекцією з огляду на національні особливості системи України є одним із ефективних шляхів підвищення рівня державної служби в Україні.

Література:

1. Войтко С.В. Мотиваційний механізм активізації інноваційної діяльності промислових транснаціональних корпорацій. Україна: проблеми сучасних інтеграційних процесів: збірник праць науково-практичної конференції. Київ, 2008. С. 382—392.
2. Гусак І. Державна кадрова політика: забезпечення відповідальності та запобігання корупції. Демократичне врядування, 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_11_25 (дата звернення: 10.08.2022).
3. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наукова доповідь / за загальною редакцією Ю.В.Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2012. 72 с.
4. Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір: монографія / А.Б.Гришук. Львів: 2018.

232 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1048/1/02-18_GryschukDRUK.indd.pdf

5. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану" від 12.05.2022 № 2259-IX, який URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 07.12.2022).

6. Закон України "Про державну службу" від 10.12.2015 року № 889-VIII (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 10.08.2022).

7. Закон України "Про запобігання корупції". Від 14.10.2014 року № 1700-VII (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 10.08.2022).

8. Закон України "Про очищення влади" від 16.09.2014 р. № 1682— VII (зі змінами), який URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 07.12.2022).

9. Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" від 19.07.2022 р. № 2136-IX, який URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2136-20#Text> (дата звернення: 07.12.2022).

10. Застрожнікова І.В. Формування кадрового резерву як одна з основних функцій HR-менеджменту державної служби. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки), 2018. С. 85—95.

11. Кадрова політика і державна служба: навчальний посібник / за загальною редакцією С.М.Серьогіна. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2011. С. 352.

12. Конотопцева Ю.В. Методи добору персоналу державної служби в Україні. Державне будівництво, 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_22 (дата звернення: 10.08.2022).

13. Мельник І.М. Особливості державної кадрової політики у сфері вдосконалення механізмів добору персоналу державної служби. URL: www.academy.gov.ua (дата звернення: 10.08.2022).

14. Мельниченко А.А. Антикризове державне управління в контексті подолання бідності: соціологічний підхід. Вісник НТУУ "КПІ". Серія: Філософія, Психологія, Педагогіка, 2010. № 4. С. 67—74.

15. Мостовий Г.І., Бабаєв В.Ю. Формування штатного кадрового резерву як перспективний напрям забезпечення державної служби кадрами нової генерації. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Київ, 2010. № 3. С. 239—246.

16. Національне агентство України з питань державної служби, Інтерв'ю Голови Національного агентства України з питань державної служби Наталії Алюшиної агентству "Інтерфакс-Україна" від 14 червня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/intervyu-golov-natsionalnogo-agentstva-ukrayini-z-pitan-derzhavnoyi-sluzhbi-nataliyi-alyushinoyi-agentstvu-interfaks-ukrayina> (дата звернення: 07.12.2022).

17. Conley D. Civilian public sector employment as a long-run outcome of military conscription. Dalton Conley, 2019. URL: <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1908983116>. (дата звернення: 07.12.2022).

18. Kammerer G. Centralization of the Responsibility for Recruitment. Gladys M. Kammerer. 2016. URL: <https://muse.jhu.edu/pub/185/monograph/chapter/1528129/pdf>. (дата звернення: 07.12.2022).

19. Salgado J. Employee Selection in Europe: Psychotechnics and the Forgotten History of Modern Scientific Personnel Selection. 2010. URL: https://www.researchgate.net/publication/259745887_Employee_Selection_in_Europe_Psychotechnics_and_the_Forgotten_History_of_Modern_Scientific_Personnel_Selection. (дата звернення: 07.12.2022).

References:

1. Voitko, S.V. (2008), "The motivational mechanism of activation of innovative activity of industrial transnational corporations", Ukraine: problems of modern integration processes: collection of works of the scientific and practical conference, Kyiv, Ukraine, pp. 382—392.

2. Husak, I. (2013), "State personnel policy: ensuring responsibility and preventing corruption", Democratic governance, vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_11_25 (accessed 10.08.2022).

3. Kovbasyuk, Y.V. (2012), State personnel policy in Ukraine: state, problems and development prospects: scientific report, National Academy for Public Administration, Kyiv, Ukraine.

4. Hryshchuk, A.B. (2018), "State service in Ukraine: administrative and legal dimension", available at: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1048/1/02-18_GryshchukDRUK.indd.pdf (accessed 07.12.22).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government During the Period of Martial Law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (accessed 07.12.22).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About the civil service", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (accessed 10.08.22).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (accessed 10.08.2022).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the purification of power", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (accessed 07.12.22).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the organization of labor relations under martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2136-20#Text> (accessed 07.12.22).

10. Zastrozhnikova, I.V. (2018), "Formation of the personnel reserve as one of the main functions of HR-management of the civil service", Collection of scientific works of the Tavria State Agricultural University (economic sciences), pp. 85—95.

11. Seryogin, S. M. (2011), Personnel policy and civil service: study guide, DRIDU National Academy for Public Administration, Dnipropetrovsk, P. 352.

12. Konotoptseva, Y.V. (2014), "Methods of selection of civil service personnel in Ukraine", State construction,

vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_22 (accessed 10.08.2022).

13. Melnyk, I.M. (2014), "Peculiarities of the state personnel policy in the field of improvement of mechanisms for the selection of civil service personnel", available at: www.academy.gov.ua (accessed 10.08.2022).

14. Melnychenko, A.A. (2010), "Anti-crisis public administration in the context of poverty alleviation: a sociological approach", Bulletin of NTUU "KPI". Series: Philosophy, Psychology, Pedagogy, vol. 4, pp. 67—74.

15. Mostoviy, G.I. and Babaev, V.Yu. (2010), "The formation of a full-time personnel reserve as a promising direction for providing the state service with personnel of a new generation", Visnik of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, vol. 3, pp. 239—246.

16. National Civil Service Agency of Ukraine (2020), "Interview of the Head of the National Civil Service Agency of Ukraine Nataliya Alyushina to the Interfax-Ukraine agency", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/intervyu-golovi-nacionalnogo-agentstva-ukrayini-z-pitan-derzhavnoyi-sluzhbi-nataliyi-alyushinoyi-agentstvu-interfaks-ukrayina> (accessed 07.12.22).

17. Conley, D. (2019), "Civilian public sector employment as a long-run outcome of military conscription", available at: <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1908983116> (accessed 07.12.22).

18. Kammerer, G. (2016), "Centralization of the Responsibility for Recruitment", available at: <https://muse.jhu.edu/pub/185/monograph/chapter/1528129/pdf> (accessed 07.12.22).

19. Salgado, J. (2010), "Employee Selection in Europe: Psychotechnics and the Forgotten History of Modern Scientific Personnel Selection", available at: https://www.researchgate.net/publication/259745887_Employee_Selection_in_Europe_Psychotechnics_and_the_Forgotten_History_of_Modern_Scientific_Personnel_Selection (accessed 07.12.22).

Стаття надійшла до редакції 13.12.2022 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73